

LIISA TIITTULA Suunvuoro 475

Johdanto

JYRKI KALLIOKOSKI, ANNE MÄNTYNEN ja TARU NORDLUND
Suomentamisen ideologiat ja normit 477

Artikkelit

ANNE MÄNTYNEN ja JYRKI KALLIOKOSKI

- ▣ Dialogia käsitteiden valinnasta ja käytöstä. Kieli-ideologiat tiedekirjallisuuden suomennostyössä 493

Dialogue on the choice and use of concepts. Language ideologies in the process of translating scholarly texts 521

KAARINA PITKÄNEN-HEIKKILÄ

- ▣ Tiedesanan suomentamista koskevat normit. Eläintaksonomisen sanaston kehittämisestä 1800-luvulla ja 2000-luvulla 523

Norms in the translation of scientific vocabulary into Finnish. The development of zoological vocabulary in the 19th and 21st centuries 559

TARU NORDLUND

- ▣ Kääntäjien kirjeenvaihto, suomentamisen normit ja kieli-ideologiat 1800-luvun lopun Suomessa 561

Norms and ideologies of translation in light of correspondence between publisher and translator in 19th-century Finland 584

Lektiot

Verkkoliitteessä ilmestyvät lektiot 586

Havaintoja ja keskustelua

ANNELI SARHIMAA

Ei kannettava vezi kaivos pyzy. Oikaisuja tietokirjani arvosteluun 588

Kielitieteen kentiltä

ANNE MÄNTYNEN ja TUIJA KINNUNEN

Avarammille aloille – rajatta ja esteettä. Professori Liisa Tiittulan juhlaseminaari 593

Kirjallisuutta

- MIA HALONEN Evaluoiminen opettajan työvälineenä suomalaisessa koulussa
[Pilvi Heinonen: *Evaluointi opettajan vuorovaikutustoimintana. Osallistajuuden ulottuvuuksia luokkahuoneessa*] 598
- SANTERI JUNTILA Merkkiteos itämerensuomalaisten esihistorian tutkimuksessa
[Valter Lang: *Läänemeresoome tulemised*] 601
- EMMI LAHTI Argumentointia monenlaisissa konteksteissa [Cornelia Ilie & Giuliana Garzone (toim.): *Argumentation across communities of practice. Multi-disciplinary perspectives*] 608
- JUTTA SALMINEN Painavaa kielioppia [Fred Karlsson: *Finnish – A comprehensive grammar*] 614

Vuosisisälllys 621

Suomen kielen lautakunta julkaisi lokakuun 2018 lopussa kannanoton, jossa se kiinnitti huomiota Suomen kansalliskielten, suomen ja ruotsin, asemaa uhkaavaan käyttöalan kaventumiseen. Yksi tärkeä alue, jolla suomen kielen käyttöä voi vaalia ja edistää, on kääntäminen – tämän numeron teema. Huomattava osa suomenkielisistä teksteistä, joita päivittäin luemme, on käännöksiä, kuten televisio-ohjelmien tekstityksiä, käyttöohjeita, reseptejä, ulkomaanuutisia ja kirjojen suomennoksia. Niin tärkeää kuin vieraiden kielten taito kulttuurienvälisessä viestinnässä onkin, se ei poista eikä edes vähennä kääntämisen tarvetta. Tämän osoittaa se, että valtaosa käännöksistä on nykyään englannista, vaikka englannin kieltä osataan yhä laajemmin ja paremmin.

Suomessa painetuista suomenkielisistä kirjoista suomennosten määrä on suuri, vaikka osuus vaihtelee huomattavasti kirjallisuuden lajin mukaan. Aikuisten proosasta ja nuorten kirjoista suurin piirtein puolet on kotimaisia teoksia ja puolet suomennoksia. Lastenkirjoista sen sijaan vuoden 2017 tilaston mukaan peräti 75 prosenttia oli suomennoksia. Tietokirjoista vastaavia lukuja on vaikea löytää, ja niiden joukkoon on hyvin heterogeeninen. Tietokirjallisuuteen kuuluvat paitsi tieteelliset teokset myös esimerkiksi yleistajuiset tietokirjat, elämäkerrat, esseet ja oppaat, kuten lääkirikirjat, kasvioppaat ja keittokirjat. Kirjakauppaliiton lokakuun 2018 myyntitilastossa 20:n eniten myydyin tietokirjan listalla puolet teoksista on suomennoksia. Näistä taas puolet on käännöksiä englannista, vaikka englanninkielisiä tietokirjoja luetaan todennäköisesti yhä enemmän alkukielellä.

Vaikka tieteen kieli on englanti, on vaikea kuvitella arkea ilman suomenkielisiä tietoteoksia. Niissä tarvitaan suomenkielisiä termejä, ja ne on kotoutettava suomenkielisille lukijoille Suomessa käytettäväksi. Esimerkiksi keittokirjojen ohjeissa annetut mitat on lokalisoitava eli muutettava paikallisiksi, jokin ainesosa on kenties korvattava sellaisella, joka on Suomessa varmemmin saatavilla kuin alkutekstissä mainittu, ja tekstilaji on mukautettava suomen konventioiden mukaiseksi. Kääntämisessä tarvitaan monenlaista asiantuntijuutta, jotta lopputuote olisi toimiva ja nautittava. Tämä käy ilmi myös Anne Mäntysen ja Jyrki Kalliokosken artikkelista tässä teemanumerossa.

Kääntämisellä ja kääntäjillä on koko suomen kirjakielen historian ajan ollut ratkaiseva merkitys suomen kielen kehittymiselle, kuten voimme havaita Kaarina Pitkänen-Heikkilän ja Taru Nordlundin artikkeleista. Kääntäjät ovat luoneet nimityksiä uusille käsitteille, ja käännökset ovat vaikuttaneet kirjallisuuden kielen ja lajien sekä ylipäätään tekstilajien muotoutumiseen. Ilman käännöksiä ei olisi maailmankirjallisuutta, ja suomennosten ansiosta voimme nauttia teoksista, jotka on alun perin kirjoitettu meille vierailta kielillä. Vaikka osaisimmekin hyvin vierasta kieltä, emme useinkaan taida kaikkia sen vivahteita tai kielimuotoja niin syvällisesti, että voisimme nauttia tekstistä samalla tavoin kuin äidinkielellämme. Suomennos ei silti ole alkuperäisen kaksoiskappale. Vaikka luemme kirjailijan kirjoittamaa kirjaa, sen kieli, jokainen sana ja tyyli, ovat

kääntäjän luomia. Ei siis ole sama, miten käännetään, eikä suomentamiseen riitä hyvä vieraan kielen taito – joskin myös se on välttämätön.

Marraskuun alussa otsikoihin nousi Ruutu+-palvelun rikosdraamasarja, jonka tekstitys oli paikoin täysin käsittämätöntä. Sen epäiltiin olevan konekääntämisen tulosta. Konekäännösten ajatellaan olevan uhka käännosten laadulle, mutta kuva ei ole näin mustavalkoinen – käännosteknologiaa tarvitaan. Nykymaailmassa ja monikielisessä Suomessa käännosten tarve on niin suuri, ettei sitä pystytä tyydyttämään ihmisvoimin. Käännosteknologia helpottaa myös kääntäjän työtä. Riippuu kuitenkin käännoksen kielestä ja tarkoituksesta, voiko automaattisesti käännetty teksti toimia sellaisenaan tai edes editoituna. Mutta mitä kertoo suhtautumisesta kääntämiseen se, että tällaisia käsittämättömiä käännoksiä käytetään suurelle yleisölle esitetyissä televisio-ohjelmissa? Mitä se kertoo ylipäätään kielen arvostuksesta?

Oli kyse sitten painetusta tai audiovisuaalisesta tuotteesta, joka on laadittu vieraalla kielellä, vasta käänno tavoittaa sen suomenkielisen käyttäjän. Jos tähän vaiheeseen ei kunnolla panosteta vaan siinä säästetään, tuotteen saavutettavuus jää kyseenalaiseksi. Laatu syntyy asiantuntijan vaativan työn tuloksena, ja ammattimaisesta työstä on maksettava kunnollinen palkka. Käännoispalkkioiden polkeminen johtaa siihen, että pätevät kääntäjät siirtyvät muihin tehtäviin ja käännoksiä teetetään taitamattomilla. ”Pelkkä intohimo kieleen ei riitä”, kuten jo vuonna 2009 julkaistussa kielipoliittisessa toimintaohjelmassa *Suomen kielen tulevaisuus* todettiin.

LIISA TIITTULA

Suomentamisen ideologiat ja normit

JYRKI KALLIOKOSKI, ANNE MÄNTYNEN JA TARU NORDLUND

Kansalaisen huoli kielestä koskee usein kielen köyhtymistä ja vieraan vaikutuksen lisääntymistä sanastossa tai lauserakenteissa. Kielentutkijan rauhoittelevaksi vastaukseksi näihin huoliin on vakiintunut se, että kyse on kielen elämään ja kehitykseen olennaisesti kuuluvista ilmiöistä: variaatiosta ja kielikontakteista. Vaihtelu ja kielten väliset kontaktit ovat asioita, joihin yksittäisen kielenkäyttäjän, kielentutkijan tai kielenhuoltajan valinnoilla ei voi vaikuttaa. Niihin eivät vaikuta myöskään vallanpitäjien toimet kuten lainsäädäntö. Kielipoliittiset päätökset sitä vastoin ovat yhteisöjen, yritysten ja organisaatioiden sekä koko kansankunnan osalta lainsäätäjien käsissä. Keskeinen kielipoliittisten päätösten kohde on eri kielten asema ja käyttöala yhteiskunnassa.

Romantiikan myötä 1800-luku oli Euroopassa kansallisvaltioiden ja kansalliskielten rakentamisen aikaa (Anderson 2007 [1991]; Hobsbawm 1992; ks. myös Huumo, Laitinen & Paloposki toim. 2004). 1900-luvun lopusta 2000-luvun ensimmäisille vuosikymmenille englannin globaali ylivalta on lähes kaikkialla maailmassa heikentänyt kansallisten kielten asemaa ja kaventanut niiden käyttöalaa. Keskustelu suomen kielen olemuksesta ja siihen liittyvistä kielipoliittisista tavoitteista on Suomessa perinteisesti vilkastunut poliittisten muutosten jälkeen ja yhteisön kielitilanteen muuttuessa. Erityisen selvästi tämä näkyi Suomen suuriruhtinaskunnassa kansallisuusliikkeen nousun ja suomalaistumisen etenemisen myötä 1800-luvulla. Suomen liityttyä Euroopan unioniin kielipolitiikka ja kotimaisten kielten asema ovat nousseet jälleen esiin.

Tällä vuosituhannella Suomen kielipoliittinen tilanne on muotoutunut uudenaikaiseksi. Juuri nyt kielipoliittisen keskustelun yksi pääjuonne on suomen ja englannin työnjako ammatillisessa ja julkisessa kielenkäytössä sekä julkaisemisessa. Tämä aihe on viime aikoina näkynyt myös julkisuudessa, kun lokakuussa 2018 suomen kielen lautakunta otti aiempaa voimakkaammin kantaa kansalliskielten asemaan ja englannin käytön aiheuttamaan uhkaan. Kannanotossaan lautakunta ilmaisi vakavan huolensa suomen ja ruotsin kielten käyttöalojen kaventumisesta ja englannin vakiintumi-

sesta paitsi työelämän kieleksi myös arkiseksi palvelukieleksi. (Suomen kielen lautakunnan kannanotto 26.10.2018.) Tieteellisen julkaisemisen osalta tilanne näyttää jo nyt useilla aloilla siltä, että englantia on laajalti vakiintunut tutkimuksen kieleksi ja suomen kielen tehtäväksi voi hyvinkin jäädä toimiminen tutkimusta yleistajuistavan tietokirjallisuuden kielenä. Tällainen kehitys rajaisi suomen kielen jälleen sille alueelle, josta 1800-luvulla lähdettiin liikkeelle (Hakulinen ym. 2009; ks. myös Hiidenmaa 2003). Autonomian ajasta lähtien Suomen kansallisen kulttuurin perusehtona on pidetty sekä suomenkielistä tutkimusta – tiedon tuottamista – että sen välittämistä kansalaisille suomeksi. Tässä suomen kielen käyttöalan laajentamistyössä on tietokirjallisuuden suomentamisella ollut merkittävä asema.

Tämä teemanumero kokoaa yhteen tutkimustuloksia Koneen Säätiön rahoittamasta hankkeesta Suomentamisen ideologiat ja normit: tietokirjallisuuden konventioiden muotoutuminen ja keskustelu käännösten kielestä 1800- ja 2000-luvuilla. Hanke koostui kahdesta osahankkeesta, jotka käsittelevät tietokirjallisuuden suomentamisen diskursseja. Molemmissa aihetta lähestyttiin tapaustutkimusten kautta analysoimalla empiirisia aineistoja. Toisessa osatutkimuksessa tarkasteltiin 2000-luvun tietokirjojen suomennosprosessia, ja toinen kohdistui 1800-luvulle varhaisnykysuomen aikaan, jolloin eri alojen ensimmäiset suomenkieliset tietokirjat syntyivät pitkälti käännöksinä. Tähän teemanumeroon sisältyvissä Mäntysen ja Kalliokosken, Pitkänen-Heikkilän ja Nordlundin artikkeleissa esitellään tieto- ja tiedekirjallisuuden suomennostyössä käytetyt keskustelut, jotka ilmentävät eri aikakausien käännösprosessien toimijoiden ja yhteisöjen kieli-ideologioita.

Tutkimushankkeen yhteisenä tausta-ajatuksena on ollut kääntämisen tarkastelu prosessina, eli tutkimuskohteena on valmiin käännöstekstin sijaan ollut kääntämisen toimintana. Teoreettisena taustana on toiminut kääntämisen sosiologia ja kääntämisen historiallinen sosiologia, jotka korostavat kääntämisen ja kääntäjien kytköstä ympäröivään yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Aika, paikka ja valtasuhteet sekä poliittiset, uskonnolliset ja kulttuuriset käytänteet määrittävät, mitä käännetään, kuka kääntää, miksi, miten ja kenelle. Käännöstoimintaa ohjaavat toisin sanoen kulloisessakin yhteydessä vallitsevat sosiaaliset normit. (Ks. esim. Buzelin 2007; Chesterman 2007; Toury 1995.)

Tietokirjallisuuden suomennostyössä keskeisiä toimijoita ovat kustantamot. Suomessa on toiminut ja toimii useita kustantamoja, jotka kantavat vastuuta suomenkielisestä akateemisesta tietokirjallisuudesta (ks. esim. Strellman 2017). Käytännön työstä niissä vastaavat kustannustoimittajat. 2000-luvun tietokirjallisuuden osalta hankkeen aineistona ovat toimineet tieteellisten tietokirjakäännösten työvaiheessa annetut kommentit sekä kääntäjien ja kustannustoimittajien haastattelut. 1800-luvun käännöstoimintaa on puolestaan tutkittu käymällä läpi kustantajien, tieteellisten seurojen ja muiden arkistojen aineistoja, esimerkiksi eri osapuolien välistä kirjeenvaihtoa, kääntäjien laatimia esipuheita sekä lehdistössä julkaistuja kirja-arvioita ja keskusteluita. Olennaista molemmissa osahankkeissa on ollut se, että kääntäminen nähdään moniäänisenä toimintana (esim. Alvstad, Greenall, Jansen & Taivalkoski-Shilov toim. 2017), joka tulee kielellistetyksi prosessin eri vaiheissa tuotettuina metatason teksteinä ja kommentteina.

1 Normit ja kieli-ideologiat tutkimuskohteena

Tässä esiteltävän hankkeen tutkimuskohteena ovat olleet suomentamisen ideologiat ja normit. Yhtenä lähtökohtana tutkimuksessa on ollut ajatus, että kaikki kielelliset valinnat ovat ideologisia ja että tutkimalla valintoja voidaan tarkastella myös ideologioita. Ideologialla tarkoitamme arvojen ja uskomusten järjestelmää (Kalliokoski 1996; Thompson 1990; Määttä & Pietikäinen 2014). Kriittisessä diskurssintutkimuksessa ideologioiden, kielen ja vallan välisten suhteiden keskeisenä ilmenemispaikkana on pidetty tekstejä (esim. Fairclough 2001; Kalliokoski 1996; ks. myös Määttä & Pietikäinen 2014). Tekstit eivät kuitenkaan yleensä ilmaise ideologioita eksplisiittisesti, vaan ideologisuus pikemminkin säätelee kielellisiä valintoja. Nämä valinnat puolestaan ovat usein luonnollistuneita, ”terveen järjen” mukaisia (esim. Fairclough 2001: 69–77). Tavanomainen esimerkki tällaisista valinnoista on kysymys siitä, millä ilmauksella viitataan Suomen vuoden 1918 tapahtumiin (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 57). Kielellisten valintojen ideologisuudessa on kyse siitä, mistä näkökulmasta asioita katsotaan.

Kielenkäyttöä ja kielellisiä valintoja ohjaavat myös yhteisöjen kieltä koskevat ideologiat, kieli-ideologiat. Ne ovat lyhyesti määriteltynä kieltä, kielenkäyttöä ja kielen merkitystä koskevia käsityksiä, ajatuksia ja tuntemuksia (ks. esim. Silverstein 1979; Woolard 1998; Kroskrity 2004, 2010; Mäntynen, Halonen, Pietikäinen & Solin 2012; Mäntynen ja Kalliokosken sekä Nordlundin artikkelit tässä teemanumerossa). Näkökulmaa rakentavien kielellisten valintojen taustalla on aina kieli-ideologioita, usein myös keskenään ristiriitaisiakin kieltä koskevia käsityksiä, yhteisöllisiä arvoja ja uskomuksia. Kun yksittäinen kielellinen ilmaus kertoo valinnan kautta rakentuvasta, esimerkiksi poliittista kantaa ilmaisevasta näkökulmasta puheena olevaan asiointilaan, kieli-ideologiat ohjaavat sitä, millä logiikalla ja millaisilla arvoperusteilla valintoja tehdään tietyissä tilanteissa ja miten tietyissä yhteisöissä toimitaan. Myös käänösprosessissa eri toimijoiden (kääntäjä, kustannustoimittaja, asiantuntijalukija) valinnat perustuvat kieltä ja kielenkäyttöä koskeviin käsityksiin, arvoihin ja uskomuksiin – kieli-ideologioihin. Käänösprosessin erityispiirteisiin kuuluu, että käänöksen kielelliset valinnat tehdään myös suhteessa alkuteoksen valintoihin.

Kieli-ideologiat ilmenevät toisaalta konkreettisissa kielenkäyttötilanteissa. Kaikille tuttuja ovat tilanteet, joissa joku osallistujista kommentoi yksittäistä lausumaa: *ei noin voi kyllä sanoa*. Toisaalta kieli-ideologiat ovat aina historiallisia, ja siksi edellä mainitun toteamuksen voisi tulkita perustuvan esimerkiksi vakiintuneisiin tapoihin suhtautua vieraan kielen vaikutukseen tai käsityksiin yleiskielen ja murteen käyttöaloista. Blommaert (2005) puhuukin kieli-ideologioiden kerrosteisuudesta. Kieli-ideologiat eivät ole henkilökohtaisia vaan yhteisiä, sosiaalisesti jaettuina ja tunnistettavia mutta samalla historiallisesti kerrostuneita; siksi samassa kielenkäyttötilanteessa, kuten jonkin teoksen suomennosprosessissa, voi olla samanaikaisesti läsnä useita, keskenään ristiriitaisiakin kieli-ideologioita (Mäntynen ym. 2012; ks. myös esim. Agha 2007: 292–293).

Kieli-ideologiat vaikuttavat siihen, miten, milloin ja miksi kieli muuttuu. Niiden tutkimus lähtee oletuksesta, että kielenkäyttäjien kielellinen tietoisuus ja käsitys kielestä osana kontekstia muovaavat kieltä ja vaikuttavat kielen muutokseen. Silversteinin (1979: 193) mukaan kieli-ideologiat ovat ”sellaisia kielenkäyttäjien julkilausumia usko-

muksia kielestä, joilla selitetään tai perustellaan havaittuja kielen rakenteen tai käytön piirteitä” (suomennos kirjoittajien).

Kieli-ideologioiden tutkimuksessa analyysi kohdistuu yleensä joko kielenkäyttöön, metakieleen (mitä kielestä sanotaan) tai siihen, miten kieltä säädellään eksplisiittisesti ja implisiittisesti kielenkäyttötilanteissa (Woolard 1998: 9; ks. tarkemmin Mäntynen ym. 2012). Metakielen eli niin sanotun metalingvistisen diskurssin tarkastelussa analysoidaan kielenkäyttäjien puhetta tai tekstiä, jossa puheenaiheena on kieli tai jokin kielenilmiö, kuten ilmaus tai tyyli. Kun tarkastellaan metakielenkäyttöä tai kielen säätelyä käyttötilanteissa, huomio kohdistuu siihen, miten tiettyjen kielellisten valintojen toistaminen vahvistaa ja luonnollistaa normeja ja siten uskomuksia ”hyvästä kielestä”.

Kuten edellä jo kävi ilmi, kieli-ideologiat ovat aina historiallisia. Niiden taustalla on intertekstuaalisten kytkösten ja tekstilajin sekä tieteenalan kielenkäytön traditio. Kielenkäyttöä koskevat normit perustuvat kieli-ideologioihin, ja yksittäinen normi voi olla tietynlaisen kieli-ideologian ilmentymä. Suomen kirjakielen historian aikana suhtautuminen muiden kielten vaikutukseen on vaihdellut aikakaudesta toiseen. Esimerkiksi 1800-luvun lopusta pitkälle 1900-luvulle torjunnan kohteena oli ruotsin kielen vaikutus suomeen, sveisismit (ks. esim. Nordlund 2004). Vastaavasti suomenruotsin näkökulmasta uhkana pidettiin finlandismeja (af Hällström-Reijonen 2012; Nordlund 2012).

Kieli-ideologian käsite on melko abstrakti, ja joskus yksittäisiä kieli-ideologioita voi olla vaikea yksilöidä ja rajata. Tutkimuksessa niitä on silti nimetty ja on puhuttu esimerkiksi yksi-, kaksi- tai monikielisyttä korostavasta ideologiasta ja standardikielitali murre-ideologiasta (ks. esim. Milroy & Milroy 2012; Boudreau & Dubois 2007). Suomentamisen normeja ja ideologioita käsittelevässä tutkimushankkeessamme tavoitteena on ollut kieli-ideologioiden nimeämisen ja tunnistamisen ohella tutkia sitä, miten erilaiset kieli-ideologiat ja normit tulevat esiin käännösprosesseissa ja miten ne osaltaan ovat rakentamassa käännöstä ja kieltä.

Kieli-ideologioille läheinen käsite on normi. Kieli-ideologiat itsessään eivät ole sääntöjä vaan pikemminkin kulttuurisia järjestelmiä, jotka koskevat kieltä tai kieliä ylipäänsä – eivät vain yksittäisiä ilmauksia tai rakenteita. Kieli-ideologiat ovat normien ja normittamisen perustaa. Normit toisin sanoen perustuvat kieli-ideologioihin. Kielen normittamisen kysymykset nousevat esille erityisesti kirjakielten standardisaatioprosessissa, kun uutta kirjakieltä kehitettäessä kielen normeista on tehtävä yhteisiä sopimuksia. 1800-luvun Suomessa uuden kirjakielen rakentaminen palveli kansallisia pyrkimyksiä: 1500-luvulta lähtien kirjoitettu niin kutsuttu vanha suomi eli pipliasuomi ei täyttänyt kaikkia modernistuvan ja demokraattistuvan yhteiskunnan tarpeita.

Kirjakielen standardisaatioprosessi kytkeytyy suoraan niin kutsuttuun standardikieli-ideologiaan, oletukseen yhdestä ”oikeasta” ja ”puhtaasta” kielimuodosta, joka on muiden kielimuotojen, esimerkiksi puhutun kielen, yläpuolella (ks. Milroy & Milroy 2012; Nordlundin artikkeli tässä teemanumerossa). Tämä perustuu jo romantiikan ajan kieliteoreetikkojen näkemykseen kirjakielestä historiallisen kehityksen huippuna (Rintala 1998). Yhteen yhtenäiseen ja varioimattomaan kirjakieleen on mahdollista päätyä erilaisten normittamisratkaisujen kautta. 1800-luvun Suomessa osa kirjakielen normittajista perusti näkemysensä vahvasti siihen, että tekeillä olevan kirjakielen tulisi mahdollisimman pitkälti noudattaa kansankieltä ja kirjakieleen tulisi valita vain rakenteita,

jotka esiintyvät myös puheessa. Kansallisromanttisen ideologian (vrt. Karkama 2007: 84–102) mukaan tähän liittyi usein myös ajatus siitä, että parhaat kielimuodot löytyvät Itä-Suomen murteista, jotka – toisin kuin länsisuomalaiset murteet – ovat välttyneet ruotsin kielen turmevalta vaikutukselta. Tällaista näkemystä on kutsuttu kansankielisyyskannaksi. Osa normittajista sen sijaan katsoi, että kielen kehittymistä ohjaavat luonnonlakien kaltaiset ”evoluutiiviset” lait, jotka kielentutkijan on mahdollista löytää kielen tarkan analyysin avulla. Tämän näkemyksen mukaan kirjakielen normien tulisi pohjautua tällaisiin lakeihin eikä esimerkiksi mallinmukaisia analogisia muotoja tulisi hyväksyä (esim. vaikka sanotaan *ei aikaakaan*, ei tulisi hyväksyä ilmaisu *ei hetkeäkään*). Tämä kieliopillisuuskanta kytkeytyy myös niin kutsuttuun etymologiseen kantaan, jonka mukaan kirjakieleen on valittava kielen alkuperäisin ja vähiten muutoksia läpi käynyt muoto. Tällaisten normittamista ohjaavien periaatteiden, kieli-ideologioiden, mukaan suomen kirjakieleen vakiintui 1800-luvun kuluessa muun muassa itäinen geminaattilinen inessiivi (*talossa* vs. *talosa/talos*) ja monikon genetiivin alkuaan itäinen monikkovartaloineen muoto (*poikien* vs. *poikain*). Yksittäiset kielimiehet eivät yleensä edustaneet puhtaasti mitään tiettyä kantaa, vaan heidänkin näkemyksensä vaihtelivat tilanteen mukaan. (Ks. esim. Laitinen 2004; Lauerma 2004; Nordlund 2004; Paunonen 1992.)

Nyky näkökulmasta kirjakielen normit eroavat toisistaan sekä alkuperältään että velvoittavuudeltaan. Edellä kuvatut 1800-luvun normit ovat normeja, jotka ovat esiintyneet jossakin kielimuodossa jo ennen niiden hyväksymistä kirjakieleen. Rintala (1992: 55) kutsuu tällaisia normeja kirjakieleen otetuiksi normeiksi. Toisen ryhmän muodostavat sellaiset kirjakielelle tehdyt normit, jotka koskevat pelkästään kirjakieltä ja joita luodaan ja muokataan kielenhuoltoelimissä. Tällaisia ovat esimerkiksi kirjakielen lauserakennetta koskevat normit, oikeinkirjoitus tai sanojen merkityksen täsmentäminen ja määrittely. Kolmanneksi normien ryhmäksi Rintala erottaa korrektiiviset normit. Ne poikkeavat hänen mukaansa edellisistä siten, että niiden noudattaminen on josakin määrin makuasia ja niiden käyttöä voidaan perustella kielen parantamisella: jokin tarjolla olevista vaihtoehdoista voi olla suomalaisempi, kauniimpi tai tarkoituksenmukaisempi kuin muut vaihtoehdot. (Mas. 55–56; ks. myös Mäntysen ja Kalliokosken artikkelia tässä teemanumerossa.)

Kirjakielen normit ovat aina sopimuksenvaraisia ja keinotekoisia. Kielessä on kuitenkin myös luonnollisia normeja, joilla tarkoitetaan jokaisen kielenpuhujan sisäistämää kielitietoa, -taitoja ja -tajuja, joiden avulla hänen on mahdollista kommunikoida muiden ihmisten kanssa. Tällaiset normit ovat luonteeltaan sosiaalisia, ja kielenkäyttäjät sosiaalistuvat (tavallisimmin lapsena) niihin omassa kieliyhteisössään. Hyvä esimerkki tällaisesta sosiaalistumisesta on suomen kielen taivutusparadigmojen oppiminen. Suomenkielinen lapsi oppii ympäristöstään sen erityisemmin opettamatta, että esimerkiksi sana *lasi* taipuu *lasi* : *lasin* : *lasia* mutta *lumi*-sanaa taivutetaan *lumi* : *lumen* : *lunta*. Hän siis oppii sanojen eri muotoja kuullessaan, että *lasi* on yksivartaloineen *i*-vartalo mutta *lumi* kaksivartaloineen *e*-vartalo. Sanaa *uuhi* ’naaraspuolinen, karitsoinut lammas’ ei sen sijaan välttämättä edes jokainen aikuinen suomenkielinen pysty sijoittamaan oikeaan (sana-kirjoissa annettuun yleiskielen normien mukaiseen) taivutusparadigmaan, jos sanan

1. August Ahlqvist *Kieletär*-lehdessä vuonna 1871 (Nordlund 2004).

käyttö ei ole ennestään tuttua. Sellaisissa yhteisöissä, joissa kielenpuhujien väliset yhteydet eivät ole tiiviitä ja tiheitä, kieliyhteisö ei välttämättä pysty ylläpitämään mutkikkaampia taivutusparadigmoja, kuten konsonanttivartaloisuutta. Tällaisessa tilanteessa sosiaalinen paine ei toisin sanoen enää ole riittävä eikä pidä yllä aiemmin vallinnutta kielen luonnollista normia. Näin on tapahtunut esimerkiksi Norjassa puhuttavassa kveenissä ja Ruotsissa käytettävässä meänkielessä. (Lindgren 1993; Paunonen 2003.)

Kirjakielen ja kielen luonnollisten normien lisäksi kielenkäyttöä säätelevät muunkinlaiset normit, ja normeista voidaan puhua myös tekstilajien tasolla. Tekstilajeja koskeva tietomme ja niihin liittyvät normit ovat intertekstuaalisia: tekstit rakentuvat toisten tekstien pohjalta, ja tunnistamme tekstilajin aiemmin kohtaamiemme tekstien perusteella (Solin 2006: 72). Tekstilajikohtaisia valintoja ohjaavat tekstilajikonventiot, joita voi luonnehtia tekstilajia sääteleviksi normeiksi. Kyse ei ole yksittäisten tekstien suhteesta toisiinsa vaan interdiskursiivisuudesta (Fairclough 1992), saman tekstilajin teksteille yhteisistä piirteistä, tekstien kielellisiä valintoja ja esimerkiksi tekstin rakennetta säätelevistä normeista. (Solin 2006: 74–75; myös Pietikäinen & Mäntynen 2009: 88–91.) Kääntäjän on tunnettava alkutekstin tekstilajikäytänteet ja toisaalta tunnistettava kohdekielisen kulttuurin vastinetekstilaji. Tähän kuuluu kääntäjän työssä myös diskurssiyhteisön (Swales 1990) ja sen kieltä koskevien käytänteiden ja normien tuntemus ja huomioiminen käänös-ratkaisuissa: esimerkiksi tieteellisen teoksen ja sen käännöksen lukijoiden voi ajatella kuuluvan samaan diskurssiyhteisöön, saman alan asiantuntijoiden yhteisöön (Rahtu 2011: 23). Tässä mielessä tekstilajit ja niitä koskevat normit ovat siis myös sosiaalisia.

Lisäksi voidaan puhua diskursiivisista normeista. Tällöin normeilla tarkoitetaan sosiaalisista ja diskursiivisista käytänteistä juontuvia yhteisöllisiä sääntöjä, jotka ohjaavat tekemään tiettyjä valintoja ja sulkemaan pois toisia. Diskursiiviset kuten tekstilajejakin koskevat normit ovat kiinteässä yhteydessä kontekstiin ja sosiaaliseen toimintaan, ja ne tulevat usein näkyviin nimenomaan silloin, kun niitä tavalla tai toisella rikotaan. (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 39–40.) Samalla tapaa kielenkäytön normit voivat tulla näkyviin suomennosprosessissa, jossa esimerkiksi käsitteiden kääntämismvaihtoehdot voivat saada erilaisia, jopa epäsovelia merkityksiä tieteenalan, poliittisen tai jonkin muun vakiintuneen diskurssin näkökulmasta (ks. Mäntynen & Kalliokoski tässä teemanumerossa).

Yksi kääntämisen tutkimisen kannalta merkittävä normittamisen perusta on purismi. Purismi tarkoittaa sellaista kielenhuollon suuntausta, joka pyrkii kielen ”puhtauteen” erityisesti karsimalla kielestä vierasperäistä ainesta. Ideologisesti purismi siis perustuu edellä mainittuun standardikieli-ideologiaan. 1800-luvulla purismin kohteena olivat ruotsinmukaisuudet ja kielen normittaminen kytkeytyi kiinteästi myös kansakunnan irrottamiseen vanhasta emämaasta Ruotsista (ks. edelle s. 480). Ilmiönä purismi on kaikkea muuta kuin historiallinen tai nationalismiin kytkeytyvä. Purismi näkyy nykysuomentajien pyrkimyksessä valita suomenkielisiä termejä ja yhtä hyvin tavallisen kansalaisen suhtautumisessa esimerkiksi anglismeihin.² Kielentutkijoiden näkökulmasta huoli ei koske niinkään yksittäisiä sanoja ja sanontoja vaan sitä, voiko

2. *Helsingin Sanomien* lukijakysely kartoitti suomalaisten suhtautumista anglismeihin. 1260 vastaajasta noin puolet oli huolissaan englannin kielen vaikutuksesta ja puolet suhtautui asiaan neutraalisti. (Aittokoski 2018.)

suomen kieltä käyttää kaikissa yhteyksissä. Lainasanoja uhkaavampaa on, jos suomi esimerkiksi menettää asemansa tieteen kielenä – aseman, jonka se vasta noin 150 vuotta sitten tietoisesti keskustelun ja debattien jälkeen saavutti (Huumo 2005; Hakulinen ym. 2009). Normittamiseen ja purismiin liittyvät kysymykset ovat olleet keskeisiä myös 1800-luvun puolivälistä näihin päiviin saakka kestäneessä siirtomaavallan purkamisessa sekä emansipaatioliikkeissä. Niissä kansallisvaltioiden yksi kieli – yksi kansa – myytin takaa tulee esiin uusia kansallisuus- ja kieliryhmiä, joille oman kielen kehittäminen on mitä ajankohtaisiin yhteiskunnallinen kysymys.

Myös kääntämisellä on omat norminsa, jotka vaikuttavat siihen, mitä ja millä periaatteilla ylipäätään käännetään ja millaisia kielellisiä valintoja käännoksissä tehdään. Kääntämisen tutkimuksessa on tapana erottaa kolmenlaisia normeja: ennakkonormit, alkunormit ja toimintanormit (Toury 1995; Chesterman 2007).³ Ennakkonormit liittyvät kääntämisen politiikkaan ja säätelevät kääntämisen toimintaa ennakkoon. Ne koskevat sitä, mitä on sopivaa kääntää, kuka saa kääntää ja mitä varten käännoksiä tehdään. Ennakkonormeihin kuuluu myös käsitys siitä, pitääkö käännoiset tehdä suoraan alkukielestä vai saako kääntää välikielen kautta. (Chesterman 2007: 359–360; Toury 1995: 53–61.) Ennakkonormit voivat olla jopa kirjoitettuja, jolloin niistä tulee lakeja. Ääritapauksena Chesterman (mas. 359) mainitsee Suomessa vuonna 1850 voimaan tulleen kieliasetuksen, jossa kiellettiin kaunokirjallisuuden julkaisu ja kääntäminen. Ennakkonormien taustalla ovatkin politiikka ja moraalikäsitteet, jotka eivät ole pysyviä vaan muuttuvat siinä missä kulttuuri ja yhteiskuntakin. On kiinnostavaa pohdita, millaiset ennakkonormit tieto- ja tiedekirjallisuuden suomentamisessa nyt vaikuttavat ja ovatko ne mahdollisesti muuttumassa. Esimerkiksi akateemista tiedekirjallisuutta on 2000-luvun alkupuolella edelleen suomennettu runsaasti, joten sille katsotaan olevan tarvetta – vaikka samanaikaisesti juuri akateemisen maailman englanninkielistyminen on aiheuttanut huolta, kuten edellä totesimme.

Alkunormeilla tarkoitetaan kääntämisen tutkimuksessa sitä, millä periaatteilla tekstiä käännetään suhteessa lähde- ja kohdekulttuuriin sekä -kieleen ja kumpaan kääntäjä työssään orientoituu. Alkunormina voi olla mahdollisimman tarkka mutta vieraannuttava käännois tai esimerkiksi käännoisratkaisuiltaan vapaampi, kotouttava käännois (Chesterman 2007: 360). Alkunormeilla on lähtökohtaisesti yhteys kieli-ideologioihin riippumatta siitä, orientoituu kääntäjä (ja esimerkiksi kustannustoimittaja) lähde- vai kohdekulttuuriin ja -kieleen. Kuten Chesterman huomauttaa (mp.), ”kotouttamisen normiin saattavat liittyä myös ideologiset arvot suomen kielen ’puhtaudesta’”. Hän (mp.) nostaa esiin myös normiauktoriteetit, kuten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, joka 1800-luvulla tuki, ohjasi ja säätelä käännöstoimintaa – ja vaikutti ennako- ja alkunormien muotoutumiseen. Chesterman antaa seuraavan esimerkin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuosikertomuksesta 1871:

Käännoksen tulee visusti vastata alkuteosta, edellinen ei saa olla jälkimmäistä laimeampi eikä liioin väkevämpi, ei saa hapuillen mukailla eikä kiertelemällä suotta

3. Kääntämisen tutkimuksessa on jäsenetty normeja myös muilla tavoin (tarkemmin Chesterman 2007: 361 lähteineen).

tästä poikkeilla, mutta ei myöskään siinä orjallisesti riippua kiinni, ei vierasta kieltä valuttaa oman kielen sanoilla. – – Käännöksen tulee olla lausekeinonsa eli styylinsä puolesta jotakin erinomaista, sopikoon malliksi, kelvatkoon esikuvaksi. (Chesterman 2007: 361.)

Touryn (1995) erottamista normityypeistä kolmas on toimintanormit, jotka ohjaavat kääntäjän päätöksiä käännösprosessissa. Toimintanormit koskevat esimerkiksi alaviitteiden käyttöä, tekstinosien tai ilmausten poistoja, lisäyksiä ja selityksiä sekä tyyllisiä ratkaisuja ja kielimuotojen, kuten murteen, käyttöä (Chesterman 2007: 361). Hankkeemme kannalta tärkeitä ovat käsitteiden kääntämistä ja selittämistä sekä tieteellisiä, alakohtaisia diskursseja ja tiedesanasia koskevat toimintanormit, joita käsittelevät Mäntynen ja Kalliokosken sekä Pitkänen-Heikkilän artikkelit tässä teemanumerossa (ks. myös Pitkänen-Heikkilä 2010a). Kieli-ideologian tutkimuksen näkökulmasta Touryn toimintanormit voi nähdä kieli-ideologisina käytänteinä kuten kääntämisen normit yleisemminkin (Mäntynen 2012: 384).

Käännöksen muotoutumiseen vaikuttavat normit voivat painottua eri käännösprosesseissa eri tavoin. Kääntäminen ja käännösnormit ovat oman aikansa kulttuuristen normien ja kulttuuristen muutosten armoilla, ja tästä syystä kääntämisen ja sen normien historian tutkimus tuottaa tietoa paitsi käännöksistä myös niistä yhteisöistä, instituutioista ja ajankohdista, joissa ne ovat syntyneet. Chesterman (2007: 357) toteaa tästä seuraavasti: ”Erityisen kiinnostavia ovat käännökset tai aikakaudet, joissa ilmenee normien muutoksia. Tällainen muutos voi paljastaa jotain yhteiskunnan tai arvo maailman yleisemmästä kehityksestä.” (Mp.)

Suomentamisen ideologiat ja normit -hankkeessa tutkimuksen näkökulma on kohdistettu käännetytieto- ja tiedekirjallisuuden diskursseihin kahtena kielipoliittisesti merkittävänä ajankohtana. Näin avautuu perspektiivi metatason keskusteluun hyvästä suomen kielestä ja suomenkielisen asiaproosan normeista. Kielentutkimuksen keinoin on voitu tutkia esimerkiksi ajan kieli-ihanteiden suhdetta toisaalta käännösten lähtökieliin ja niiden rakenteissa kiteytyviin kielellisiin merkityksiin, toisaalta tietenkin kääntäjän kielellisiin valintoihin. Samalla on tarkasteltu kuitenkin myös sitä erilaisten kielellisten ideologioiden välistä neuvottelua, jota käännösprosessiin osallistuvat eri alojen asiantuntijat käyvät keskenään.

2 Tietokirjallisuuden ja sen kääntämisen tutkimuksesta

Tietokirjallisuutta, sen kieltä ja historiaa käsitteleviä isoja tutkimushankkeita on ollut Pohjoismaissa 1990-luvun lopulla sekä vielä erikseen 2000-luvun alussa Ruotsissa (ks. Svensk sakprosa 1750–2000) ja Norjassa (ks. Forskningsmiljøet Norsk sakprosa). Suomessa tällaista tutkimusta on tehty melko vähän. Parhailaan on kuitenkin Helsingin yliopistossa meneillään tietokirjallisuuden narratiivisuuteen keskittyvä Tiedonkerrontahanke (<https://blogs.helsinki.fi/tietokirjallista/>). Tässä teemanumerossa esiteltävien tutkimusten kannalta erityisen tärkeitä ovat vuonna 2007 ilmestynyt *Suomennoskirjallisuuden historia 1–2* (Riikonen, Kovala, Kujamäki & Paloposki toim. 2007), joka

käsittelee kääntämisen muuttumista, normeja ja strategioita eri aikoina, sekä teos *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle* (Paloposki & Riikonen toim. 2013). Tietokirjallisuuden suomentamista tarkastellaan myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran historiaa käsittelevässä teossarjassa (Sulkunen 2004; Häggman 2012, 2015). Käännössuomea on puolestaan tutkittu laajassa hankkeessa korpustutkimuksen metodein. Tässä projektissa osa aineistosta edustaa tietokirjallisuutta (mm. erilaisia oppaita) ja analyysi on keskittynyt kääntämisen tuloksena syntyneen kielen piirteisiin, ei suomentamisen prosessiin ja ideologioihin (ks. esim. Mauranen & Jantunen toim. 2005). Myös käännösprosessia on tutkittu mutta nimenomaan kääntäjä(yksilö)n työn kannalta – ei siis kääntämisen sosiaalisena prosessina, vuorovaikutuksena alan toimijoiden kesken (ks. kuitenkin Päivärinne 2018). Käännösprosessin aikana käytyjä keskusteluita tai käännösversioiden kommentointia ei ole juuri tarkasteltu.

Suomen kirjakielen historian valossa tietokirjoja on sivunnut eri yhteyksissä Häkkinen, joka on julkaissut myös suomalaisen oppikirjan historian (Häkkinen 2002). Suomen kielen oppikirjojen historiaa on kartoittanut myös Vehkanen (2015). Nykysuomen kirjakielen rakentamista 1800-luvulla selvittelleen monitieteisen tutkimushankkeen piiristä (ks. Huumo, Laitinen & Paloposki toim. 2004) on valmistunut väitöskirjoja suomentamisen historiasta (Paloposki 2002), tieteen kielestä (Huumo 2005) ja kirjahistorian alalta (Hakapää 2008) sekä suomen kielen gradutoita ja muita tutkielmia. Hankkeessa tarkasteltiin myös 1800-luvun kielellisiä ideologioita, joita samoihin aikoihin lähestyi sanaston kannalta yhteiskuntatieteilijöiden tutkimushanke *Käsitteet liikkeessä* (ks. Hyvärinen, Kurunmäki, Palonen, Pulkkinen & Stenius 2003).

3 Suomensuomen prosessit 2000- ja 1800-luvuilla

Suomennoksiin tai niiden historiaan ei ole toistaiseksi juuri sovellettu diskurssintutkimuksen näkökulmaa, eikä kielellisten normien ja ideologian välinen suhde ole erityisesti ollut suomennosten tutkijoiden kohteena. Tutkimushankkeessa suomentamisen ideologiat ja normit tarkastelun kohteena ovat olleet seuraavat kysymykset:

- Miten tietokirjallisuuden suomennokset ja suomentamisen konventiot syntyvät?
- Millaisia keskusteluita suomennosten kielestä ja kielellisistä ratkaisuista käytiin 1800-luvulla ja käydään 2000-luvulla?
- Miksi ja miten suomennoksista käytävä keskustelu liittyy laajempaan keskusteluun kielestä, normeista ja kieli-ideologioista?

Hankkeen työryhmään ovat kuuluneet Jyrki Kalliokoski, Petri Lauerma, Lea Laitinen, Anne Mäntynen ja Taru Nordlund sekä sittemmin Kaarina Pitkänen-Heikkilä. Hankkeessa on tarkasteltu tietokirjallisuuden suomentamisen diskursseja ja kieli-ideologioiden rakentumista suomennostyössä 1800- ja 2000-luvuilla. Tutkimusaihetta on lähestytty tapaustutkimusten kautta analysoimalla empiirisiä aineistoja. Kuten edellä kävi ilmi, tutkimushanke on koostunut kahdesta osahankkeesta, joissa on käsitelty tietokirjallisuuden suomentamisen diskursseja ja kieli-ideologioiden rakentu-

mista suomennostyössä. Esittelemme näitä osahankkeita alaluvuissa 3.1 ja 3.2, minkä jälkeen johdatamme teemanumeron artikkeleihin (alaluku 3.3).

3.1 Asiantuntijuuksien ja normien suhde 2000-luvun tietokirjallisuuden käänöksissä

Tässä osahankkeessa tutkimuksen kohteena on ollut akateemisen tietokirjallisuuden – tai tiedekirjallisuuden – suomennosprosessi 2000-luvun alkupuolella. Tarkasteltavia suomennosprosesseja leimaa se, että akateemisen tietokirjallisuuden suomentamiseen osallistuu usein kolmenlaisia asiantuntijoita: kääntäjiä, asiantuntijalukijoita ja kustannustoimittajia (ks. tarkemmin Mäntynen 2013; myös Mäntynen 2012). Erityisenä kiinnostuksen kohteena on ollut näiden toimijoiden kielestä ja kielellisistä valinnoista käymä keskustelu, jossa kielen ja hyvän tyylin normeja rakennetaan ja jossa niistä neuvotellaan. Tämä neuvottelu ei välttämättä näy suoranaisena puheena tai keskusteluna vaan pikemmin erilaisina korjausten ja kommentoivan diskurssin ristiriitaisuuksina suomennosprosessissa.

Tutkimusaineistona on ollut humanistis-yhteiskuntatieteellisten akateemisten tietoteosten käännösversioita kommentteineen sekä näiden teosten kääntäjien, kustannustoimittajien ja sisällön asiantuntijoiden haastatteluja. Aineisto on koostunut teoksista, jotka on julkaistu akateemisten tutkijoiden ja opiskelijoiden käyttöön ja joiden julkaisuprosessiin on osallistunut tieteenalan asiantuntija. Lisäksi hankkeessa on haastateltu eri toimijoita, erityisesti kääntäjiä.

Tarkastelun kohteena olevat kieli-ihanteet ja normit tulevat näkyviin tietenkin suomentajan tekemissä korjauksissa mutta lisäksi mahdollisen sisällön asiantuntijan ja kustannustoimittajan korjauksissa ja kommenteissa. Kaikki kolme toimijaa ovat siis prosessissa oleellisia. Toimijoiden asiantuntijuudet ovat usein moniulotteisia: Ensinnäkin suomennoksia tekevät sekä ammattikäntäjät että akateemiset asiantuntijat, joista erityisesti jälkimmäiset ovat myös sisällön asiantuntijoita. Toiseksi suomennosversioita lukevat ja kommentoivat suomennosprosessin aikana sisällön asiantuntijat. He ovat usein sen akateemisen oppialan asiantuntijoita, johon tekstin katsotaan kuuluvan. He kuitenkin kommentoivat toisinaan myös kieltä, etenkin oppialan diskurssien näkökulmasta. Kolmanneksi käännöksiä lukevat, korjaavat ja kommentoivat kustannustoimittajat, joilla voi olla tietyn alan akateeminen koulutus. Kun osa sisältöasiantuntijoidenkin kommenteista kohdistuu kieleen ja tyyliin eikä kielen asiantuntijuutta voi irrottaa sisällöstä, eri toimijoiden asiantuntijuudet väistämättä limittyvät.

Analyysin kohteena ovat olleet teksteihin suomennosprosessin eri vaiheissa tehdyt kieltä ja tyyliä koskevat kommentit ja korjausehdotukset (ks. Mäntynen 2012; Mäntynen & Kalliokoski tässä teemanumerossa). Asiantuntijuuksien kamppailua ja neuvottelua on tarkasteltu diskurssin ristiriitaisuuksina ja moniäänisyytenä, joita on analysoitu sekä suomennosprosessissa ilmenevistä kommenteista ja korjausehdotuksista että haastatteleamalla prosessiin osallistuvia toimijoita (kääntäjiä, asiantuntijalukijoita ja kustannustoimittajia). Ilmiöiden tarkastelussa on liikuttu kolmella kielentutkimuksen osa-alueella: kielen normien ja kieli-ideologioiden tutkimuksessa, kääntämisen tutkimuksessa ja diskurssintutkimuksessa (tuottamisprosessien ja metakielen tutkimus). Tutkimusmenetelmät ovat perustuneet diskurssianalyysiin ja kirjoittamisen sosiolingvistiikkaan.

3.2 Kielen ja kääntämisen normit ja ideologiat 1800-luvun Suomessa

1800-luvulla suomen kirjakielen kehittämisen ja vakiinnuttamisen keskeisenä tavoitteena oli kansalliskirjallisuuden rakentaminen, ja siinä suomennetulla kauno- ja tietokirjallisuudella oli tärkeä rooli. Malleja suomenkieliselle tietokirjallisuudelle ei ollut; sille rakennettiin perustaa erityisesti eri alojen oppikirjoja ja opaskirjallisuutta suomentamalla. Tietokirjallisuus oli aluksi pitkään kansanvalistusta, joka jatkui sitten oppikirjatuotantona. Koululaitosta koskevien kielipoliittisten päätösten vuoksi paine suomentamiseen oli valtava. Vuosisadan puolivälistä lähtien työhön ryhtyi kansallismielinen sivistyneistö ympäri maata.

Koska 1800-luvulla kirjakielen muotoratkaisut ja sanasto olivat vasta kehittymässä, suomentajien työ oli erilaista kuin nyt. He loivat standardikieltä toisessa mielessä kuin nykyajan tietokirjasuomentajat – siitäkin huolimatta, että monet olivat kielenvaihtajia, jotka vasta opettelivat suomea. Esimerkiksi Schrödlerin fysiikan oppikirjan (*Luonnonkirja, kotona ja kouluissa luettava*, 1856) suomentaja Innain totesi teoksen esipuheessa:

Tämä on ihan ensimmäinen kaikkien merkillisempien physikillisten ilmausten suomenkielinen selitys. Suomen kieli on tässä ollut taivutettava asioihin, joissa sitä ei ole ollenkaan käytetty tätä ennen, ja arvattava on ei ainoastaan, että tämä taivuttaminen on ollut työlästä, vaan myös, että se ei ole voinut kaikin paikoin onnistua mieltä myöten. Sentähden voipi moni kohta vielä olla lukijalleki työlästä ymmärtää, vaikka Kirjallisuuden Seuran erinomaisena tarkoituksena ja huolena on ollut, saada kirjaa kielensä puolesta kaikille Suomalaisille selkiäksi.

Oppikirjojen suomentaminen tarkoitti käytännössä valtavaa projektia, jossa eri alojen tieteellisille käsitteille piti laatia suomenkielinen termistö. Terminologian kehittämistä ohjasivat osin vastakkaisetkin ideologiat: yhtäältä pyrittiin laatimaan omaperäiseen sanastoon pohjautuvia ja suomenkieliselle väestölle läpinäkyviä termejä ja toisaalta pidettiin tärkeänä käyttää jo muihin eurooppalaisiin kieliin ja tieteseen vakiintuneita ja oppineille ennestään tuttuja kreikkalais- tai latinalaisperäisiä ilmauksia.

1800-luvulla kustantaja oli aktiivisesti mukana suomennosten kielen suunnittelussa. Kustantajan ja suomentajan välinen linkki oli tuohon aikaan vahva siksikin, että juuri tieteelliset seurat toimivat usein kustantajina ja niiden jäsenet tietokirjallisuuden suomentajina. 1800-luvun lopussa perustettiin Suomen ensimmäiset kaupalliset kustantamot. Samaan aikaan kääntäminen alkoi ammattimaistua, kun se aiemmin oli ollut opettajien, pappien, lääkäreiden, tutkijoiden, toimittajien ja muiden sivistyneistöön kuuluvien henkilöiden valistus- ja kansallishenkistä oheistoimintaa. 1800-luvun lopulla suomentajat olivat kielitaitoinen ja -tietoinen joukko, joka oli hyvin perillä muutoksessa olevista kirjakielen normeista. Tämä näkyy esimerkiksi kustantajien ja kääntäjien välisessä kirjeenvaihdossa tai kääntäjien laatimissa teosten esipuheissa. Suomentajat seurasivat kielen normeista käytävää keskustelua ja osallistuivat omalta osaltaan myös normien vakiinnuttamiseen.

1800-luvun suomentamisen tutkiminen on alkanut arkistotyöllä ja tutkimusaineistojen kartoittamisella. Tutkimusmateriaalia on löytynyt muun muassa kustanta-

moiden ja suomentajien arkistoista ja kirjallisista jäämistöistä, Kansallisarkistosta, maakunta-arkistoista, yliopistojen arkistoista ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosta. Joskus materiaalin löytyminen on ollut työlästä. Esimerkiksi suomennosten painamattomia käsikirjoituksia on ilmeisesti vain harvoin arkistoitu painetun teoksen julkaisemisen jälkeen. Arkistomateriaalin lisäksi 1800-luvun suomentamisen prosessia on voinut tarkastella myös lehdistöstä. Suomennosten kielestä puhuttiin säännöllisesti esimerkiksi *Kirjallisen Kuukauslehden*, *Valvojan* ja *Virittäjän* tietokirja-arvioissa. Toisin kuin nykyisin kielen arviointi oli usein kirja-arvostelujen pääsisältönä. Aikakaus- ja sanomalehdissä käytiin myös yleisökeskustelua tietokirjojen kielestä. Käännösratkaisuja ja niiden takana olevia perusteluita ja ideologioita valaisevat myös suomentajien itse teoksiinsa laatimat esipuheet ja teoksissa esiintyvät selittävät alaviitteet. (Ks. Pitkänen-Heikkilä 2010b.)

Aineistojen tutkimusmetodinä on ollut lingvistinen tekstintutkimus, jonka keinoin on analysoitu 1800-luvun tietokirjallisuuden suomennosdiskurssien kielellisiä ideologioita ja pyritty ymmärtämään niistä seuranneita ratkaisuja.

3.3 Teemanumeron artikkelit

Tässä numerossa julkaistaan kolme Suomentamisen ideologiat ja normit -hankkeessa syntyneitä artikkeleita. Ensimmäinen niistä käsittelee yhden tiedekirjan suomennosprosessia, joka ajoittui 2000-luvun alkuun. Tässä Mäntysen ja Kalliokosken artikkelissa tarkastellaan kääntäjän ja kustannustoimittajan välistä keskustelua käsitteiden käytöstä. Aineistona on yhden käännöksen käsikirjoitus, johon kääntäjän ja kustannustoimittajan välistä keskustelua on kirjattu. Keskustelu on syntynyt siten, että kääntäjä on kirjallisesti vastannut kustannustoimittajan kommentteihin muun muassa selventääkseen ja perustellakseen, miksi on samaa tai eri mieltä kustannustoimittajan ehdotuksen kanssa. Artikkelissa pyritään jäsentämään kieli-ideologian käsitteen avulla käsikirjoitusmerkintöihin kirjattua suomentajan ja kustannustoimittajan välistä kielellisiä valintoja koskevaa dialogia. Analyysi keskittyy suomennoksen sananvalintoihin, tarkemmin tieteenalan ja käännettävän teoksen aiheen kannalta keskeisiksi tai muuten pulmallisiksi havaittujen käsitteiden ja termien käännöksistä käytyyn keskusteluun. Artikkelin osoittaa, että kun tutkitun käännösprosessin toimijat perustelevat kielellisiä valintojaan (suomennoksia, muutosehdotuksia), he nojaavat argumentoinnissaan toisaalta puristisiin, vieraan kielen vaikutusta torjuviin kieli-ideologisiin käsityksiin, mutta vetoavat myös toisaalta käsityksiin siitä, mikä kuuluu tieteenalan kielenkäyttöön ja mikä ei. Suhtautuminen monikielisyteen ja siihen, onko lähtökielen vaikutus suomennokseen hyväksyttävää ja missä määrin, nousee suomennosprosessissa esiin toistuvasti. Kiinnostavaa on se, että esimerkiksi saman toimijan suhtautuminen vierasperäisiin ilmauksiin suomennosvastineina vaihtelee kommentteittain. Artikkelin esimerkkien analyysistä käy ilmi kieli-ideologioiden kerrostuneisuus ja keskinäinen ristiriitaisuus.

Pitkänen-Heikkilän artikkeli taas käsittelee tiedesanan suomentamista koskevia normeja pääosin 1800-luvun luonnontieteellisissä tietokirjoissa mutta tekee katsauksen myös tämän päivän sanastotyöhön. Kääntäjien sanastonkehittelyn tarkastelun ohella artikkeli käsittelee tietokirjoissa käytetyn tiedesanan herättämää keskustelua teosten vastaanoton yhteydessä ja pyrkii valottamaan myös sellaisia sanastonkehittelyn peri-

aatteita, joita kääntäjät tai kirjoittajat itse ilmaisivat muun muassa esipuheissa, kirjeenvaihdoissa, arvioiden vastineissa ja itse laatimissaan teosarvioissa. Artikkelin ottaa 1800-luvun sanastoprojektin vertailukohdaksi 2000-luvun alun laajan nisäkäsnnimistön uudistuksen ja sitä seuranneen keskustelun. Näin se samalla tuo esiin ne sanastonkehittelyn puolet, jotka ajasta riippumatta näyttävät puhuttavan kielenkäyttäjiä.

Nordlundin artikkeli vuorostaan käsittelee tietokirjojen suomentamiseen liittyviä ideologioita ja käännösnormeja 1800-luvun tietokirjallisuudessa. Tämä tapaustutkimus kohdistuu Werner Söderström Osakeyhtiön tietokirjojen suomennostoimintaan 1800-luvun lopulla. Artikkelin pohtii kääntämisen historiallisen sosiologian näkökulmasta myös sitä, miten ja missä määrin historiallisia käännösprosesseja voidaan rekonstruoida ja millaisia toimijoita käännösprosessiin 1800-luvulla osallistui. Pääasiallisena tutkimusaineistona on kustantajan ja kääntäjien välinen kirjeenvaihto.

Nordlundin tutkimus osoittaa, että 1800-luvun lopulla kääntäjät ja kustantaja jakoivat yhteisen ideologisen käsityksen siitä, että on olemassa oikea, puhdas ja monoliittinen ideaalikieli, johon suomenoksessa tuli pyrkiä. Vastaavanlainen niin kutsutun standardikieli-ideologian mukainen näkemys avautuu myös aikakauden julkisista debaateista ja kirja-arvioista. Kirjeaineisto paljastaa julkisuuden verhon takaa kuitenkin myös kääntäjän arkitodellisuuden, johon kuuluivat kiire, pienet palkkiot ja kompromissit ihanteiden ja todellisuuden välillä. Tutkimus osoittaa lisäksi, että vastaanottajan huomioon ottaminen on ollut tietoinen suomentamista ohjaava käännösnormi: tavalliselle kansalle tarkoitettujen suomenokset poikkesivat joiltakin osin oppineille tarkoitetuista teksteistä.

Lähteet

- AGHA, ASIF 2007: *Language and social relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- AITTOKOSKI, HEIKKI 2018: ”Dinnerille öbaut kasilta?” – Anglismien tunkeutumista suomen kieleen ei voi estää, mutta ne ylittävät monen ärsytyskynnyksen, selviää HS:n kyselystä. – *Helsingin Sanomat* 16.11.2018. <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-200005901215.html> (4.12.2018).
- ALVSTAD, CECILIA – GREENALL, ANNJO K. – JANSEN, HANNE – TAIVALKOSKI-SHILOV, KRISTINA (toim.) 2017: *Textual and contextual voices of translation*. Amsterdam: John Benjamins.
- ANDERSON, BENEDICT 2007 [1991]: *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Suomentanut Joel Kuortti. Tampere: Vastapaino.
- BLOMMAERT, JAN 2005: *Discourse. A critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BOUDREAU, ANNETTE – DUBOIS, LISE 2007: Français, Acadien, Acadjonne. Competing discourses on language preservation along the shores of the Baie Sainte-Marie. – Alexandre Duchêne & Monica Heller (toim.), *Discourses of endangerment. Interest and ideology in the defense of languages* s. 99–121. London: Continuum International.
- BUZELIN, HÉLÈNE 2007: Translation studies, ethnography and the production of knowledge. – Paul St-Pierre & Prafulla C. Kar (toim.), *Translation. Reflections, refractions, transformations* s. 39–56. Amsterdam: John Benjamins.
- CHESTERMAN, ANDREW 2007: Kääntämisen normit. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka

- Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2* s. 357–364. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- 2001: *Language and power*. Toinen painos. London: Longman.
- Forskningsmiljøet Norsk sakprosa. <http://sakprosasiden.no> (9.11.2018).
- HAKAPÄÄ, JYRKI 2008: *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI – KALLIOKOSKI, JYRKI – KANKAANPÄÄ, SALLI – KANNER, ANTTI – KOSKENNIEMI, KIMMO – LAITINEN, LEA – MAAMIES, SARI – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2009: *Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk7/>.
- HIIDENMAA, PIIRJO 2003: *Suomen kieli – who cares?* Helsinki: Otava.
- HOBBSBAMW, ERIC 1992: *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HUUMO, KATJA 2005: *Perkeleen kieli. Suomen kieli ja poliittisesti korrekti tiede 1800-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HUUMO, KATJA – LAITINEN, LEA – PALOPOSKI, OUTI (toim.) 2004: *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- HYVÄRINEN, MATTI – KURUNMÄKI, JUSSI – PALONEN, KARI – PULKKINEN, TUIJA – STENIUS, HENRIK 2003: *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Tampere: Vastapaino.
- HÄGGMAN, KAI 2012: *Sanojen talossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvisotaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2015: *Pieni kansa, pitkä muisti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura talvisodasta 2000-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HÄKKINEN, KAISA 2002: *Suomalaisen oppikirjan vaiheita*. Helsinki: Suomen tietokirjailijat.
- HÄLLSTRÖM-REIJONEN, CHARLOTTA AF 2012: *Finlandismen och språkvård från 1800-talet till i dag*. Nordica Helsingensia 28. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1996: Johdanto. – Jyrki Kalliokoski (toim.), *Teksti ja ideologia. Kieli ja valta julkisessa kielenkäytössä* s. 8–36. Kieli 9. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KARKAMA, PERTTI 2007: *Kadonnutta ihmisyyttä etsimässä. Johdatusta Johann Gottfried Herderin ajatteluun ja herderiläisyyteen Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KROSKRITY, PAUL V. 2004: Language ideologies. – Alessandro Duranti (toim.), *A companion to linguistic anthropology* s. 496–517. Malden, MA: Blackwell.
- 2010: Language ideologies. Evolving perspectives. – Jürgen Jaspers, Jan-Ola Östman & Jef Verschueren (toim.), *Society and language use* s. 192–211. Amsterdam: John Benjamins.
- LAITINEN, LEA 2004: Kieltosana ja kielettä. Yhden kielikiistan kulku ja ideologiat. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 177–222. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAUERMA, PETRI 2004: Aluemurre vai murteiden yhdistelmä? Keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 136–176. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA 1993: *Miten muodot muuttuvat? Ruijan murteen verbintaivutus Raisin, Pyssyjoen ja Annijoien kveeniyhteisöissä*. Tromssa: Tromssan yliopiston kielten ja kirjallisuuden laitos.

- MAURANEN, ANNA – JANTUNEN, JARMO H. (toim.) 2005: *Käännössuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä*. Tampere Studies in Language, Translation and Culture A1. Tampere: Tampere University Press.
- MILROY, JAMES – MILROY, LESLIE 2012: *Authority in language. Investigating standard English*. Lontoo: Routledge.
- MÄNTYNEEN, ANNE 2012: Kieli-ideologiat käytännössä. Sanajärjestyksen normittuminen tietokirjojen suomennostyössä. – *Virittäjä* 116 s. 378–409.
- 2013: Akateemisen tietokirjallisuuden suomennosprosessin erityispiirteitä. – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle* s. 322. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MÄNTYNEEN, ANNE – HALONEN, MIA – PIETIKÄINEN, SARI – SOLIN, ANNA 2012: Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. – *Virittäjä* 116 s. 325–348.
- MÄÄTTÄ, SIMO K. – PIETIKÄINEN, SARI 2014: Ideology. – Jan-Ola Östman & Jef Verschueren (toim.), *Handbook of pragmatics. 2014 Installment*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hop.18.ide1>.
- NORDLUND, TARU 2004: Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun lopun kielikeskustelun metaforat ja kieli-ideologiat. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 286–322. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2012: Finlandismit ja suomenruotsin kielenhuolto 1800-luvulta nykypäivään. – *Virittäjä* 116 s. 464–470.
- PALOPOSKI, OUTI 2002: *Variation in translation. Literary translation into Finnish 1809–1850*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- PALOPOSKI, OUTI – RIIKONEN, H. K. (toim.) 2013: *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAUNONEN, HEIKKI 1992: Kielettären koulijat. – Valma Yli-Vakkuri, Maija Länsimäki & Aarre Nyman (toim.), *Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu. Nykysuomen seuran 10-vuotisjuhla-kirja* s. 150–175. Helsinki: WSOY.
- 2003: Suomen kielen morfologisista muutosmekanismeista. – Lea Laitinen, Hanna Lappalainen, Päivi Markkola & Johanna Vaattovaara (toim.), *Muotojen mieli. Kirjoituksia morfologiasta ja variaatiosta* s. 187–248. Kieli 15. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PIETIKÄINEN, SARI – MÄNTYNEEN, ANNE 2009: *Kurssi kohti diskursssia*. Tampere: Vastapaino.
- PITKANEN-HEIKKILÄ, KAARINA 2010a: Suomentaja normien ylläpitäjänä ja rakentajana. Johan Bäckvall ja Topeliuksen *Luonnon-kirjan* suomennosprosessi. – Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010* s. 81–95. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2010b: Miten 1800-luvun tietokirjojen suomentamisprosessia voi tutkia? – Raila Hekkanen, Esa Penttilä & Nestori Siponkoski (toim.), *MikaEL. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen verkkojulkaisu*. https://sktl-fi-bin.directo.fi/@Bin/25dd513ffab4a39d8588678b44d0c872/1544455422/application/pdf/40743/Pitkanen-Heikkila_MikaEL2010.pdf.
- PÄIVÄRINNE, MERI 2018: *Jean Barbeyrac, traducteur et homme de lettres*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4232-0>.
- RAHTU, TOINI 2011: Tekstilaji on työkalu. – Leena Immonen, Mari Pakkala-Weckström & Inkeri Vehmas-Lehto (toim.), *Kääntämisen tekstilajit ja tekstilajien kääntäminen* s. 11–28. Helsinki: Finn Lectura.
- RIIKONEN, H. K. – KOVALA, URPO – KUJAMÄKI, PEKKA – PALOPOSKI, OUTI (toim.)

- 2007: *Suomennoskirjallisuuden historia 1–2*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RINTALA, PÄIVI 1992: Suomen kirjakielen normeista. – *Sananjalka* 34 s. 47–67.
- 1998: Kielikäsite ja kielenohjailu. – *Sananjalka* 40 s. 47–65.
- SCHÖDLER, F. 1856: *Luonnonkirja, kotona ja kouluissa luettava. I:nen Osa. Fysiikka*. Suomentanut J. Innain. Viipuri: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. – [Tekstikorpus.] Sisältyy kokoelmaan Varhaisnykysuomen korpus: Innain. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://kaino.kotus.fi/korpus/1800/meta/innain/schodlerin_fysiikka1856_rdf.xml (26.6.2018).
- SILVERSTEIN, MICHAEL 1979: Language structure and linguistic ideology. – Paul R. Clyne, William F. Hanks & Carol F. Hofbauer (toim.), *Elements. A parasection on linguistic units and levels* s. 193–247. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- SOLIN, ANNA 2006: Genre ja intertekstuaalisuus. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.), *Genre – tekstilaji* s. 72–95. Tietolipas 213. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- STRELLMAN, URPU 2017: Tietokirjojen kustantamisen lähtökohdat ja näkymät. – Pirjo Hiidenmaa (toim.), *T niin kuin tietokirjallisuus* s. 119–132. Äidinkielenopettajain liiton vuosikirja. Helsinki: Äidinkielenopettajain liitto.
- SULKUNEN, IRMA 2004: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suomen kielen lautakunnan kannanotto 26.10.2018 = https://www.kotus.fi/ohjeet/suomen_kielen_lautakunnan_suosituksia/kannanotot/suomi_tarvitsee_pikaisesti_kansallisen_kieliopoliittisen_ohjelman (8.11.2018).
- Svensk sakprosa 1750–2000. Tutkimusprojekti. <https://www.studentlitteratur.se/o.o.i.s/326> (9.11.2018).
- SWALES, JOHN 1990: *Genre analysis. English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- THOMPSON, JOHN B. 1990: *Ideology and modern culture*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- TOURY, GIDEON 1995: The nature and role of norms in translation. – Gideon Toury, *Descriptive translation studies and beyond* s. 53–69. Benjamins Translation Library 4. Amsterdam: John Benjamins.
- VEHKANEN, MARJUT 2015: *Kieliopista kommunikaatioon. Suomi toisena ja vieraana kielenä – oppikirjat vuosina 1866–1953*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1556-0>.
- WOOLARD, KATHRYN A. 1998: Introduction. Language ideology as a field of inquiry. – Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard & Paul V. Kroskity (toim.), *Language ideologies. Practice and theory* s. 3–47. New York: Oxford University Press.

Kirjoittajien yhteystiedot:
 etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittajat ovat suomen kielen professoreita Helsingin yliopistossa.

Dialogia käsitteiden valinnasta ja käytöstä

Kieli-ideologiat tiedekirjallisuuden suomennostyössä

ANNE MÄNTYNEN JA JYRKI KALLIOKOSKI

Kääntäjän on otettava työssään jatkuvasti kantaa siihen, miten alkutekstin merkityksiä ilmaistaan käännöksessä. Kääntäminen on toimintaa, jossa kieli-ideologiat ja niiden pohjalta rakentuvat normatiiviset kieltä koskevat käsitykset ohjaavat käännösprosessissa osallisina olevien toimijoiden ratkaisuja ja valintoja hyvin konkreettisesti. Tässä artikkelissa tarkastelemme käännösprosessia ja siihen osallistuvia toimijoita kieli-ideologioiden näkökulmasta.¹

Tutkimuskohteemme on tiedekirjallisuuden² kääntäminen toimituksellisena prosessina 2000-luvun Suomessa. Tarkasteltavana olevassa prosessissa toimijoita ovat kääntäjä ja kustannustoimittaja. Lähestymistapaamme voi kuvata kirjoittamisen – ja kääntämisen – sosiolingvistiikaksi Lillisin (2013) tarkoittamassa mielessä. Analyysimme kohdistuu siihen, miten kieli-ideologian käsite ja siihen perustuva näkökulma sopivat tieteenalan käsitteistön ja termien käännösprosessin tutkimukseen. Pääkysymyksemme on, mitä käännöksen käsikirjoitusversion leksikaaliset valinnat, kustannustoimittajan niitä koskevat kommentit sekä kääntäjän reaktiot näihin kommentteihin paljastavat kieli-ideologioista. Artikkelimme etenee seuraavasti: Käsittelemme aluksi lyhyesti kääntämisen normeja ja kieli-ideologian käsitettä, ja pohdimme alustavasti kieli-ideologioiden merkitystä käännöstyön ja sen eri toimijoiden kannalta (luku 1). Tämän jälkeen esittelemme aineiston ja tutkimusmenetelmän (luku 2). Varsinaisessa analyysiosassa (luku 3) tarkastelemme yhden tiedekirjan suomennosluonnoksen käsikirjoitusmerkinnöistä rakentuvia dialogeja, joissa suomentaja ja kustannustoimittaja keskustelevat leksikaali-

1. Artikkelimme on osa Koneen Säätiön rahoittamaa tutkimushanketta Suomentamisen ideologiat ja normit. Esitämme lämpimät kiitokset aineistomme tutkittaville, jotka ovat mahdollistaneet tutkimuksen tekemisen. Lisäksi kiitämme Virittäjän nimettömiä arvioijia rakentavasta ja kannustavasta palautteesta, hankkeen tutkijoita Lea Laitista, Petri Lauermaa, Taru Nordlundia ja Kaarina Pitkänen-Heikkilää, tutkimusavustajia Armi Sinerkaria ja Idastiina Räsästä sekä Outi Paloposkea ja Héléne Buzelinia kaikesta avusta ja kommentista tutkimuksen eri vaiheissa.

2. Tiedekirjallisuuden sijaan voisi puhua laajemmin tietokirjallisuudesta, mutta tässä artikkelissa fokuksessa oleva aineisto edustaa tietokirjallisuuden yhtä alalajia, akateemista tai tieteellistä kirjallisuutta, ja asettuu tiede- ja tutkimuskirjallisuuden välimaastoon (vrt. Suomen tietokirjailijat ry). Käytämme käsitteitä *akateeminen tietokirjallisuus* ja *tiedekirjallisuus* rinnakkain; eron tieto- ja tiedekirjallisuuden välille tekee myös tutkimusta varten haastateltu kääntäjä (ks. esim. 14 s. 510–511).

sista valinnoista, sekä niistä hahmottuvia kieli-ideoologioita. Tutkimuksen kohteena on kolmenlaisia ilmiöitä: ensinnäkin käännösprosessiin osallistuvien suhtautuminen ”vieraisiin” aineksiin, toiseksi käännettävän teoksen tieteenalan diskurssille ominaisista ilmauksista käytävät neuvottelut sekä kolmanneksi käsikirjoitusmerkinnöistä rakentuvat keskustelut, jotka koskevat värittyneitä tai historiallisesti latautuneita ilmauksia. Lopuksi (luku 4) käsittelemme lyhyesti kieli-ideologian käsitteen antia kääntämisen tutkimukselle sekä pohdimme käsitteiden kääntämisen kysymyksiä tutkimustulostemme valossa.

1 Kieli-ideologiat ja kääntämisen normit käännösprosessin näkökulmasta

Kieli-ideoologioilla tarkoitetaan tietyissä konteksteissa käytettävien tai käytettyjen yksittäisten kielellisten resurssien merkitystä, funktiota ja arvoa koskevia käsityksiä (esim. Silverstein 1985; Kroskrity 2004). Kieli-ideologiat ovat yhteisöllisiä, eikä kieli-ideologia käsitteenä viittaa yksilön käsityksiin tai asenteisiin. Kieli-ideoologioissa on siis kyse yhteisössä vallitsevista, yhteisistä ja tunnistettavista käsityksistä siitä, mikä on jonkin kielellisen ilmauksen merkitys tai arvo tietyssä kontekstissa ja millaisia sosiaalisia ja kulttuurisia merkityksiä ilmaukset kantavat mukanaan. Diskursiivisen sosiolingvistiikan ja lingvistisen antropologian tutkimusperinteet (esim. Blommaert 2005; Agha 2007; Silverstein 1985) korostavatkin kielen kokonaisvaltaista indeksisyyttä. Kielelliset valinnat kantavat aina mukanaan kontekstia ja aktivoivat sosiaalisia ja kulttuurisia merkityksiä. Kielellisten valintojen ja käytänteiden sekä kieli-ideologioiden välinen suhde ei kuitenkaan ole suoraviivainen: kieli-ideoologioita voi pitää metakäytänteinä, jotka eivät välttämättä tule esplikoiduiksi niissä kielellisissä tilanteissa, joihin ne vaikuttavat (Visakko 2015a: 5). Yksi tapa tutkia kielellisten valintojen ja kieli-ideologioiden välistä suhdetta on tarkastella metadiskurssia, jossa kielellisistä valinnoista keskustellaan, kuten teemme tässä artikkelissa (ks. Woolard 1998: 9; Mäntynen, Halonen, Pietikäinen & Solin 2012: 333; Piippo 2012: 220–225).

Kieli-ideologiat eivät ole yhtenäisiä, vaan yhteisössä voi samanaikaisesti olla vallalla useita erilaisia, keskenään ristiriitaisiakin ideoologioita ja näkemyksissä voi olla vaihtelua esimerkiksi siinä, mikä kielellinen valinta – vaikkapa oma- vai vierasperäiseksi ymmärretty – on oikein tai sopiva ja missä yhteydessä (ks. Mäntynen ym. 2012: 328–329, 331; myös Visakko 2015b: esim. 39–42, 79–82). Valinnat voidaan myös perustella eri tavoin: Omaa kieltä voidaan pitää arvokkaampana kuin vieraita kieliä tai vieraskielisiä ilmauksia ainakin tietyissä yhteyksissä. Toisaalta samaan aikaan voidaan korostaa vierailta kielellä viestimisen tärkeyttä ja liittää vieraskielisyyteen myönteisiä arvoja, kuten esimerkiksi englannin kieleen tieteellisen julkaisemisen kontekstissa, tai kielet voidaan nähdä monikielisuuden ideologian mukaisesti samanarvoisina (esim. rinnakkaiskielisyys yliopistojen kielipoliittisena ohjelmana ks. *Suomen kielen tulevaisuus* 2009; *Helsingin yliopiston kieli-periaatteet* 2014; vrt. myös Halonen, Ihalainen & Saarinen toim. 2014).

Tekstin yksikielisyys, toisin sanoen se, että suomennoksessa pyritään välttämään niin sanottuja sitaattilainoja tai pitempiä ilmauksia vieraalla (esimerkiksi alkuteoksen) kielellä, näyttäisi olevan ainakin oman aineistomme perusteella yksi suomennettua

tiedekirjallisuutta koskeva normi. Kielenkäyttötilanteissa kieli-ideologiat tulevatkin esiin muun muassa tällaisina normeina. Nämä normit puolestaan vaikuttavat yksittäisiin kielellisiin valintoihin, esimerkiksi valintaan erikielisten ilmausten välillä. Valitut ilmaukset vuorostaan indeksoivat tietynlaisia sosiaalisia ja kulttuurisia merkityksiä, vaikkapa yksikielisyttä. Yksikielisyysnormi näkyy vahvana myös (länsimaisessa) kielentutkimuksessa, jossa kielen ja sen ilmiöiden kuvaukset eivät juuri ota huomioon yksilön monikielisyttä ja arjessa kohtaamiemme kielellisten resurssien moninaisuutta (ks. esim. Auer & Li Wei 2007; Blommaert & Rampton 2011).

Tiedekirjallisuuden kääntämisessä erilaiset kieli-ideologiat ovat väistämättä läsnä ja keskustelunalaisina, koska prosessiin osallistuu toimijoita, jotka ovat osin samojen, osin eri diskurssiyhteisöjen jäseniä (ks. Swales 1990): yhtäältä on kyse tieteellisen tiedon välittämisestä suomenkieliselle lukijalle, toisaalta tieteellisen yhteisön sisäisestä asiantuntijakielestä ja yhteisön käsitteistä, joiden avulla tullaan osallisiksi myös alan kansainvälisestä tieteellisestä keskustelusta (ks. Mäntynen 2013; 2012: 387–388).

Lähestymme kieli-ideologioita nimenomaan diskurssitutkimuksen näkökulmasta. Kieli-ideologiat rakentuvat diskursseissa; ne ovat dynaamisia ja saavat merkityksensä vuorovaikutuksessa. Kieli-ideologiat ilmenevät toisaalta globaalisti, kielenkäytön makrotasolla, esimerkiksi kielellisiä ja tyylillisiä valintoja koskevin periaatteina ja diskurssiyhteisön käytänteinä, toisaalta paikallisesti, yksittäisissä kielellisissä valinnoissa ja niitä koskevissa arvioinneissa. Kieli-ideologiat kytkeytyvät vallan epäsymmetriaan. Tästä on kyse esimerkiksi silloin, kun tarkastellaan asiantuntemusta tai auktoriteettiasemaa. (Mäntynen & Solin 2010; Mäntynen ym. 2012.)

Kääntämisen tutkimuksen kannalta kieli-ideologiat liittyvät myös käännösnormien (Toury 1995; Chesterman 2007) käsitteisiin. Toury (1995) puhuu ennakkonormeista³ (*preliminary norms*), jotka säätelevät esimerkiksi sitä, mitä kannattaa kääntää ja mitkä tekstit on tärkeää kääntää. Toinen käännösnormien ryhmä Touryn mukaan ovat alkunormit (*initial norms*). Tällä käsitteellä hän tarkoittaa muun muassa lähde- ja kohdekielten standardeja ja normeja, jotka liittyvät esimerkiksi oikeakielisyyteen ja kielelliseen purismiin. Kolmas käännösnormien ryhmä ovat toimintanormit (*operational norms*) eli käännösprosessin aikana tehtyjä päätöksiä koskevat ja niihin vaikuttavat normit esimerkiksi sen suhteen, valitako yleiskielinen ilmaus vai erikoiskielen termi. (Ma.) Voi siis ajatella, että toimintanormit aktivoituvat paikallisella tasolla, kääntäjän yksittäisissä ratkaisuisissa ja niitä koskevissa kommenteissa, kun taas ennakko- ja alkunormit vaikuttavat käännöstoimintaan laajemmin, myös makrotasolla. Toisaalta on muistettava, että yksittäisissä käännösratkaisuissa ja niitä koskevissa kommenteissa makrotasonkin normisto aktivoituu: Yksittäisiä käännösratkaisuja koskevia kommentteja ohjaavat kääntäjän ja esimerkiksi käännöstä kommentoivan kustannustoimittajan käsitykset hyvästä kielestä ja standardinmukaisuudesta. Tällöin puheeksi voi nousta myös yksittäisen ilmauksen kääntäminen tai kääntämättä jättäminen. (Ks. Mäntynen 2012: 383–384.)

Tässä artikkelissa tarkastelemme käsitteiden kääntämistä osana käännösprosessia ja käännöksen julkaisuksi toimittamista dialogisesta näkökulmasta, yhteistyönä ja yhteisön hankkeena, emme siis vain kääntäjän näkökulmasta. Tutkimuksemme keskiössä

3. Touryn termien suomennokset Chesterman 2007.

on kääntäjän ja kustannustoimittajan välinen vuorovaikutus. Käytännössä tutkimuksen kohteena oleva vuorovaikutus on havaittavissa merkintöjen ketjussa, joka muodostuu kustannustoimittajan ja suomentajan vuorolla suomenosluonnokseen tekemistä kommenteista. Yhteisöllisyys, käsitteiden merkitystä ja käyttöä koskeva yhteisöllinen ymmärrys ja yhteisöjen jäsenyys ovat olennaisia myös normien näkökulmasta. Analysoimaamme tiedekirjojen suomennostyötä eivät säätele vain kääntäjän normit vaan kaikkien niiden yhteisöjen (keskenään kilpailevat) normit, joissa käännoistyöhön osallistuvat ja toisaalta myös käännettävän tekstin potentiaaliset lukijat ovat jäseninä. Yksittäisellä toimijalla voi olla jäsenyyksiä moneen suuntaan. Tiedekirjallisuuden kustannustoimittaja ja kääntäjä ovat paitsi oman professionsa myös yhteisen tieteestä kirjoittamisen ja julkaisemisen alan asiantuntijoita. Kääntäjä voi lisäksi olla suomennettavan tieteenalan edustaja. (Ks. Mäntynen 2013.) Etnografinen aineistomme tuo selvästi esiin sen, että myös tieteelliset kustantamot ovat osa kunkin tieteenalan tiedeyhteisön muodostamaa diskurssiyhteisöä. Käsitys suomen asemasta ja tehtävästä tieteen raportoinnin ja tieteenalan tiedon popularisoinnin kielenä suhteessa muihin kieliin (useimmiten englantiin) on keskeinen osa tätä asiantuntemusta. Tähän kytkeytyy näkemys siitä, millaista kieltä tieteenalalla, sen tulosten julkaisemisessa ja niistä selostamisessa tulisi käyttää. Nämä näkemykset voivat kuitenkin käytännössä vaihdella esimerkiksi sen mukaan, millaisiin muihin diskurssi- tai asiantuntijayhteisöihin käännoksen parissa työskentelevät toimijat kuuluvat tai millaista kielellistä asiantuntijuutta he edustavat.

Diskurssiyhteisön jäsenillä saattaa olla erilaisia käsityksiä siitä, millä ja millaisella kielellä sekä millaisin käsittein ja termein tieteenalan asioista tulee käydä keskustelua. Esimerkiksi koulutetun kääntäjän kielellinen asiantuntijuus on erilaista kuin kustannustoimittajan. Kääntäjällä – tai kustannustoimittajalla – voi puolestaan olla käännettävänä olevan teoksen alan tutkijankoulutus. Se, tunnistaako yksittäisen ilmauksen tieteen- tai erikoisalan termiksi vai ei, vaikuttaa tietenkin myös siihen, minkä tieteen- tai erikoisalan suunnasta käännosvastinetta ryhtyy etsimään.⁴ Tämä tulee esiin myös aineistomme kääntäjän haastattelussa (ks. esim. 14 s. 510–511). Termimäisyydestä ja sen asteesta voi eri toimijoilla olla erilaisia käsityksiä, jotka kytkeytyvät sekä tieteenalaan että esimerkiksi tiettyyn tutkimustraditioon. Tämän artikkelin aineiston haastattelussa kääntäjä kuvaa omaa taustaansa ”yleisakateemiseksi” ja kertoo toimineensa akateemisesti muullakin kuin kääntämisen alalla. Käsikirjoitusta ei tutkimassamme tapauksessa ole erikseen luenut tieteenalan asiantuntija, kuten joskus on tapana (ks. esim. Mäntynen 2012). Artikkelimme aiheen kannalta kiintoisa on myös haastattelussa esiin tullut tieto, että kääntäjä ei itse ottanut yhteyttä kehenkään asiantuntijaan vaan luotti tässä tapauksessa kustannustoimittajaan. Kustannustoimittajalla onkin kääntäjän tulkinnan mukaan ollut myös sisällöllisen asiantuntijan, ”asiantuntijalukijan” rooli, kuten hän haastattelussa totesi.

Eri asiantuntijuudet kerrostuvat nimenomaan tieteellisten teosten kääntämisessä, mikä näkyy tämänkin artikkelin aineistossa. Käännosprosessiin osallistuvat asiantuntijat voivat siis samaan aikaan kuulua useaan diskurssiyhteisöön, ja heillä voi siten olla erilaisia, moniulotteisia käsityksiä kielestä ja kielellisten valintojen merkityksestä. Juuri tässä saa kieli-ideologioiden näkökulma merkityksensä.

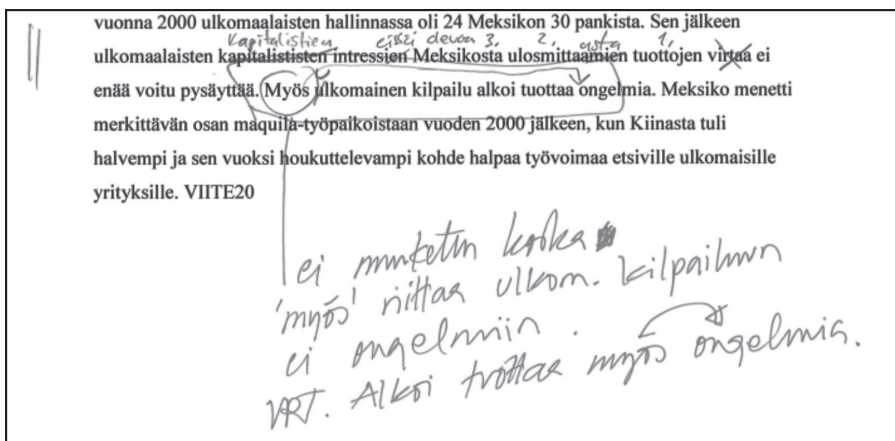
4. Kiitämme Kaarina Pitkänen-Heikkilää, joka kiinnitti huomiomme tähän seikkaan.

2 Aineisto ja tutkimusmenetelmä

Tutkimuksemme perustuu aineistoon, joka koostuu yhden tiedekirjasuomennoksen eri käsikirjoitusversioista, kustannustoimittajan ja kääntäjän käsikirjoitukseen tekemistä kommentteista sekä kääntäjän haastattelusta ja muista etnografisista havainnoista (ks. tarkemmin Mäntynen 2012). Tutkimuksen kohteena on yhden taloushistorian moderneihin klassikkoihin kuuluvan teoksen suomennoksen editointiprosessi ja erityisesti suomennoksen käsikirjoitus merkintöineen. Aineiston on koonnut Anne Mäntynen, ja se on kerätty yhteistyössä kustantajan ja suomentajan kanssa vuosina 2007–2009.

Tarkasteltava tutkimusaineisto on koottu etnografisesti. Etnografia on kielitieteessä ja sosiolingvistiikassa perinteisesti yhdistetty nimenomaan suullisten vuorovaikutustilanteitten tutkimukseen (ks. esim. Gumperz & Hymes toim. 1972) ja samassa tilassa työskentelevien tai opiskelevien toiminnan ja kohtaamisten tutkimukseen (ks. esim. Lappalainen, Hynninen, Kankkunen, Lahelma & Tolonen toim. 2007). Tässä ymmärrämme etnografian pikemminkin monipuoliseksi metodologiaksi kuin metodiksi ja niin, että tutkimuksen kohteena voi olla myös kirjoitettu vuorovaikutus ja kirjallisten dokumenttien tuottaminen toimintana (ks. Copland, Creese, Rock & Shaw 2015; Lillis 2008: 362). Akateemisten tekstien ja kirjoittamisen tutkimuksessa etnografian metodologiana on nostanut esiin kirjoittamisen sosiolingvistiikkaa edustava Lillis (mp.; ks. myös Lillis 2013). Hän pitää etnografiselle metodologialle ominaisina erityisesti kahta tutkimusmenetelmää: pitkäaikaista osallistumista kirjoittajien kirjoittamisen maailmaan (”in participants’ academic writing worlds”) ja erityyppisten aineistojen keräämistä ja analysointia. Lillisin (2008) mukaan nämä kaksi tutkimusmenetelmää ovat keskeisiä silloin, kun tutkimuksen tavoitteena on kirjoittamisen ja tekstien kontekstuaalisointi. Tällaisen tutkimuksen tavoitteena on hänen (mas. 361–362) mukaansa kuroa umpeen tekstien ja kontekstin välistä kuilua ja siirtää siten tutkimuksen fokusta tuotoksesta esimerkiksi merkitysten rakentumisen prosesseihin (ks. Lillis 2013: 13–15). Samantyyppinen ajatus on ollut esillä myös kääntämisen etnografisessa tutkimuksessa (ks. Buzelin 2007).

Kuten edellä mainitsimme, analyysin kohteena tässä artikkelissa on yhden tiedekirjan suomennoskäsikirjoitus, jossa on kustannustoimittajan ja kääntäjän merkintöjä. Käsikirjoitusten merkinnät ovat multimodaalisia: analyysissa olemme kiinnittäneet huomiota myös kommenttien ulkoasuun ja muihin visuaalisiin piirteisiin (nuolet, rengastukset, merkintöjen väri jne.). Analyysimme kannalta erityisen merkittävää on, että kommentit paikantuvat tiettyyn tekstinkohtaan ja osaksi dialogia nimenomaan nuolin, viivoin ja rengastuksin, kuten kuvassa 1 (seur. sivulla). Lisäksi se, että käsikirjoituksissa kääntäjän ja kustannustoimittajan merkinnät ovat erivärisiä – kääntäjän punaisia ja kustannustoimittajan mustia – on tehnyt dialogin osapuolten erottamisesta mahdollista ja luotettavaa.

Kuva 1.
Kääntäjän kommentti kustannustoimittajan korjausehdotukseen. (Suomennos, luku 4 s. 16)

Lisäksi tämän artikkelin aineistoon kuuluu Anne Mäntysen tekemä kääntäjän haastattelu, joka on luonteeltaan keskustelunomainen – tässä tapauksessa tutkija ja kääntäjä tunsivat jossain määrin toisensa jo ennen haastattelua. Haastattelu toteutettiin teema-haastatteluna niin, että keskustelun runko perustui muutamaa etukäteen valittuun teemaan mutta eteni melko vapaamuotoisesti keskustellen asiasta toiseen (ks. Tiittula & Ruusuvoori 2005: 11). Käsikirjoitus- ja keskusteluaineiston lisäksi Mäntynen on ennen hanketta ja sen yhteydessä viettänyt aikaa ja keskustellut hankkeen teemoista muidenkin kääntäjien ja tieteellisten suomennosten parissa työskentelevien kustantamotyöntekijöiden⁵ kanssa ja siten pyrkinyt osallistumaan ja perehtymään suomentamisen maailmaan eri tavoin. Hankkeen aikana on kerätty käsikirjoitus- ja haastatteluaineistoa muidenkin teosten suomennosprosesseista (ks. Mäntynen 2012), ja aineistoon kuuluu myös joihinkin suomennosprosesseihin liittyviä sähköpostiviestejä sekä muistiinpanoja keskusteluista ja havainnoista. Monipuolisen aineiston keräämisen ja edellä kuvatun osallistumisen avulla olemme pyrkineet ymmärtämään sitä kulttuurista ja tilanteista kontekstia, jossa tiedekirjan suomennos syntyy ja jossa siitä neuvotellaan, sekä analysoimaan käsikirjoituksia osana tuota kontekstia.

3 Miten kieli-ideologiat näkyvät suomennoksissa ja niiden kommentoinnissa: kolme näkökulmaa

Analysoimme edellä esitellyn teoksen suomennoksen editointivaihetta kolmesta eri näkökulmasta. Näkökulmien valinta perustuu vahvasti prosessin toimijoiden eli kustannustoimittajan ja kääntäjän kirjalliseen dialogiin sekä tutkijan etnografisiin havaintoihin muun muassa siitä, mitä kääntäjät ja kustantamon edustajat ovat ottaneet

5. Tähän kustantamotyöntekijöiden joukkoon kuului myös tässä artikkelissa esiintyvä kustannustoimittaja.

esiin keskusteluissa ja haastatteluissa Mäntynen kanssa ja millaisia erityispiirteitä juuri tiedekirjallisuuden suomentamiseen on eri tilanteissa liitetty. Tarkastelemamme näkökulmat kääntäjän ja kustannustoimittajan dialogiin ovat seuraavat: 1) ”vieraat” ainekset ja yksikielisyyden ihanne (alaluku 3.1), 2) tieteenalan diskurssille ominaiset ilmaukset (mukaan lukien yleiskieliset ja eri tieteenalojen kielelle ominaiset ilmaukset, alaluku 3.2) ja 3) historiallisesti latautuneet, värityneet ilmaukset (alaluku 3.3).

Kaikille kolmelle tarkastelukulmalle on yhteistä se, että niiden avulla voimme analyysissämme tuoda esiin toimijoiden välisiä eroja suhtautumisessa siihen, millainen leksikaalinen ilmaus suomennokseen pitäisi valita, mikä olisi oikein tai sopivaa ja millä perusteella. Tarkastelemme analyysissämme vuorovaikutusta paperilla eli käsikirjoituksesta ilmeneviä kustannustoimittajan tekemiä korjausehdotuksia, jotka koskevat kääntäjän käyttämiä tai ehdottamia käsitteitä, sekä niistä käytyä keskustelua: korjausehdotuksia on toisinaan perusteltu, ja toisinaan kääntäjä taas on kommentoinut ehdotusta, siis vastannut siihen (ks. kuvaa 1). Näin on käynyt etenkin silloin, kun kääntäjä on ollut kustannustoimittajan ehdotusta vastaan. Tutkimuksen kohteena oleva suomennoksen editointiprosessi on ollut sillä tavalla poikkeuksellinen, että kääntäjä ja kustannustoimittaja eivät ole käyneet tekstiä lävitse kasvokkain (*Tässä ei oo istuttu*, ks. esim. 1⁶), kuten on kääntäjän mukaan yleensä tapana tehdä. Sen sijaan he ovat keskustelleet käännöksestä nimenomaan käsikirjoitukseen merkityin kommentein, jolloin käsikirjoitukseen on kirjautunut ehkäpä tavanomaista enemmän myös kielellisten valintojen pohdintaa ja perustelua. Kääntäjä kuvaa haastattelussa omaa osuuttaan dialogista näin:

- (1) K: **Tässä ei oo istuttu.** Sen takia osittain sulla on ne omituiset vastaukset siellä paperissa, että mä tavallaan työstäessäni sitä juttua kävin sitä samaa dialogia, mitä KT:n [kustannustoimittajan] kanssa – – niin paperilla oikeastaan itsellenikin vähän selkiinnyttääkseni sitä, että mitäs mä nyt oon tässä tekevässä, että mitä tässä kommentointiprosessissa mä otan huomioon ja mitä en. Koska sitä [kommentointia] oli niin paljon enemmän ja sitä piti miettiä ja ne [kommentit] oli eritasoisia.

Käännöksen syntaktisiin tai retorisiin rakenteisiin verrattuna alkuteoksessa käytetyt termit ja käsitteet sekä niiden suomennokset ovat konkreettisia ja selvärajaisia tekstinosia, joiden valintaan on helppo tarttua ja joita on helppo kritisoida; niiden puolesta ja niitä vastaan on mahdollista argumentoida tieteenalan sisäisiin käytäntöihin vetoamalla. Käytämme kieli-ideologian käsitettä apuna pyrkiessämme ymmärtämään, miksi kääntäjä tai kustannustoimittaja suosii tiettyä ilmausta ja miksi hän päätty ehdottamaan toisen käyttämän tai ehdottaman ilmauksen hylkäämistä. On helppo havaita, että kolme näkökulmaamme nostavat esiin kielellisten valintojen subjektiivisen – tai niin kuin tahdomme esittää – ideologisen puolen: kyse ei ole selvärajaisista kategorioista.

6. Haastatteluesimerkkien litteraateja on tässä luettavuuden parantamiseksi jonkin verran yleiskielistetty; haastatteluaineisto on kuitenkin alun perin litteroitu sanatarkasti (ks. *Aineistonhallinnan käsikirja*: Kvalitatiivisen datan käsittely, Litterointi).

Käännösprosessiin osallistuvien toimijoiden on viime kädessä keskenään neuvoteltava, mikä on lukijalle ”vieras” ilmaus, mikä ilmaus on erikoiskielen termi ja miten se mahdollisesti eroaa yleiskielen (samanasuisesta) ilmauksesta tai mitä milloinkin tarkoitetaan ilmauksen värityneisyydellä tai historiallisella latautuneisuudella (Blommaert 2005: 129). Samalla neuvottelu nostaa esiin laajempia tunnistettavia käsityksiä kielestä. Juuri näiden käsitysten eksplikoiminen ja tulkinta on diskurssintutkimuksen keskeinen tehtävä. Analyysimme aikana tulee esiin myös se, että latautuneisuutta on mahdollista jäljittää historiallisesti, tekstiketjuja (Bakhtin 1986: 91–100; Agha 2007: 64–72) seuraten ja tulkiten (vrt. myös Hyvärinen, Kurunmäki, Palonen, Pulkkinen & Stenius 2003).

3.1 Purismi ja yksikielisyyden ideologia

Tarkastelemme tässä aluvuussa sellaisia korjauksia ja korjausehdotuksia, joissa on kyse valinnasta vierasperäisen ja suomenkielisen käsitteen tai ilmauksen välillä. Oma-peräisten ja vierasperäisten ilmausten suhde on tavallaan kääntämisen ydintä: vaikka käännöksen yksikkönä on pikemminkin teksti kuin yksittäiset ilmaukset, syntyy kokonainen teksti pintatasolla myös yksittäisten ilmausten kääntämisestä. Hyvän suomenoksen kriteerinä voi pitää paitsi tekstin sujuvuutta myös käsitteiden ilmaisemisen täsmällisyyttä, joka vaikuttaa käännöksen laatuun erityisesti erikoisaloilla (ks. Pasanen 2015). Täsmällisyyden vaatimus tulee esiin myös tutkimushankkeemme kääntäjähaastatteluissa – samoin se, että kääntäjien mukaan oleellista hyvässä käännöksessä on alkuteoksen ajatuksenjuoksun ja argumentoinnin säilyminen sujuvana.

Vieras- ja omaperäisten sanojen suhteella on myös tunnistettava yhteys kieli-ideologian käsitteeseen. Yhtenä kielenhuollon ideologiana on pidetty purismia, jonka yksi ilmentymä on niin Suomessa kuin muualla ollut ”vieraan vaikutuksen”, esimerkiksi vierasperäisten sanojen, karttaminen ja omaperäisten ilmaisukeinojen suosiminen (Thomas 1991; Rintala 1998; Nordlund 2004; ks. myös Mäntynen 2012: 402). Käsiällä olevan aineiston käsikirjoituksessa onkin havaittavissa systemaattisesti toistuvia korjauksia, jotka kohdistuvat vierasperäisiin sanoihin (ks. alalukua 3.1.1).

Varsinaisen purismin ohella aineistossamme ilmenee myös konkreettinen pyrkimys yksikielisyyteen. Lähdetekstin hankalasti suomennettavia englanninkielisiä ilmauksia ei haluta sisällyttää suomennokseen käännöksen rinnalla, vaikka merkityksen välittymisen näkökulmasta tämä voisi olla hyödyksi. Tätä yksikielisyyden ideologiaa, koodinvaihdon torjuvaa normia, ei kuitenkaan aina seurata: alun perin muista kielistä (aineistossamme esimerkiksi espanjasta) peräisin olevat ilmaukset, jotka jo lähdetekstissä on sekä selitetty että säilytetty alkuperäisessä kieliasussaan, on säilytetty myös suomennoksessa (ks. alalukua 3.1.2). Kahtalaista alkuperää olevan sanaston rinnakkaista käyttöä koskevalla keskustelulla on käännöskirjallisuudessa ja sen tutkimuksessa pitkät perinteet.⁷ Aineistossamme ajoittain esiintyvän suomenkielisen ja alkukielisen ilmauk-

7. Esimerkiksi Leisi (1947) on osoittanut, kuinka keskiajan englantilainen kääntäjä ja kustantaja William Caxton käytti samoissa konstruktioissa rinnan vierasperäistä (ranskalaista) ja kotoperäistä (anglosaksista) ilmausta. Kirjakielen muotoutumisen vaiheessa kotoperäisen ja vierasperäisen ilmauksen rinnakkaiskäytöllä oli Leisin mukaan myös sivistävä tai opettava funktio, kun kotoperäisen avulla selitettiin vierasperäistä ilmausta.

sen rinnakkaiskäytön voi tulkita vakiintumattomuuden merkiksi: käsite itsessään on vakiintumaton tai sen sovellusala maantieteellisesti rajattu, ja siksi suomennoksen rinnalle on luonnoksessa ehdotettu myös alkuperäistä käsitettä. Tämän ratkaisun toivuudesta tai sopivuudesta voivat suomentaja ja kustannustoimittaja olla eri mieltä.

Kielellisen purismin ideologia ja vieraiden kielenainesten torjunta ei toki toteudu kautta koko suomennoksen kommentoinnin. Osa vierasperäisiä ilmauksia koskevista keskusteluista lähtee päinvastoin liikkeelle nimenomaan siitä, että suomennosta arvioiva kustannustoimittaja valitsisikin mieluummin vierasperäisen ”sivistyssanan” kääntäjän ehdottaman suomenkielisemmän ilmauksen sijaan. Alaluvussa 3.1.3 annamme esimerkkejä myös tällaisista keskusteluista, jotka osaltaan todistavat siitä, että kielenkäyttäjien toiminnan taustalla voi vaikuttaa samanaikaisesti keskenään riidoin olevia kieli-ideologioita.

3.1.1 Kansainvälisten ilmausten torjuminen

Käsillä olevassa suomennosprosessin kommentoinnissa näkyy yksi kielellisen purismin ilmentymä, omapohjaisen – tai sellaiseksi kuvitellun – sanaston suosiminen ja vierasperäiseksi koetun sanaston torjuminen käännösratkaisuna (ks. esim. Rintala 1998: 55–56). Tällainen omakielisen ilmauksen haku on leimannut perinteisesti kielenhuoltoon ja oikeakielisyyteen liittyvää keskustelua niin Suomessa kuin muualla Euroopassa (Pauonen 1994; Nordlund 2004; Ontermä 2005; Piippo 2012), ja se on näkynyt esimerkiksi kielenhuoltajien suositusten perusteluissa, joissa vieras vaikutus on yleensä esitetty kartettavana (ks. esim. Saarimaa 1947; Pulkkinen 1974; toisenlaisesta suhtautumisesta vierassanoihin ks. hollannin 1900-luvun lopun kielenhuollon osalta Renkema 1982).

Esimerkit 2–3 kertovat suomennoksen käsikirjoituksessa laajalti esiintyvistä kuviosta: suomentaja on valinnut kansainvälisen sanan, jolla usein on sama kanta kuin alkutekstin englanninkielisellä ilmauksella, ja kustannustoimittaja korvaa sen (enemmän tai vähemmän vakiintuneella) ”suomalaisella” sanalla. Kyse on tyyllillisestä käytänteestä ”suosi suomalaista ilmausta”, jonka taustalla voidaan nähdä puristinen kieli-ideologia.

(2) *redusoitunut* → *kutistunut*

Vaikka kilpailun erinomaisuutta korostetaan, todellisuudessa uusliberalismi vahvistaa oligopoleja, monopoleja ja muutamien monikansallisten suuryritysten transnationaalista [→ ylikansallista⁸] valtaa: virvoitusjuomien kansainvälinen kilpailu on **redusoitunut** [→ **kutistunut**] Coca-Colan ja Pepsin väliseksi kilpajuoksuksi; energiateollisuuden osuudesta kisaa viisi jättimäistä moni[→ yli]kansallista yritystä; muutama mediajätti kontrolloi suurinta osaa tiedonvälityksestä, josta suuri osa on sen vuoksi puhdasta propagandaa. (Suomennos, luku 3 s. 18)

8. Kustannustoimittajan kommentit olemme sijoittaneet hakasulkeisiin ja merkinneet nuolella; kääntäjän ja kustannustoimittajan laajemmat marginaaleihin kirjoitetut kommentit esitämme tarpeen tullen erikseen esimerkkien perässä. Kommenttiesimerkit on merkitty numerolla ja heittomerkillä (4'). Esitämme myös hakasulkeissa lähtötekstin silloin, kun se mielestämme helpottaa esimerkin ymmärtämistä. Esimerkit ovat alkuperäisessä kirjoitusasussa; korostamiseen olemme käyttäneet lihavoitinta.

(3) *subventoidut* → *julkisin varoin tuetut*

Pahinta oli kuitenkin se, että julkinen omaisuus sai vapaasti valua yksityisiin käsiin. Esimerkiksi monet farmaseuttisen [→ lääke]tutkimuksen keskeiset läpimurrot oli rahoittanut liittovaltion alainen National Institute of Health yhdessä lääketieteellisuuden [→ yritysten] kanssa, mutta vuonna 1978 yrityksille [→ niille] annettiin oikeus kaikkiin patenteihin ilman mitään korvausta valtiolle. Näin taattiin lääkefirmoille [→ lääkefirmoille taattiin] mittavat ja laajasti **subventoidut** [→ **julkisin varoin tuetut**] tuotot [→ voitot] hamaan tulevaisuuteen saakka. (Suomennos, luku 2 s. 15)

[But in 1978 the companies were allowed to take all the benefits of patent rights without returning anything to the state, assuring the industry of high and highly **subsidized profits** ever after. (S. 52)]

Aina ei ole mahdollista vetää rajaa tyyllillisen ihanteen ja tietyn diskurssin (erikois- tai ammattikielen, tieteen- tai tiedonalan kielenkäytön) käytänteiden välille. Esimerkin 4 lähdetekstin ilmauksen *transnational* kääntäjä on suomentanut samankantaisella *transnationaalinen*-sanalla. Kustannustoimittaja on – samaan tapaan kuin esimerkeissä 2–3 – ehdottanut sen korvattavaksi selittävällä ja kotoperäisellä suomenoksella *kansalliset rajat ylittävä*.⁹

(4) *transnationaalinen* → *kansalliset rajat ylittävä*

Luokkasuhteiden radikaali uudelleenjärjestely [→ muotoutuminen] nostaa esiin vielä yhden huomionarvoisen pohdinnanaiheen [→ pohdinnan aiheen]. On kiistelty siitä, onko tämä uusi luokka [→ luokkien muotoutuminen] ymmärrettävä **transnationaaliseksi** [→ **kansalliset rajat ylittäväksi**] vai onko se edelleen tulkittavissa yhden kansallisvaltion rajoissa. Oma näkemykseni on, että valtaapitävä luokka ei ole missään koskaan rajoittanut toimintaansa ja lojaalisuuttaan yhden kansallisvaltion asettamiin rajoihin siinä määrin kuin on haluttu esittää. Ei ole koskaan ollut mielekästä puhua erityisen amerikkalaisesta, brittiläisestä, ranskalaisesta, saksalaisesta tai korealaisesta kapitalistiluokasta. Kansainväliset yhteydet ovat aina olleet tärkeitä, etenkin kolonialistisissa ja uuskolonialistisissa toiminnassa, mutta myös niissä **transnationalistisissa** [→ **kansalliset rajat ylittävissä**] suhteissa, joiden juuret ulottuvat vähintään 1800-luvulle. Mutta nämä transnationaaliset [→ kansalliset rajat ylittävät] yhteydet ovat selvästi sekä syvenneet että laajenneet uusliberalistisen globalisaation aikakaudella, ja on erittäin tärkeää ottaa ne tarkastelussa huomioon. (Suomennos, luku 1 s. 29–30.)

9. Esimerkissä 2 kustannustoimittajan korjausehdotus ilmauksen *transnationaalinen* sijaan on *ylikansallinen*.

[The international links were always important, particularly through colonial and neocolonial activities, but also through **transnational** connections that go back to the nineteenth century if not before. But there has undoubtedly been a deepening as well as a widening of these **transnational** connections during the phase of neoliberal globalization, and it is vital that these connectivities be acknowledged. (S. 35)]

Käsitteiden merkinnät kertovat kiinnostavalla tavalla suomentajan ja kustannustoimittajan dialogista. Suomentaja ei ole kustannustoimittajan ehdotukseen tyytyväinen ja esittää neuvoteltavaksi kompromissin:

- (4') Kääntäjän kommentti:
 jättäisin miel. ainakin 1x transnat. indikoimaan mistä engl. käsitteestä suom. kumpuaa. Transnationaalisuus aika paljon puhuttu ihan tuossa lainamuodossakin... ja samalla saa tautologian tässä vähenemään. Toistaiseksi siis jälkimmäinen muuttamatta. Vaihda, jos saat anglismist allergiaa. (Suomenos, luku 1 s. 30)

Suomentajan kommentin kielellisen muotoilun taustalla voi erottaa useampiakin normeja ja kieli-ideoologioita. Yksi tietokirjallisuuden ja etenkin tieteellisen teoksen kääntäjän työtä ohjaava periaate on pyrkimys välittää käännöksessä lähdetekstin ilmauksiin sisältyvä informaatio. Tämä näkyy suomentajan kommentissa *jättäisin miel. ainakin 1x transnat. indikoimaan mistä engl. käsitteestä suom. kumpuaa*. Toisaalta suomentajan kommentin voi tulkita myös niin, että suomentajan näkemyksen mukaan *transnationaalinen* on teoksen alan (yhteiskuntatieteet, talous- ja sosiaalhistoria) diskurssiin kuuluva käsite (*Transnationaalisuus aika paljon puhuttu ihan tuossa lainamuodossakin*), ja siksi se tulisi säilyttää myös käännöksessä (ks. tarkemmin alalukua 3.2). Tässä tapauksessa siis nimenomaan kääntäjä tunnistaa ja tulkitsee ilmauksen *transnational* termiksi. Kääntäjän reaktion verbaalinen muotoilu on myös esimerkki siitä, miten pieneen tilaan (fyysisestikin, paperin reunaan; ks. myös kuvaa 1 s. 498) käännösprosessin neuvottelut ja prosessin toimijoiden dialogin on aineistosamme mahdollista. Lyhyeen kommenttiin sisältyy näkökulmien ja normien runsaus. Kommentissaan suomentaja vetoaa myös tyylinormiin, jonka mukaan saman ilmauksen toistoa, *tautologiaa*, tulisi välttää. Tässä voi nähdä aktivoituvan selkeyden, kirkkauden tai kenties yksinkertaisuuden estetiikan normin. Vaikka toiston poistaminen juuri tässä ei välttämättä yksinkertaistaisi tekstiä, ideologian tasolla siitä puhuminen nostaa esiin ”turhan” poistamisen ja siten pelkistetyn kielenkäytön ihanteen. Tällainen purismi, kielen puhdistaminen turhasta monitulkintaisuudesta, monisanaisuudesta ja hämäryydestä, on rationalismia korostava, valistusfilosofiasta periytyvä kieli-ideologia (Bauman & Briggs 2003; myös Paunonen 1994: 18; Mäntynen 2003: 145–147), jonka vaikutus tuntuu vahvana kielenhuoltoon ja esimerkiksi virkakieltä koskevassa keskustelussa nykyäänkin (ks. esim. *Hyvän virkakielen toimintaohjelma* 2014). Toisaalta esimerkin 4' leikkilinen sävy korostaa suomennosratkaisua koskevan kääntäjän ja kustannustoimittajan kommentoinnin dialogisuutta: keskustelijat tuntevat toisensa ja voivat laskea leikkiä myös toistensa kieli-ideologisista käsityksistä (*Vaihda, jos saat*

anglismist allergiaa); kääntäjä kuvaa haastattelussa kirjoittaneensa kommenttejaan tietoisesti ”pehmeesti”. Näin kieltä koskeva metapragmaattinen keskustelu (ks. Lucy 1992; Silverstein 1992) nousee itsessään leikkisän kommentoinnin kohteeksi.

Irvine ja Gal (2000) erottavat kieli-ideologioiden taustalla kolmenlaisia semioottisia prosesseja, joita he kuvaavat käsitteillä ikonisuus (*iconisation*), kertautuvuus (*recursivity*) ja poistaminen (*erasure*). Ikonisaation prosessissa jokin esimerkiksi tiettyä sosiaalista merkitystä indeksoiva kielen piirre muuttuu indeksistä ikoniksi, ja kertautuvuus taas kuvaa sellaisia semioottisia prosesseja, joissa jokin asioiden (esim. kielenpiirteen ja sen sosiaalisen merkityksen) välinen suhde siirtyy sellaisenaan suoraan kuvaamaan jotakin toista suhdetta (mas. 37–39; Mäntynen ym. 2012: 330). Poistamisen prosessilla tarkoitetaan esimerkiksi jonkin kielenpuhujaryhmän tai kielimuodon huomiotta jättämistä tai näkymättömäksi tekemistä (Irvine & Gal 2000: 38–39). Näistä Irvinen ja Galin esittämistä kieli-ideoita selittävästä semioottisista prosesseista kaksi on näkyvissä suomentajan kommentissa 4': ikonisuus ja kertautuvuus. (Ks. myös Irvine 2001; Mäntynen ym. 2012: 330–331.) Ensinnäkin ikoninen prosessi näkyy suomentajan kommentissa viittauksena siihen, että kustannustoimittajan korjauksen voi tulkita puristiseksi (*jos saat anglismist allergiaa*) sillä perusteella, että ilmauksen *transnationaalinen* torjuminen edustaisi (ikonisesti) ylipäättään vierautta torjuvaa puristista kieli-ideologiaa. Toiseksi kertautuvuuden prosessin kannalta suomentajan kommenttia voi tarkastella siitä näkökulmasta, että näin sanoessaan hän väittää kustannustoimittajan kohtelevan ilmausta *transnationaalinen* yhtenä ”allergiaa” aiheuttavana ilmauksena muiden joukossa. Näin ilmauksen vieroksuminen osaltaan ilmentää tietynlaista toistuvaa kieli-ideologista suhtautumista anglismeja kohtaan.

3.1.2 Yksikielisyyden ihanne: koodinvaihdon torjuminen

Vierasperäisten sanojen vieroksunalla on suomen kielen huollossa pitkät perinteet (ks. esim. Kolehmainen 2014). Tähän perinteeseen voi katsoa kuuluvan, ettei suomen kielen mukauttamattomia sitaattilainoja tai koodinvaihtoa juuri suosita asiaproosassa. Tällaiset ilmaukset uhmaavat yksikielisyyden normia, vakiintunutta käsitystä siitä, että puhuttaessa tai kirjoitettaessa olisi käytettävä kerrallaan yhtä kieltä. Raja mukautetun, ”omaksi otetun” lainasanan ja vieraskielisen koodinvaihdon välillä ei ole tietenkään aina kovin selvä – etenkin silloin, kun lainaava ja lainanantajakieli ovat läheisiä sukukieliä tai typologisilta ominaisuuksiltaan esimerkiksi taivutuksen puolesta samankaltaisia. Esimerkki 5 osoittaa kuitenkin, että myös täysin alkukielen mukaisessa kirjoitusasussa olevaa ilmausta voi taivuttaa – jopa silloin, kun sanan fonologinen asu ei ole suomen kielelle tyypillinen (vrt. Hiidenmaa 2003: 95).

- (5) *think tank* → *ajatushautomo*

Etenkin Yhdysvalloissa joukko rikkaita ja vaikutusvaltaisia yksilöitä ja yritysjohdajia, jotka vastustivat kiivaasti kaikkia valtion intervention ja sääntelyn muotoja ja jopa kansainvälisyyttä, pyrki kokoamaan järjestäytyntä oppositiota sille konsensukselle, joka heidän mielestään näytti olevan muotou-

tumassa sekatalousjärjestelmän taakse. Heitä huolestutti, millaiseksi yhteistyö Neuvostoliiton kanssa ja toisen maailmansodan aikana Yhdysvaltoihin muodostunut komentotalous muodostuisivat poliittisesti sodanjälkeisessä maailmassa, ja he olivat valmiit takertumaan kaikkiin keinoihin mccarthylaisuudesta uusliberalistisiin **think tank -ajatushautomoihin** [→ **think thank =ajatushautomoihin**] suojatakseen ja vahvistaakseen omaa valtaansa. Liike pysyi [→ jäi] kuitenkin sekä politiikan[→ ssa] että akateemisen[→ ssa] vaikutusvallan ulkokehällä [→ maailmassa marginaaliin] 1970-luvun vaikeisiin vuosiin saakka. Siinä vaiheessa se alkoi siirtyä kohti keskiötä etenkin Yhdysvalloissa ja Britanniassa. Se sai voimaa erilaisista runsaasti rahoitetuista **think tankeista** [→ **ajatushautoista**], jotka olivat Mont Pelerin Societyn satelliittiorganisaatioita [→ kaltaisia] – –. (Suomennos, luku 1 s. 17)

Suomentaja käyttää käsikirjoitusversiossa ilmausta *think tank*, siis englanninkielistä ilmausta suomenkielisessä tekstissä. Ilmaisus viittaa tuoreehkoon ilmiöön, jota tarkoitettava suomenkielinen ilmaus ei ole välttämättä aivan vakiintunut. Ensimmäisen kerran esiintyessään itse ilmauskin on kaksikielinen ja sisältää selittävän suomenkielisen vastineen (*think tank -ajatushautomo*), toisella kerralla suomentaja kohtelee sanaliittoa *think thank* ikään kuin yhdyssanana ja taivuttaa sitä elatiivissa (*think tankeista*). Kustannustoimittaja puolestaan torjuu tällaisen monikielisyyden suomennoksessa ja on valmis käyttämään johdonmukaisesti pelkkää käännösvastinetta.

Esimerkeissä 6–7 kustannustoimittaja ehdottaa, että käännöksessä käytetyt vieras-kieliset ilmaukset (*Labour* ja *Partido Revolucionario Institucional*) korvattaisiin suomenkielisillä ilmauksilla.

(6) *Labour* → *Työväenpuolue*

Labour [→ **Työväenpuolue**] oli 1930-luvulta lähtien rakentanut merkittäviä sillanpääasemia kunnallishallintoon, näyttävimpänä esimerkkinä Herbert Morrisonin johtama Lontoon alueen valtuusto [→ kreivikunnanvaltuusto] London County Council [→ (London County Council)]. – – 1960-luvun **Labour-hallitus** [→ **Työväenpuolueen 1960-luvun hallitus**] oli kieltäytynyt lähettämästä joukkoja Vietnamiin, joten maa oli säästynyt epäsuositun sodan aiheuttamilta kotirintaman traumoilta. (Suomennos, luku 2 s. 18)

(7) *Partido Revolucionario Institucional*¹⁰ → *Institutionaalinen vallankumouspuolue*

Uusliberalismin kukoistus edellytti, että sosiaalisesti ankkuroidun liberalismin aikainen valtion ja kansakunnan välinen napanuora oli katkaistava. Se oli erityisen tärkeää niissä maissa, kuten Meksikossa ja Ranskassa, jotka saivat [→ joissa vallitsi] korporatistisen muodon [→ korporativismi]. **Partido Revolucionario Institucional -puolueen** [→ **Institutionaalisen vallan-**

10. Alkuteoksessa *Institucional*.

kumouspuolueen] johdolla Meksikon hallinto oli pitkään perustunut ajatukseen valtion ja kansakunnan ykseydestä, mutta 1990-luvun uusliberalistiset ajatukset romuttivat tuon perinteen. (Suomennos, luku 3 s. 22–23)

Huomionarvoista on, että näissä esimerkeissä on kyse erisnimistä; kustannustoimittajan ehdottamat käännökset siis mukauttaisivat suomalaisen kulttuuriin ulkomaisen puolueen nimen. Näillä erisnimillä on kuitenkin erilainen asema suomenkielisten lukijoiden yhteisössä: Ison-Britannian politiikasta puhuttaessa *Työväenpuolue*, samoin kuin toki alkuperäinen *Labour*, on suomalaisessa kielenkäytössä vakiintunut ja tuttu, kun taas Meksikon *Partido Revolucionario Institucional* ei ainakaan laajalle suomenkieliselle lukijakunnalle ole tuttu sen paremmin espanjan- kuin suomenkielisenäkään. Kustannustoimittajan korjausehdotuksen taustalla on tulkintamme mukaan tässäkin yksikielisyyden normi. Teoksen englanninkielisessä alkutekstissä meksikolaisen puolueen nimi esiintyy alkuperäisessä espanjankielisessä asussaan – ilman, että sitä olisi käännetty englanniksi. Yksikielisyyden ideologian noudattaminen ilmenee siis vain suomennosprosessissa, vaikka tuskin voidaan olettaa, että englanninkielisen alkuteoksen lukijat ymmärtäisivät espanjankielisen ilmauksen paremmin kuin suomenkieliset lukijat.

Esimerkissä 8 kääntäjä on jättänyt vieraskielisen ilmauksen *'looney lefties'* käännökseen lainausmerkein (alkutekstissä puolilainausmerkit) ja kustannustoimittaja ehdottaa sen suomentamista ilmauksella *kahjot vasurit*. Tätä ehdotusta seuraa kääntäjän kommentti, jossa hän vetoaa korrektiiviseen kielinormiin (Rintala 1992; ks. myös Mäntynen 2012: 382) ilmauksella *tuntuu pöljältä*.

(8) *"looney lefties" → "kahjot vasurit/vasemmistolaiset"*

Aluksi Thatcher vain tyyliä leikkasi kuntien valtionosuuksia, mutta monet kunnat vastasivat yksinkertaisesti korottamalla kiinteistö[→ omaisuus]-veroja, jolloin Thatcherin oli säädettävä laki sitä estämään. Edistykselliset Labour-[→ työväenpuolue-enemmistöiset]valtuustot saivat Thatcherilta pilkkanimen *"looney lefties"* [→ *"kahjot vasurit/vasemmistolaiset"*] (konservatiivinen lehdistö otti siitä kaiken irti) [→ (josta konservatiivinen lehdistö otti kaiken irti)], ja hän ryhtyi ajamaan uusliberalistisia uudistuksia kunnallisverouudistuksen kautta [→ kuntien rahoitukseen]. (Suomennos, luku 2 s. 22–23)

(8') Kääntäjän kommentti:
eikö voi jäädä engl? Tuntuu pöljältä, kun loogista suom. ei ole ja joutuu itse keksimään...

Sekä alkuperäisessä että kääntäjän suomentamassa tekstissä *looney lefties* merkitään vieraaksi lainausmerkeillä, sillä kyse on sitaatista, jonka alkuperäiseksi esittäjäksi nimetään (Margaret) Thatcher. Tämä puolustaisi englanninkielisen ilmauksen ja lainausmerkkien säilyttämistä – autenttisuuden ideologian näkökulmasta. Suomentajan ja kustannustoimittajan ehdotuksia verrattaessa huomio kiinnittyy myös siihen, että suomennok-

nessa menetetään alkuperäisen ilmauksen allitteraatio.¹¹ Toisaalta esimerkin voi tulkita myös Touryn (1995) käännösnormien kannalta. Keskustelu yksittäisen ilmauksen kääntämisestä liittyy toimintanormeihin, kun taas kääntäjän ja kustannustoimittajan dialogi siitä, mitä kieltä tai mitä kieliä suomennoksessa tulee ylipäättään käyttää, koskee pikemminkin Touryn luokittelussa ennakkonormeja (ks. lukua 1).

Kääntäjä mainitsee kommentissaan myös, että ”looginen” suomenno puuttuu. Ilmauksen *looginen* merkitys jää tässä hieman avoimeksi. Se lienee mahdollista tulkita niin, ettei kääntäjällä ole mielessään selvää ehdokasta suomennokseksi. Suomen yleiskielen vakiintumisen näkökulmasta mielenkiintoinen on myös kääntäjän ilmaus *joutuu itse keksimään*, joka vastaa osuvasti näkemystä siitä, miten kieltä rakennetaan ja keksitään muun muassa sanakirja-, kielioppi- ja käännöstyön yhteydessä (ks. Gal & Woolard 2001: 1). Esimerkiksi 1800-luvun kääntäjän työssä uusien käännösvastineiden kehittäminen oli keskeinen osa suomennoistyötä (ks. Pitkänen-Heikkilä 2018 tässä teemanumerossa). Vaikka suomen yleiskieli on 1800-luvun lopusta lähtien vakiintunut, aineistostamme näkyy, miten muuttuvan yhteiskunnan, uusien ilmiöiden ja niiden luokittelun tarpeisiin syntyy yhä uusia käsitteitä ja termejä. *Looginen* voi tuki viitata myös edellä (s. 503) esillä olleeseen kielen tarkoituksenmukaisuutta ja selvyyttä korostavaan rationalistiseen ideologiaan (ks. Paunonen 1994: 18–19; Rintala 1998: 58–62; Sajavaara 2000: 90–94; myös Bauman & Briggs 2003).

Esimerkissä 8 ei myöskään oteta puheeksi sellaista ratkaisua, jossa (jo siis alkutekstissä typografisin keinoin lainaukseksi osoitettu) ilmaus *’looney lefties’* olisi säilytetty ja sen rinnalla annettu selittävä suomenno (vrt. edellä s. 500). Yksikielisyyden normi ei siis näytä sallivan rinnakkaiskielisyyttä silloinkaan, kun se alkuperäisen ilmauksen merkityksen ja – indeksisen fokuksen (ks. Agha 2007: 26, 169) – ymmärtämiseksi olisi lukijan avuksi. Yksikielisyyden ideologia ohjaa tässä yksittäisen ilmauksen tasolla sekä kustannustoimittajan että kääntäjän valintoja: on käytettävä joko englannin- tai suomenkielistä ilmausta. Kaikkiaan esimerkin 8 keskustelusta näkyy hyvin neuvottelu kääntämisen toimintanormeista, mutta se tuo myös näkyviin sen, miten käännösratkaisuja perustellaan vetoamalla kielen yleisiin korrektiivisiin normeihin tai makrotason ennakkonormeihin. Esimerkkiin sisältyvästä keskustelusta käy myös ilmi yksikielisyyden ideaalin asema suomennoistyön kieli-ideologisena kehityksenä.

Yksikielisyyden ihannetta ei kuitenkaan seurata tutkimuksen kohteena olevassa suomennoksen editoinnissa ja kommentoinnissa johdonmukaisesti. Esimerkissä 9 kääntäjä on päätenyt yhdyssanaan *piqueteros-ryhmät*, jonka perusosa selvittää alkuperäistä espanjankielistä käsitettä. Kustannustoimittajan korjausehdotuksessa ovat puolestaan mukana sekä alkutekstissä espanjaksi esiintyvä termi että sille annettu suomenkielinen selitys.

(9) *piqueteros-ryhmät* → *piqueterot* (*katujen mielenosoittajat*)

Työttömyys karkasi kasvuun ja tulot romahtivat. Uhmakkaat työläiset valtasivat pysähtyneet tehtaot ja ryhtyivät hommiin, ihmiset kokoontuivat

11. Ilmauksessa *kahjot vasurit* voi tosin halutessaan nähdä heikkoa allitteraatiota ensitavun vokaalin toiston myötä.

naapuristokokouksiin etsimään yhteisiä selviytymiskeinoja ja *piqueteros-ryhmät* [→ *piqueterot (katujen mielenosoittajat)*] rakensivat tiesulkuja maan valtavyylille poliittisten vaatimustensa tueksi. (Suomennos, luku 4 s. 19)

[Unemployment soared and incomes fell. Idle factories were occupied by militant workers and set to work, neighbourhood solidarity committees were set up to seek better collective means of survival and **the piqueteros (street pickets)** blocked transportation networks and mobilized around key political demands. (S. 106)]

Kustannustoimittajan korjausehdotuksen selitys lienee, että myös alkuperäisessä englanninkielisessä tekstissä tämä espanjankielinen termi selitetään. Kustannustoimittajan ehdotus on siis tässä kohdin uskollinen alkuteokselle. Ilmaus *piqueteros* kuuluu Argentiinan 1990-luvun lopun ja 2000-luvun alun talouskriisiä koskevaan diskurssiin eikä ole helposti käännettävissä suomeksi (tai englanniksikaan) ilman, että jokin olennainen merkitys jää ilmaisematta. Suomennoksen lukijakunnan ja tieteellisen diskurssin kannalta voi olla tärkeää jättää espanjankielinen ilmaus näkyviin muun muassa siksi, että käsite *piqueteros* voi tulla vastaan muualla saman aihepiirin erikielisissä keskusteluissa ja kirjallisuudessa. Kustannustoimittajan ehdottama ratkaisu tukee ilmauksen indeksisten suhteiden ymmärtämistä tieteenalan sisällä käytävässä keskustelussa.

3.1.3 Suomenkielisen ilmauksen torjuminen – käänteinen kieli-ideologia?

Edellä käsitellyissä tapauksissa korjausehdotuksia on perusteltu vetoamalla olemassa oleviin suomenkielisiin vastineisiin. On kuitenkin olemassa myös kilpailevia strategioita ja kieli-ideologioita. Aineistomme osoittaa, ettei yksittäisen kielenkäyttäjän eikä edes toisen kielellisiä ratkaisuja kommentoivan kustannustoimittajan suhtautuminen kotoperäisten, suomalaisten ilmausten ja ”vieraskielisten” ilmausten keskinäiseen asemaan tai etusijaisuuteen ole johdonmukaista tai yksiulotteista vaan että käännösprosessissa nousee paikallisesti esiin monenlaisia kieli-ideologioita. Tämä näkyy seuraavista esimerkeistä (10–13).

(10) *tieto* → *informaatio*

Samalla kun uusliberalismin mukaan markkinoilla tapahtuva vaihto on arvokasta ”itseisarvoisena etiikkana, joka kykenee ohjaamaan ihmisten toimintaa ja korvaamaan aiemmat eettiset ajattelutavat”, se korostaa sopimuksenvaraisia suhteita markkinoilla. Sen mukaan yhteinen hyvä voidaan maksimoida maksimoimalla markkinoilla tapahtuvien liiketoimien laajuus ja taajuus [→ vaihtotoimien vaikutusala ja määrä] ja se pyrkii tuomaan kaiken inhimillisen toiminnan markkinoiden piiriin. Se [→ Tämä] edellyttää **tiedon luomisen teknologiaa** [→ **informaatioteknologian** kehittämistä] ja kykyä kerätä, varastoida, siirtää, analysoida ja käyttää valtavan suuria tietokantoja, joiden avulla globaalien markkinoiden päätöksentekoa ohjataan. Siitä syystä uusliberalismi

on ollut intohimoisen kiinnostunut informaatioteknologiasta ja sen edistämisestä (siinä määrin, että on jo puhuttu jonkinlaisen uuden ”tieto[→ informaatio]yhteiskunnan” syntymisestä). Teknologia on tiivistänyt markkinatoimien tiheyttä niin tilassa kuin ajassakin. (Suomennos, johdanto s. 3)

- (10') Kustannustoimittajan merkintä tekstin marginaalissa:
tieto ≠ informaatio

- (11) *yhteisöllisyys* → *sosiaalisuus*

Yleisen arkiajattelun taustalla olevat kulttuuriset ja poliittiset perinteet ovat siten osaltaan vaikuttaneet siihen, missä määrin yksilönvapauden ja vapaan markkinatalouden ihanteet ovat eri maissa saaneet valtaa suhteessa muihin yhteisöllisyyden [→ sosiaalisuuden] muotoihin. (Suomennos, luku 4 s. 30)

- (12) *vastaliike* → *oppositio*

On olemassa toinenkin syy siihen, miksi tämä vastaliike [→ oppositio] on viime vuosina niin merkittävästi voimistunut. (Suomennos, luku 6 s. 27)

- (13) *rahoitus-* → *finanssi-*

Kehittyvät maat eivät kuitenkaan ole ollenkaan vakuuttuneita siitä, että uusliberalistinen tie on se oikea, etenkin kun maat, jotka eivät olleet vapauttaneet pääomamarkkinoitaan (esimerkiksi Taiwan ja Kiina), selvisivät vuosien 1997–98 rahoituskriisistä [→ finanssikriisistä] huomattavasti vähemmän vaurioin kuin ne jotka olivat. (Suomennos, luku 3 s. 9–10)

Esimerkeissä 10–13 kustannustoimittajan korjausehdotuksissa suositetaan vierasperäistä (kansainvälistä) ilmausta tavalla, joka muistuttaa Irvinen (2001) hienostuneen puheen ideologiaa (*the ideology of elevated speech*). Kielenhuollon perinteessä luonnollistuneen (Fairclough 1992) vieraan vaikutuksen torjunnan ohella aineistomme kääntäjän ja kustannustoimittajan vuorovaikutuksessa on siis mukana myös kilpailevia voimia, kuten pyrkimys kansainvälisempään ja siten hienostuneempaan ilmaisuun. Esimerkki 10 havainnollistaa myös, miten ”vieras” ja kotoperäinen ilmaus voivat olla vaihtelussa, mahdollisesti esimerkiksi toiston välttämiseksi. (Tässä tosin kustannustoimittajan muutosehdotukset noudattavat vaihtelemattomuuden linjaa.) Esimerkin 13 muutosehdotusta yhdyssanan määriteosaksi (*rahoitus-* → *finanssi-*) voinee tulkita myös niin, että kustannustoimittaja hakee kotoperäisen ilmauksen tilalle tieteenalalla vakiintuneempaa, mielestään kyseisessä kontekstissa laajemmassa käytössä olevaa käsitettä. Tätä tulkintaa tukee se, että hän on järjestelmällisesti korjannut suomennoksessa yhdyssanan määriteosan *rahoitus-* ilmaukseksi *finanssi-*. Tällaisia tapauksia käsittelemme seuraavassa alaluvussa. Kaikkiaan tämän alaluvun esimerkeissä esiin tulleet kilpailevat ja ristiriidassa olevat kieli-ideologiat todistavat omalta osaltaan kielen

– kieltä koskevien ideologisten järjestelmien ja rakennelmien – polysentrisyydestä eli siitä, että käänösprosessissa suuntaudutaan samanaikaisesti useisiin eri normeihin ja normijärjestelmiin (Blommaert 2005: 75–77; 2010: 39–41).

3.2 Kontekstisidonnaiset, diskurssille ominaiset ilmaukset

Tässä alaluvussa otamme esiin tapauksia, joissa keskustelun ja neuvottelun kohteeksi tulevat tieteenalan tai aihealueen diskurssille ominaiset ilmaukset. Erityisesti tieteellisen tekstin käsitteiden suomentamisessa kääntäjän on tärkeää olla tietoinen tieteenalan tai tietyn tutkimusperinteen totunnaisista tavoista puhua ja kirjoittaa, jotta käänös tavoittaisi kohdeyleisönsä ja asettuisi osaksi jo olemassa olevaa diskurssiyhteisön käsitteistöä ja puhetapaa. Kaikki hankkeessa mukana olleet kääntäjät mainitsevat tämän haastatteluihinsa; kiinnostavaa on, että juuri tästä näkökulmasta kääntäjät pitävät tärkeänä asiantuntijalukijoita tai sitä, että kustannustoimittajalla on teoksen alaa koskevaa asiantuntemusta. Tässä tarkasteltavan suomennoksen kääntäjä kuvailee tiedekirjallisuuden kääntämisen konteksteja¹² ja erityisesti tiedeyhteisön sekä oman akateemisen taustansa merkitystä muun muassa näin:

- (14) K: – – ehkä se ero verrattuna sekä tietokirjallisuuteen että kaunokirjallisuuteen tulee siitä, että ei voi kääntäjänä asettaa samalla tavalla itseään lukijaksi, kun ikään kuin yleensä ei ole liikkumassa omalla alallaan. Ja tavallaan **tiedekirjallisuus on keskustelua enemmän siinä yhteisössä**, ja tietokirjallisuus taas puolestaan on ikään kuin siitä yhteisöstä tai asiantuntijalta mutta kuitenkin vähän laajemmalle yleisölle.

[Keskustelua poistettu.]

K: Joo, että ne lukijat tietää siitä jutusta enemmän kuin sinä. Ja tavallaan ei ole välttämättä kauhean helppo löytää sitä – – että mikä on selitettävä ja mikä on esimerkiksi puhumisen tapa – – **se, että mihin sitoudut, kun valitset jonkun tietyn puhettavan ja mistä tiedät, mihin tulit sitoutuneeksi.**

– – Että tavallaan kiistanalaiset, **että onko tää käsite nyt tää vai toi**, – – mä itse ainakin koen jotenkin omalla taustallani, mä ajattelin, että mä pystyn **operoimaan tiedekirjallisuuden parissa nimenomaan kääntäjän kompetenssilla sen vuoksi, että mulla on tämä yleisakateeminen tausta.** Mutta mä olisin melko heikoilla vesillä usein, jos mä en itsekin lukisi erilaisia tieteellisiä tekstejä eri tieteenaloilta, ja tavallaan se mun osaaminen sillä suunnalla rakentuu sen varaan, että mä oon kuitenkin työskennellyt myös muilla aloilla kuin käänöstieteessä jossain roolissa. Ja tietokirjallisuudessa jotenkin kää-

12. Esimerkistä 14 käy ilmi rajanveto tieto- ja tiedekirjallisuuden suomentamisen välillä sekä kääntäjän näkemys siitä, miten nämä erot vaikuttavat kääntämiseen. Tämän sinänsä kiinnostavan aiheen syvempään käsittelyyn ei tässä valitettavasti ole tilaa.

täjän perusammattitaitoon kuuluva tiedonhaku ja semmonen osaaminen auttaa pidemmälle. Että sä voit perustella esimerkiksi jotkut termivalinnat sillä, että niitä suosittelee joku tai ne on yleisesti käytössä arkikielessä tai että niitä ihmiset ymmärtää. Mutta se sama peruste ei välttämättä vie sua yhtään mihinkään siinä tiedekirjallisuudessa, jossa se saattaa olla just se syy, miksi just sitä [termiä] sä et halua käyttää.

Haastattelusta käy ilmi, että kääntäjä saattaa tavallaan tasapainotella käsitteen valinnassa myös tieteenalan käsitteistä käydyin keskustelun perusteella (*kiistanalaiset, että onko tää käsite nyt tää vai toi*). Kääntäjän on jotenkin saatava selville tai oltava tietoinen siitä, mikä on tiedeyhteisön tapa puhua ja miten teos liittyy tiedeyhteisön keskusteluun. Tiedeyhteisö laajasti ymmärrettynä (tutkijat, alan opiskelijat, alan muissa ammateissa toimivat ja alaa seuraavat harrastajat) on diskurssiyhteisönä myös normatiivinen, mikä vaikuttaa osaltaan tiedekirjallisuuden suomentamiseenkin. Normatiivisuus ilmenee yhtäältä suhteessa suomen kirjoitetun yleiskielen normeihin ja niiden taustalla oleviin ideologioihin (purismi, selkeys ym.) ja toisaalta tieteellisen kielenkäytön ja kunkin tieteenalan kielen normeihin, jotka tietenkin ovat osin päällekkäisiä yleiskielen normiston kanssa.

Edellä esimerkissä 4 käsitteen *transnational* suomennosta koskeneessa keskustelussa tuli esiin yhtenä argumenttina käsitteen vakiintuneisuus tieteenalalla (vrt. myös esim. 13). Suomentaja kirjoitti: *Transnationaalisuus aika paljon puhuttu ihan tuossa lainamuodossakin...* (s. 503). Paljastavaa on tämän argumentin kielellinen rakentuminen: suomentaja viittaa summittaiseen tuntumaan tai subjektiiviseen arvioonsa vierasperäisen termin yleisyydestä (tieteenalalla) kommentoimalla *aika paljon puhuttu*. Tällaisten arvioiden varassa tiedetekstiä kääntävä joutuneekin toimimaan niin kauan kuin esimerkiksi isoja korpuksia eri tieteenalojen teksteistä ei ole saatavilla. Toki apua käsitteiden kääntämisen pulmiin tarjoaa tiedetekstien kääntäjille jo nyt esimerkiksi Tieteen termipankki ja sen sivuilla käytävät keskustelut, mutta kuten edellä olevasta haastattelusta käy ilmi, myös kääntäjän tiedonhakutaidot ja oma tausta esimerkiksi tutkijana ja tiedeyhteisön jäsenenä vaikuttavat käsitteiden kääntämiseen (ks. myös Vilokkinen 2017).

Esimerkissä 15 on kysymys ilmauksen *commodity* suomennoksesta. Kääntäjä on tässä valinnut taloustieteellisessä diskurssissa yleisesti käytetyt ilmaukset *hyödyke* ja *tuotantotekijä*. Kustannustoimittajan kommentit puolestaan liittyvät siihen, että hänen mukaansa näissä kohdissa suomennettavana olevan alkuteoksen käsittelemä näkökulma on nimenomaan marxilaisen yhteiskunta- ja talousteorian ja tämän tulisi heijastua myös suomenkielisten käsitteiden valintaan.

(15a) *hyödyke* → *tavara*

Kansainvälistä kilpailua pidetään tervehdyttävänä, koska se parantaa tehokkuutta, alentaa hintoja ja siten hillitsee [→ hillitsee siten] inflaatioalttiutta. Valtioiden tulee sen vuoksi yhdessä pyrkiä vähentämään pääomien vapaan liikkuvuuden esteitä ja avata niin tavaroiden kuin pääomien[+kin] markkinoita maailmanlaajuiselle vaihdolle. Kiistanalaista on kuitenkin se, koskeeko tämä myös *hyödykkeeksi* [→ *tavaraksi*] nähtyä työvoimaa. (Suomennos, luku 3 s. 3)

[Whether or not this applies to labour as a **commodity** is, however, controversial.
(S. 66)]

(15a') Kustannustoimittajan kommentti:
marxilaisille työvoima on tavara;

(15b) *hyödyke/tuotantotekijä* → *tavara*

Luokkavallan palauttamisen tavoite johtaa etenkin kahdella osa-alueella uusliberalistisen teorian venyttämiseen ja jopa teorialle vastakkaisiin käytännön toimintamalleihin. Ensimmäinen niistä syntyy tarpeesta luoda ”yritys- ja sijoittajamyönteiset olosuhteet” kapitalististen hankkeiden tueksi. Vaikka osa edellytyksistä, esimerkiksi poliittisten olojen vakaus, laillisuuden kunnioittaminen ja lakien oikeudenmukainen soveltaminen, joita voidaan pitää luokan suhteen neutraaleina, jotkut edellytykset ovat ilmeisen puolueellisia. Puolueellisuutta synnyttää ennen kaikkea työvoiman ja ympäristön kohteleminen pelkkinä **hyödykkeinä/tuotantotekijöinä** [→ **tavaroina**]. Konfliktitilanteessa tyypillinen uusliberalistinen valtio asettuu pikemmin puolustamaan yrityksille suotuisaa ilmapiiriä kuin työvoiman kollektiivisia oikeuksia (ja elämänlaatua) tai luonnon uusiutumiskykyä. (Suomennos, luku 3 s. 7–8)

[The biases arise in particular out of treatment of labour and the environment as mere **commodities**. (S. 70)]

(15b') Kustannustoimittajan kommentti:
Marxin yksi perusideoista on, että työvoima on tavara!

Esimerkki 15 osoittaa, miten tiedekirjan käänöksessä käytettävien käsitteiden suomennosvarianttien valinnan onnistumista punnitaan sekä tieteenalan yleisen diskurssin että kunkin tutkimusperinteen tai koulukunnan vakiintuneen diskurssin ja normiston näkökulmasta. Kirjan yleisön kannalta tämä tarkoittaa, että esimerkiksi klassikkoteosten (joita suomennettavat tiedekirjat usein ovat) lukijakunta voi olla paitsi jonkin nimenomaisen suuntauksen tai koulukunnan edustajia myös laajemmin alan asiantuntijoita ja muita tieteenalasta kiinnostuneita. Esimerkissä 15 suomentajan ja kustannustoimittajan sopivaa suomennosta koskevat erilaiset näkemykset voi tulkita juuri kahdenlaista lukijakuntaa tai lukijaposiitiota edustaviksi. Tietyissä tutkimusperinteissä syntyneet tekstit ovat dialogissa keskenään, ja keskeisen käsitteistön käyttö vakiintuu ajan myötä tekstistä toiseen. Pennycook (2010: 46–48) puhuu kerrostuneista diskursseista (*sedimented discourse*) ja Blommaert (2005: 126–131) kerroksellisesta samanaikaisuudesta (*layered simultaneity*). Kustannustoimittajan (kiihkeästi, huutomerkin kera!) tarjoama suomennosvaihtoehto *tavara* on yleiskielen ilmaus, jonka arkinen merkitys sopii – ainakin metaforisesti – myös suomennoksen kontekstiin. Kustannustoimittaja kuitenkin sijoittaa ilmauksen *tavara* marxilaisen talousteorian kontekstiin: alkutekstin *commodity* tulisi suomentaa ilmauksella *tavara*, joka hänen

mukaansa on nimenomaan suomennettavan teoksen edustamassa tutkimusperinteessä eli marxilaisessa taloustieteessä käytetty käsite. Suomentajan ja kustannustoimittajan neuvottelun sopivasta ratkaisusta mahdollistaa myös ilmauksen *tavara* polyseeminen merkityspotentiaali. Käsitteen kokonaisvaltaiseen tulkintaan tarvitaan paitsi yleisesti taloustieteen ja sen tekstistön myös eri taloustieteen haarojen kielenkäytön perinteiden tuntemusta. Suomentajan ja suomennosprosessiin osallistuvien tulee siis työssään ottaa huomioon näiden erilaisten diskurssiyhteisöjen ja lukijakuntien kielenkäytön ja tulkinnan konventiot ja normit sekä se, että julkaistavan teoksen lukijakunta voi olla heterogeeninen muun muassa siltä osin, millainen pääsy lukijoilla on tieteenalan ja tutkimusperinteen eri tekstikerrostumiin ja niissä käytettyjen käsitteiden merkityshistoriaan.

Täsmällisen termistön tuntemus on keskeinen osa tieteenalan kielen, kuten yleensäkin erikoiskielten, hallintaa. Aineistossamme näkyy kiinnostavalla tavalla myös se, että suomennostyötä tekevien asiantuntemus ei aina riitä ja että kääntämisen ja kustantamisen ammattilaiset ovat tästä tietoisia ja pyrkivät ratkaisemaan ongelmia dialogissa. Esimerkki 16 (ks. myös kuvaa 2) on yksi rivi teoksessa olevan kuvion tekstityksestä. Kuvio esittää kansainvälisen velkakriisin kehittymistä vuosina 1982–1985.

- (16) Brasilia 106/38,6 Brasilian ulkomainen velka yhteensä 106 miljardia, velkaantumisaste? 38, 6% (Suomennos, luku 4 s. 8)

12

Kuvio 4.2f Kansainvälinen velkakriisi vuosina 1982–1985
Lähde: Corbridge, *Debt and Development*.

Meksiko
Kuuba (ei tietoja)
Dominikaaninen tasavalta
Jamaika
Brasilia
Argentiina
Jugoslavia
Marokko
Norsunluurannikko
Sambia
Puola
Filippiinit

Ulkomainen velka yhteensä (miljardia dollaria)

100 ja yli

Brasilia 106/38,6 Brasilian ulkomainen velka yhteensä 106 miljardia, velkaantumisaste?
38, 6%

TDS = total debt service
XGS = exports of goods and services

Kokonaisvelankeito verrattuna tavaroihin ja palveluihin saatuihin tuloihin

toe näli.
velankeitoaste
mutta selvitellään...

TDS/XGS

Kuva 2.

Kustannustoimittajan kommentit suomennoksen kuvion 2 käsitteeseen ja kääntäjän kysymykseen (*velkaantumisaste?*) (Suomennos, luku 4 s. 8)

Kuten kuvasta 2 näkyy, suomentaja on merkinnyt tämän rivin lopun *velkaantumis-aste?* 38, 6% vaaleammalla värillä kuin muun tekstin. Sen yläpuolella on puolestaan kustannustoimittajan ympyröity merkintä: *tod. näk. velanhoitoaste mutta selvitetään...* Ympyröidyn yläpuolella puolestaan on kustannustoimittajan laajempi merkintä: *TDS = total debt service / XGS = exports of goods and services / Kokonaisvelanhoito verrattuna tavaroista ja palveluista saatuihin tuloihin.* Näissä merkinnöissä kustannustoimittaja ikään kuin purkaa auki alkutekstin tiivistettyä kuviota ja sen selityksiä.

Tämän voi tulkita nähdäksemme niin, että suomentaja saa tässä tietoa korjaus-ehdotuksen taustaksi mutta samalla ympyröidyn tekstin ilmaus *selvitellään* kertoo, että kustannustoimittajan mielestä tätä käännösongelmaa ei ole vielä lopullisesti ratkaistu. Samalla se havainnollistaa sitä, millaista tiedonhakua akateemisen tietokirjan suomennostyöhön kuuluu ja että toimijat tekevät tätä työtä yhdessä.

3.3 Historiallisesti latautuneet ilmaukset

Käsitteillä on historiansa. Tekstissä esiintyvän yksittäisen käsitteen tulkinta nojaa siihen intertekstuaaliseen tietoon ja kokemukseen, joka lukijalla tai tekstin laatijalla on tieteenalasta ja sen diskursseista (Bakhtin 1986). Edellisen alaluvun esimerkit kertovat omalta osaltaan intertekstuaalisesta epäsymmetriasta (Blommaert 2007: 8), joka tarkastelemamme suomennos- ja julkaisuprosessin toimijoiden kesken vallitsee. Aineiston korjaukset ja kommentit tuovat esiin sen, että tekstienväliset suhteet ja viittaukset tulkitaan samassakin diskurssiyhteisössä ja yhteisöjen välillä usein eri tavoin. Historian myötä käsitteiden merkitykset ja konnotaatiot muuttuvat. Suomennosvaihtoehtoa haettaessa voi käydä myös niin, että valittu ilmaus onkin anakronistinen tai että se nykyhetkestä käsin viestii jotain tarpeetonta tai sopimatonta. Käsittelemme tässä alaluvussa kahta esimerkkiä, joissa on kustannustoimittajan mielestä kyse anakronistisesti käytetystä tai historiallisesti latautuneesta käsitteestä.

Esimerkki 17 kertoo Yhdysvaltain sekaantumisesta Nicaraguan politiikkaan 1920- ja 1930-luvuilla. Suomentaja on ottanut käyttöön ilmauksen *sandinistisissit*, jolla kuitenkin tarkoitetaan, kuten kustannustoimittaja huomauttaa, 1970-luvulta alkaen toimintaa sissiliikettä.

(17) *sandinistisissi* → *Augusto Sandinon johtama sissi*

Toimintamalli syntyi Nicaraguassa 1920- ja 1930-luvuilla, jolloin Yhdysvaltain merisotilaat [→ merijalkaväki] määrättiin alueelle valvomaan USA:n etuja mutta [+ se] joutuivatkin[-vat] keskelle pitkää ja vaikeaa *sandinistisissien* [→ **Augusto Sandinon johtamien sissien**] kapinaa. (Suomennos, luku 1 s. 22)

[The paradigm case was worked out in Nicaragua in the 1920s and 1930s, when US marines were deployed to protect US interests but found themselves embroiled in a **lengthy guerilla insurgency led by Sandino.** (S. 27)]

- (17') Kustannustoimittajan huomautus:
Kyse henkilöstä! tuolloin ei ollut termiä *sandinistisissit*, heistä alettiin puhua vasta 1970-luvulla

Suomentajan valinnan tekee kiinnostavaksi se, että *sandinistisissit* sinällään on varsinkin 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä ollut laajalti käytössä Latinalaisen Amerikan tapahtumien uutisoinnissa ja edustaa varmasti monen alkuteoksenkin potentiaalisen lukijan mielestä 1970- ja 1980-luvuilla edistyksellisiä ja anti-imperialistisia voimia. Suomentajan valinta nostaa esiin tällaiset konnotaatiot ja ohjaa näin tekstin tulkintaa. Esimerkkimme osoittaa, kuinka käsitteiden käyttöä säätelevät historialliset tapahtumat, joihin ne liittyvät, mutta samalla se kertoo siitä, että niiden käyttöön ja tulkintaan vaikuttavat sekä alkutekstin ilmestymisajankohta että käännösprosessin ajankohta (ja lopulta käännöksen vastaanoton ajankohta). Blommaert (2007: 4) skaalametaforaa hyödyntäen voisi puhua tulkinnallisista hyppäyksistä ajan, paikan ja yleisön skaaloilla. Blommaert (mas. 8–9) kuvaa käsitteiden latautuneisuutta ja historiallisesti latautuneiden tulkintojen vaihtelua ajan, paikan ja tulkitsijoiden mukaan seuraavasti:

– – terms are never sensitive to everyone, everywhere and all of the time – –. The terms operate – – at different scale-levels for the different groups, and at such levels the ideological load of these words changes from innocent and factual-descriptive to loaded and politically emblematic.

Kun ilmausta *sandinistisissit* käytetään esimerkissä 17 puhuttaessa 1900-luvun alun Nicaraguasta, sitä voi pitää anakronismina ja projektiona nykyisyydestä menneisyyteen. Vastaavasti aineistossamme hyödynnetään menneisyyteen ja menneiden aikojen diskursseihin kuuluvaa käsitteistöä puhuttaessa historiasta tai nykyisyydestä nykyhetken perspektiivistä. Myös tällaiset käännösratkaisut voidaan tulkita sopimattomiksi. Esimerkeissä 18–19 kustannustoimittaja reagoi lähes sanasta sanaan samalla tavalla suomentajan kahteen käsittevalintaan:

- (18) *yhtenäinen luokkarintama* → *kyky toimia luokkana*

Työvoiman järjestäytyneen toiminnan heikentäminen (kuten Britanniassa ja Yhdysvalloissa), ohittaminen (kuten Ruotsissa) tai väkivaltainen tukahduttaminen (kuten Chilessä) on uusliberalisaation välttämätön ehto. Vastaavasti uusliberalismi on usein ollut sidoksissa liike-elämän ja suuryritysten kasvavaan valtaan, autonomiaan ja **yhtenäiseen luokkarintamaan** [→ **kykyyn toimia luokkana**], joka on painostanut valtiovaltaa (kuten Yhdysvalloissa ja Ruotsissa). (Suomennos, luku 4 s. 30)

[By the same token, neoliberalization has frequently depended upon the increasing power, autonomy, and cohesion of business and corporations and their **capacity as a class** to put pressure on state power (as in the US and Sweden). (S. 116)]

(18') Kustannustoimittajan huomautus:
tämä on SKP:n kieltä!

(19) *rahavallan keskus* → *finanssikeskus*

Uusliberalistisen teorian nokkeluus on ollut siinä, että sen ihanalta kuulostavat iskusanat kuten 'vapaus', 'valinnanvapaus' ja 'oikeudet' ovat tarjonneet hyvän-
tahtoisen naamion, joka peittää paljaan luokkavallan palauttamisen tai luomi-
sen julman todellisuuden niin paikallisesti kuin ylivaltiollisesti, mutta eten-
kin **globaalin kapitalismin rahavallan keskuksissa** [→ **finanssikeskuksissa**].
(Suomennos, luku 4 s. 32–33)

[It has been part of the genius of neoliberal theory to provide a benevolent mask of won-
derful-sounding words like freedom, liberty, choice, and rights, to hide the grim realities
of the restoration or reconstitution of naked class power, locally as well transnationally,
but most particularly **in the main financial centres of global capitalism.** (S. 119)]

(19') Kustannustoimittajan huomautus:
SKP-kieltä

(19'') Suomentajan vastaus:
jaa☺ – tulee multa ihan luonnostaan...

Kustannustoimittajan kommentit nostavat esiin tulkintakehyksen, joka varmasti osalle lukijoista aktivoituisi suomennosluonnosta lukiessa. Tämä tulkinta (*SKP:n kieltä*) on kytköksissä tulkitsijan intertekstuaaliseen tietoon ja kokemuksiin. 1900-luvulla aikuis-ikänsä eläneen tai talouspoliittisen keskustelun historiaan perehtyneen on helppo ymmärtää kommenttien motivaatio – ja kenties myös olla yhtä mieltä kustannus-
toimittajan kanssa. Ei ole kuitenkaan vaikeaa kuvitella 2010-luvulle sellaistaakaan luki-
jaa, jolle ilmaukset *luokkarintama* tai *rahavalta* eivät välttämättä kytkeydy mihinkään
niin spesifiin kuin ”SKP:n kieli”; ne korkeintaan vaikuttavat arkaaisilta tai muuten
idiosynkraattisilta retorisilta valinnoilta. Käsitteiden mukanaan kantama historia on
näkyvissä vain niille, jotka tuota historiaa tuntevat. Juuri tällaisissa tapauksissa ja niitä
koskevissa käännösprosessin toimijoiden keskusteluissa tulee esiin käsitteiden kääntä-
misen vaikeus, varsinkin silloin, kun käännöksen lukijakunta ei ole tarkasti määritel-
tävässä. Esimerkissä 19 kustannustoimittajan kommentti implikoi, ettei ”SKP-kieli” ole
(käsillä olevassa) suomennoksessa toivottavaa. Tämän kommentin voi tulkita edusta-
van valistusfilosofiasta John Lockelta periytyvää rationalistista, puhtauden, objektiiv-
isuuden ja selkeyden kieli-ideologiaa (vrt. Bauman & Briggs 2003), jonka mukaan
esimerkiksi (harhaanjohtavat, epäinformatiiviset) kielikuvat eivät ole suotavia tiede-
kirjallisuutta ja asiatekstiä tuottaessa. Kääntäjän reaktio (*jaa☺ – tulee multa ihan
luonnostaan...*) hymiöineen karnevalisoi tällaisen normatiivisen suhtautumisen ja tar-
joaa – toki leikillisesti – toisenlaista, luonnollista normia tekstin aiheesta puhumiseen.
Samalla se on hyvä esimerkki editointiprosessin dialogisuuden monitasoisuudesta.

4 Lopuksi

Tässä artikkelissa olemme pyrkineet osoittamaan, että kieli-ideologian käsite on hyödyllinen työkalu tutkittaessa käännösprosessia ja sen toimijoita. Analyysimme paljastaa, että kieli-ideologian käsitteen avulla on mahdollista ymmärtää paremmin tiedekirjojen suomentamisen kielellisiä valintoja ja niiden motivaatiota sekä jäsentää näiden valintojen suhdetta tieteenalan diskursiivisiin käytänteisiin ja kunkin alan diskurssiyhteisöjen muodostamaan yleisöön. Suomentajan ja kustannustoimittajan dialogin tarkastelu tuo esiin kaksi kieli-ideologioiden ominaispiirrettä: käännösprosessissa on läsnä samanaikaisesti keskenään kilpailevia ideologioita, ja eri kieli-ideologiat ovat kytköksissä erilaisiin polysentrisiin (Blommaert 2010) normijärjestelmiin. Eri kieli-ideologioiden samanaikainen aktivoituminen suomentajan valintojen, kustannustoimittajan korjausehdotusten sekä näiden kahden toimijan kommenttien muodostamassa dialogissa kertoo havainnollisesti siitä, että kielen käyttäjä on jatkuvasti valintojen edessä.

Tieteellisen teoksen käsitteiden suomentaminen on varsin konkreettinen kielellinen valinta, joka näyttää myös helposti kirvoittavan korjausehdotuksia ja kommentteja käännösprosessin osallistujilta. Kustannustoimittajan reaktiot, joita hän esittää suomennoksessa käytettyihin käsitteisiin käännösprosessin eri vaiheissa, kertovat kielenkäytön monivivahteisuudesta ja kielenkäytön kontekstien dynaamisuudesta ja kerroksellisuudesta. Korjausehdotukset, joissa kustannustoimittaja ehdottaa vierasperäisten käsitteiden tilalle kotoperäisiä ilmauksia, motivoituvat suomalaisen kielenhuollon pitkästä perinteestä, jonka yksi ideologinen piirre on vieraan vaikutuksen torjuminen purismin hengessä. Toisaalta hän voi myös tarjota kansainvälistä ilmausta kotoperäisen sanaston tilalle. Tämä puolestaan kertoo siitä, että suomentajalla ja kustannustoimittajalla voi olla erilainen näkemys tieteenalan kielenkäytön konventioista ja käytettävästä käsitteistöstä. Näissä tapauksissa on siis kyse toisenlaisesta purismista. Kotoja vierasperäisen ilmauksen lokaalinen vaihtelu – siten, että suomennostekstissä esiintyvät lähekkäin molemmat – voi myös selittyä sillä, että suomentaja haluaa välttää toisto-esteettisen tai retorisen normin perusteella. Taustalla on siis ideologinen käsitys siitä, millaista on kaunis (vrt. Herlin 2002) tai retorisesti vaikuttava kielenkäyttö. Myös taju siitä, millaiset käsitteet ovat kytköksissä mihinkin aikaan ja tutkimustraditioon, vaikuttaa siihen, miten niitä suomennoksessa käytetään ja miten niitä kommentoidaan. Kokonaisuudessaan analyysimme osoittaa sen, että tieteellisen teoksen käsitteiden kääntämisessä on otettava huomioon tieteenalojen diskurssiyhteisöjen käytänteet, tapa puhua – mutta myös se, että eri toimijoilla on erilaisia käsityksiä siitä, mitä nämä käytänteet kunkin yksittäisen ilmauksen kohdalla ovat.

Lähteet

- AGHA, ASIF 2007: *Language and social relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
Aineistonhallinnan käsikirja. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. <http://www.fsd.uta.fi/aineistonhallinta/fi/> (16.2.2017).
- AUER, PETER – WEI, LI 2007: Introduction. Multilingualism as a problem? Monolingualism

- as a problem. – Peter Auer & Li Wei (toim.), *Handbook of multilingualism and multilingual communication* s. 1–12. Berlin: Mouton de Gruyter.
- BAKHTIN, M. M. 1986: *Speech genres and other late essays*. Kääntänyt Vern W. McGee. Toimitaneet Caryl Emerson & Michael Holquist. Austin: University of Texas Press.
- BAUMAN, RICHARD – BRIGGS, CHARLES L. 2003: *Voices of modernity. Language ideologies and the politics of inequality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BLOMMAERT, JAN 2005: *Discourse. A critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2007: Sociolinguistic scales. – *Intercultural Pragmatics* 4 s. 1–19.
- 2010: *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BLOMMAERT, JAN – RAMPTON, BEN 2011: Language and superdiversity. – *Diversities* 13 (2) s. 1–22.
- BUZELIN, HÉLÈNE 2007: Translation studies, ethnography and the production of knowledge. – Paul St-Pierre & Prafulla C. Kar (toim.), *In translation. Reflections, refractions, transformations* s. 39–56. Amsterdam: John Benjamins.
- CHESTERMAN, ANDREW 2007: Kääntämisen normit. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia* 2 s. 357–364. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- COPLAND, FIONA – CREESE, ANGELA – ROCK, FRANCES – SHAW, SARA 2015: *Linguistic ethnography. Collecting, analysing and presenting data*. Los Angeles: Sage.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- GAL, SUSAN – WOOLARD, KATHRYN A. 2001: Constructing languages and publics. Authority and representation. – Susan Gal & Kathryn A. Woolard (toim.), *Languages and publics. The making of authority* s. 1–12. Manchester, UK: St. Jerome Publishing.
- GUMPERZ, JOHN J. – HYMES, DELL (toim.) 1972: *Directions in sociolinguistics. The ethnography of communication*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- HALONEN, MIA – IHALAINEN, PASI – SAARINEN, TAINA (toim.) 2014: *Language policies in Finland and Sweden. Interdisciplinary and multi-sited comparisons*. Bristol: Multilingual Matters.
- Helsingin yliopiston kieliperiaatteet* 2014. *Linjauksista käytäntöön – kohti toimivaa monikielisyyttä*. Rehtorin päätös 25.9.2014. Helsinki: Helsingin yliopisto. [https://jolu.it.helsinki.fi/halvi/asianhallinta/dynasty/rehtori.nsf/cfa8a7bc4d8e1088c225782b002b7d16/11d8c7938f84a920c2257d5fo03770c8/\\$FILE/Liite%20rehtorin%20p%C3%A4%C3%A4t%C3%B6kseen%2098_2014.pdf](https://jolu.it.helsinki.fi/halvi/asianhallinta/dynasty/rehtori.nsf/cfa8a7bc4d8e1088c225782b002b7d16/11d8c7938f84a920c2257d5fo03770c8/$FILE/Liite%20rehtorin%20p%C3%A4%C3%A4t%C3%B6kseen%2098_2014.pdf) (16.2.2017).
- HERLIN, ILONA 2002: Kauneus kielessä ja kielentutkimuksessa. – Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen merkitykset* s. 407–431. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HIIDENMAA, PIRJO 2003: *Suomen kieli – who cares?* Helsinki: Otava.
- Hyvän virkakielen toimintaohjelma*. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2014:2. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö 2014. http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2014/hyva_virkakieli.html?lang=fi (16.2.2017).
- HYVÄRINEN, MATTI – KURUNMÄKI, JUSSI – PALONEN, KARI – PULKKINEN, TUIJA – STENIUS, HENRIK 2003: *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsittehistoria*. Tampere: Vastapaino.
- IRVINE, JUDITH T. 2001: ”Style” as distinctiveness. The culture and ideology of linguistic differentiation. – Penelope Eckert & John R. Rickford (toim.), *Style and sociolinguistic variation* s. 21–43. Cambridge: Cambridge University Press.

- IRVINE, JUDITH T. – GAL, SUSAN 2000: Language ideology and linguistic differentiation. – Paul V. Kroskrity (toim.), *Regimes of language. Ideologies, politics, and identities* s. 35–83. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
- KOLEHMAINEN, TARU 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KROSKRITY, PAUL V. 2004: Language ideologies. – Alessandro Duranti (toim.), *A companion to linguistic anthropology* s. 496–517. Malden, MA: Blackwell.
- LAPPALAINEN, SIRPA – HYNNINEN, PIRKKO – KANKKUNEN, TARJA – LAHELMA, ELINA – TOLONEN, TARJA (toim.) 2007: *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.
- LEISI, ERNST 1947: *Die tautologischen Wortpaare in Caxton's "Eneydos"*. Cambridge, MA: The Murray Print.
- LILLIS, THERESA 2008: Ethnography as method, methodology, and "deep theorizing": Closing the gap between text and context in academic writing research. – *Written Communication* 25 s. 353–388.
- 2013: *The sociolinguistics of writing*. Edinburgh Sociolinguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- LUCY, JOHN J. 1992: Reflexive language and the human disciplines. – John J. Lucy (toim.), *Reflexive language* s. 9–32. Cambridge: Cambridge University Press.
- MÄNTYNEN, ANNE 2003: *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2012: Kieli-ideologiat käytännössä. Sanajärjestyksen normittuminen tietokirjojen suomenostyössä. – *Virittäjä* 116 s. 378–409.
- 2013: Akateemisen tietokirjallisuuden suomennosprosessin erityispiirteitä. – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle* s. 322. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MÄNTYNEN, ANNE – HALONEN, MIA – PIETIKÄINEN, SARI – SOLIN, ANNA 2012: Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. – *Virittäjä* 116 s. 325–348.
- MÄNTYNEN, ANNE – SOLIN, ANNA 2010: The local construction of language ideologies – a discourse studies perspective. Esitelmä konferenssissa NorDisco 2010: Nordic Interdisciplinary Conference on Discourse and Interaction. Aalborg, Denmark 17.–19.11.2010.
- NORDLUND, TARU 2004: Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun lopun kielikeskustelun metaforat ja kieli-ideologiat. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 286–322. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ONTERMAA, AKI 2005: Hilsettä ja herrastelua? Toisen infinitiivin instruktiivin ohjailu ja kielenhuollon ideologiat. – Ilona Herlin & Laura Visapää (toim.), *Elävä kielioppi. Suomen infiniittisten rakenteiden dynamiikkaa* s. 318–343. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PASANEN, PÄIVI 2015: Terminologinen käsiteanalyysi asiatekstin kääntäjän työvälineenä. – Sirkku Aaltonen, Nestori Siponkoski & Kristiina Abdallah (toim.), *Käännetyt maailmat. Johdatus käännösviestintään* s. 110–122. Helsinki: Gaudeamus.
- PAUNONEN, HEIKKI 1994: Kielen normit ja kielen ohjailun normit. – *Tiede & Edistys* 1/1994 s. 17–28.
- PENNYCOOK, ALASTAIR 2010: *Language as a local practice*. London: Routledge.
- PIIPPO, IRINA 2012: *Viewing norms dialogically. An action-oriented approach to sociolinguistic metatheory*. Helsinki: Department of Modern languages, University of Helsinki.

- PITKÄNEN-HEIKKILÄ, KAARINA 2018: Tiedesanaston suomentamista koskevat normit. Eläintaksonomisen sanaston kehittämistä 1800-luvulla ja 2000-luvulla. – *Virittäjä* 122 s. 523–560. <https://doi.org/10.23982/vir.57006>.
- PULKKINEN, PAAVO 1974: *Asiasuomen opas*. Seitsemäs painos. Helsinki: Otava.
- RENKEMA, JAN 1982: *Schrijfwijzer. Handboek voor duidelijk taalgebruik*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- RINTALA, PÄIVI 1992: Suomen kirjakielen normeista. – *Sananjalka* 34 s. 47–67.
- 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. – *Sananjalka* 40 s. 47–65.
- SAARIMAA, E. A. 1947: *Kielenopas*. Porvoo: WSOY.
- SAJAVAARA, PAULA 2000: Kielenohjailu. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö* s. 67–106. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 1985: Language and the culture of gender. At the intersection of structure, usage and ideology. – Elizabeth Mertz & Richard J. Parmentier (toim.), *Semiotic mediation* s. 219–259. Orlando: Academic Press.
- 1992: Metapragmatic discourse and metapragmatic function. – John J. Lucy (toim.), *Reflexive language* s. 33–58. Cambridge: Cambridge University Press.
- Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2009.
- Suomen tietokirjailijat ry: Tietokirjallisuuden lajit. <http://www.suomentietokirjailijat.fi/jase-nyys/liittyminen/tietokirjallisuuden-lajit/> (16.2.2017).
- SWALES, JOHN M. 1990: *Genre analysis. English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- THOMAS, GEORGE 1991: *Linguistic purism*. London: Longman.
- Tieteen termipankki. <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu> (16.2.2017).
- TIITTULA, LIISA – RUUSUVUORI, JOHANNA 2005: Johdanto. – Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.), *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus* s. 9–21. Tampere: Vastapaino.
- TOURY, GIDEON 1995: The nature and role of norms in translation. – Gideon Toury, *Descriptive translation studies and beyond* s. 53–69. Benjamins Translation Library 4. Amsterdam: John Benjamins.
- VILOKKINEN, NATASHA 2017: *Tiedontuojat. Opas tietokirjan suomentajalle*. Tampere: Vastapaino.
- VISAKKO, TOMI 2015a: Promotioaalinen persoona semioottisena käyttäytymisenä. Verkon deitti-ilmoitukset lingvistäisestä, semioottisesta ja antropologisesta näkökulmasta. – *Virittäjä* 119, verkkoliite.
- 2015b: *Self-promotion as semiotic behavior. The mediation of personhood in light of Finnish online dating advertisements*. Helsinki: Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, University of Helsinki.
- WOOLARD, KATHRYN A. 1998: Introduction. Language ideology as a field of inquiry. – Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard & Paul V. Kroskity (toim.), *Language ideologies. Practice and theory* s. 3–47. New York: Oxford University Press.

SUMMARY

Dialogue on the choice and use of concepts: Language ideologies in the process of translating scholarly texts

The article explores the translation of scholarly publications as an editorial process from the perspective of discourse studies. The analysis focuses on the dialogue between translator and editor regarding the choice and use of concepts, and specifically on what the translator's lexical choices, the editor's comments and the translator's reactions to these comments reveal about language ideologies.

The data consists of a manuscript of the Finnish translation of a scholarly publication, the comments on that manuscript made by both editor and translator, an interview with the translator, and other ethnographic data. The analysis uses qualitative discourse analysis as a methodological tool. Three different language-ideological phenomena are examined: the views of the translator and the editor on the use of 'foreign' linguistic elements; negotiations concerning any discipline-specific terms and concepts in the translated text; and dialogue concerning biased or historically loaded expressions.

Dialogue between the translator and the editor reveals that competing language ideologies exist simultaneously throughout the translation process, and that different language ideologies are linked to polycentric systems of norms. The participants' views on which concepts should be used when reporting on research findings in scholarly publications within a particular discipline vary according to their memberships of various discourse communities and according to their linguistic expertise.

The study shows that, when translating concepts in a scholarly text, translators follow the practices of the disciplinary discourse community. Furthermore, they have to be sensitive to the fact that when choosing between different options for the translation of a given concept, different actors may have a different understanding of the implications of these practices. The editor's reactions to the translator's choice of concepts can be explained by the dynamic and layered nature of the contexts of language use. When the editor proposes domestic expressions to replace foreign loan words, his action is motivated by the long-standing tradition of language policy which has rejected foreign influence on Standard Finnish. Occasionally, however, the editor may offer an international word as an alternative to a domestic expression used by the translator. One interpretation of this is that the translator and the editor have different views regarding the linguistic practices of the discipline and whether or not an expression belongs to the associated discourse.

Dialogia käsitteiden valinnasta ja käytöstä: Kieli-ideologiat tiedekirjallisuuden suomennostyössä

Artikkelissa käsitellään tiedekirjallisuuden kääntämistä toimituksellisena prosessina 2000-luvun Suomessa diskurssintutkimuksen näkökulmasta. Artikkelissa sovelletaan kieli-ideologian käsitettä tieteenalan käsitteistön ja termien käännösprosessin tutkimukseen. Tarkastelun kohteina ovat suomentajan ja kustannustoimittajan käymä keskustelu käsitteiden valinnasta ja käytöstä sekä erityisesti se, mitä leksikaaliset valinnat, kustannustoimittajan kommentit sekä kääntäjän reaktiot kommentteihin kertovat kieli-ideologioista.

Tutkimusaineisto koostuu yhden tiedekirjasuomennoksen käsikirjoitusversioista, kustannustoimittajan ja kääntäjän käsikirjoitukseen tekemistä kommentteista sekä kääntäjän haastattelusta ja muista etnografisista havainnoista, joita analysoidaan laadullisesti diskurssintutkimuksen keinoin. Tutkimuksen kohteena on kolmenlaisia kieli-ideologiaa ilmiöitä: käännösprosessiin osallistuvien suhtautuminen ”vieraisiin” aineksiin, käännettävän teoksen tieteenalan diskurssille ominaisista ilmauksista käytävät neuvottelut sekä värittyneitä tai historiallisesti latautuneita ilmauksia koskevat keskustelut.

Analyysi paljastaa, että käännösprosessissa on läsnä samanaikaisesti keskenään kilpailevia ideologioita ja eri kieli-ideologiat ovat kytköksissä polysentrisiin normijärjestelmiin. Näkemykset siitä, millaisia käsitteitä tieteenalalla, sen tulosten julkaisemisessa ja niistä selostamisessa tulisi käyttää, vaihtelevat sen mukaan, millaisiin diskurssiyhteisöihin käännöksen parissa työskentelevät toimijat kuuluvat tai millaista kielellistä asiantuntijuutta he edustavat.

Tutkimus osoittaa, että tieteellisen teoksen käsitteiden kääntämisessä on otettava huomioon tieteenalojen diskurssiyhteisöjen käytänteet – mutta myös, että eri toimijoilla on erilaisia käsityksiä siitä, mitä nämä käytänteet kunkin yksittäisen ilmauksen kohdalla ovat. Kustannustoimittajan reaktiot suomentajan valitsemaan käsitteisiin kertovat kielenkäytön kontekstien dynaamisuudesta ja kerroksellisuudesta. Kun kustannustoimittaja ehdottaa vierasperäisen käsitteen tilalle kotoperäistä ilmausta, ehdotuksen taustalla on suomalaisen kielenhuollon perinteen ideologinen piirre, vieraan vaikutuksen torjuminen. Kustannustoimittaja saattaa myös tarjota kansainvälistä ilmausta kotoperäisen tilalle. Tämä puolestaan kertoo siitä, että suomentajalla ja kustannustoimittajalla voi olla erilainen näkemys tieteenalan kielenkäytön konventioista ja käsitteistöistä. Näissä tapauksissa on kyse toisenlaisesta purismista.

Kirjoittajien yhteystiedot (addresses):
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittajat ovat suomen kielen professoreita Helsingin yliopistossa.

Tiedesananaston suomentamista koskevat normit

Eläintaksonomisen sanaston kehittämisestä 1800-luvulla ja 2000-luvulla

KAARINA PITKÄNEN-HEIKKILÄ

1 Tausta ja tavoitteet

Artikkelini käsittelee suomenkielisen erikoisalan sanaston kehittämistä eläintieteellisissä tietokirjoissa ja erityisesti uuden sanaston muodostamista ohjaavia normeja.¹ Tutkimuskohteenani ovat ensimmäiset eläintieteelliset teokset kirjoitettiin suomeksi 1800-luvun puolivälin jälkeen. Malli niissä käytettyihin suomenkielisiin termeihin ja tieteelliseen nimitykseen tuli yleensä toisista kielistä, tyypillisesti ruotsista, josta teoksia käännettiin tai mukailtiin. Tiedesananaston suomentamista koskevilla normeilla tarkoitan sellaisia käytänteitä, joiden mukaan erikoisalan sanastoa on muodostettu toistuvasti ja säännönmukaisesti. Silloin kun normien mukaan ei ole toimittu, sitä on usein erikseen perusteltu vaikkapa tietokirjan esipuheessa tai pohdittu kollegalle kirjoitetussa kirjeessä (ks. Nordlund 2018 tässä teemanumerossa). Käytänteistä poikkeamisesta on yleensä myös seurannut kieliyhenteisön paheksunta, mikä voi tulla esiin esimerkiksi kirja-arvioissa. Vallitsevat normit ilmenevät siis sekä varsinaisissa käännösteksteissä että erilaisissa oheisteksteissä, joissa käännöstyöstä kerrotaan.

Normin käsitettä on käännöstieteessä alettu käyttää 1970-luvun lopulla. Se on osin kiistanalainenkin käsite, ja normin rinnalla on puhuttu muun muassa konventioista, lainalaisuuksista ja strategioista (Chesterman 1993; Eskola 2002: 37–45). Normit ovat jotain, mitä tehdään tai jätetään tekemättä säännönmukaisesti, ilman että asiaa välttämättä tiedostetaan tai valvotaan. Kielen normeja tutkineen Renate Bartschin (1987) mukaan normit sijoittuvat lakien ja konventioiden väliin; ne ohjaavat käyttäytymistä lakeja heikommin mutta konventioita vahvemmin. Normin voidaan ajatella olevan olemassa,

1. Artikkelini on laadittu osana tietokirjojen suomentamisen ideologioita ja normeja käsittelevää hanketta. Kiitän hankkeen jäseniä keskustelusta käsikirjoitusvaiheessa. Lisäksi erityiskiitos Virittäjän vertaisarvioijille kommentista, joiden avulla sain muokattua pitkään valmistellun ja monitahoiseksi paisuneen käsikirjoituksen julkaistavaan muotoon.

jos tietyn enemmistön jäsenet toimivat sen mukaan säännöllisesti, normin rikkoja koh-
taa toisinaan arvostelua ja jäsenet perustelevat normia yhteisössään tiettyjä sanontoja
käyttämällä. (Mts. 76; Chesterman 2007: 357; ks. myös Kalliokoski, Mäntynen & Nord-
lund 2018 tässä teemanumerossa.)

Normien taustalla ovat luonnollisesti vallitsevat kieli-ideologiat: mitä on minäkin
aikana eri näkökulmista pidetty hyvänä kielenä. Ideologiat nousevat esiin erityisen sel-
västi normiristiriitatilanteissa, jolloin eri toimijat pyrkivät muotoilemaan normit eri
tavoin (Mäntynen, Halonen, Pietikäinen & Solin 2012: 331; Mäntynen & Kalliokoski
2018 tässä teemanumerossa). On kiinnostavaa pohtia, kenellä on kulloinkin valta muo-
toilla normit. 1800-luvulla erikoisalakieltenkin auktoriteetteina pidettiin tunnettuja
kielimihiä, mutta onko kielen asiantuntijoilla nykyisin yhtä suurta valtaa, kun puhu-
taan erikoisalakielistä ja niiden sanastosta?

Artikkelini tavoitteena on selvittää taksonomisten yksiköiden eli taksonien suomen-
tamisen käytäntöjä ja periaatteita 1800-luvun puolivälin jälkeisinä vuosikymmeninä ja
tehdä näkyväksi erikoisalan sanastonkehittelyä silloin ohjanneita normeja. Tarkastelluista
tietokirjoista ei ole säilynyt käsikirjoituksia, mikä on tavallista ajatellen 1800-luvulla il-
mestyneitä teoksia (ks. Pitkänen-Heikkilä 2010a: 7). Pyrin pääsemään käsiksi sanaston-
kehittelyn normeihin ja prosessiin julkaistujen teosten ja lähdeostosten sanaston vertailun
ohella erilaisten varsinaista tekstiä kommentoivien paratekstien (ks. Genette 1997 [1987])
eli kirjoittajien ja kääntäjien laatimien esipuheiden, heidän kirjeenvaihtonsa sekä teosten
vastaanoton tarkastelun avulla. Koska suomenkielistä nisäkästaksonomiaa on uudistettu
laajasti jälleen 2000-luvun alussa – ja se on herättänyt myös laajan yleisön kiinnostuk-
sen ja keskustelua –, vertaan 1800-luvun sanastonkehittelyn normeja myös nykyiseen
sanastonkehittelyyn eläintieteessä. Tiettyjen taksonomisten yksiköiden suomentamista
tarkastellessani tuon esiin myös yksittäisten nimitysten historiaa ja vakiintumisprosessia,
ja katsaus 2000-luvun sanastoon tarjoaa vertailevan näkökulman tähänkin.

Ennen 1800-luvun lopun tietokirjoja tavallisimpia eläintaksoneita on esitetty kir-
joitetussa suomessa jo *Raamatussa* (esim. v. 1642 ja 1776 käännoksissä), Johan Frosteru-
ksen teoksessa *Hyödyllinen huwitus luomisen töistä* (1791) ja Reinhold von Beckerin
artikkelissa *Turun Viikko-Sanomiin* (1820). *Raamatun* luomiskertomuksessa nimetään
vain yksittäisiä taksoneita (esim. *linnut*, *kalat*), Frosterus ja von Becker taas pyrkivät
esittelemään eläinten keskeisimmät pääluokat. (Ks. Pitkänen-Heikkilä 2013: 68.) Vaikka
1830- ja 1840-luvuilla alettiin vähitellen painaa suomenkielisiä oppikirjoja (Häkkinen
2002: 44–51), ensimmäiset eläintiedettä käsittelevät teokset ilmestyvät vasta 1850-luvun
jälkipuoliskolla. Useimmat niistä ovat opettajien kirjoittamia tai kääntämiä. Oman alan
suomenkielisen oppikirjallisuuden laatimisen katsottiin olevan sekä opettajien kunnia-
tehtävä että velvollisuus niin vuonna 1863 aloittaneessa Jyväskylän seminaarissa kuin
vuonna 1872 perustetussa Hämeenlinnan normaalilyseossa (Häkkinen 2002: 58–63).

Suomeksi kirjoitetut tietokirjat olivat tuolloin tyypillisesti käännoksia ruotsinkielisistä
teoksista, jolloin suomentajilla oli sanastonkehittelyssä merkittävä rooli. Myös monet
alkuperäisteoksilta vaikuttavat teokset olivat mukaelmia ruotsinkielisistä teksteistä,² joten
niissäkin sanastonkehittelyn prosessi oli hyvin samanlainen kuin käännoksissä, koska

2. Tarkastelluista teoksista esimerkiksi Birger Salosen *Zoologian alkeet* (1881b) on tällainen.

käsitteet oli nimetty jo aiemmin toisissa kielissä ja aiheista kirjoittavat tunsivat niiden vieraskielisiä nimityksiä (Kostera 1985: 89–90; Pitkänen 2008: 52–66). Monissa tilanteissa on kuitenkin luontevaa puhua tiedesanojen suomentamisen ohella tieteellisten käsitteiden nimeämisestä suomeksi, koska aina sanastonkehittäjät eivät käyttäneet mallina vieraskielistä tiedesanaa vaan saattoivat puhdaskielisyyden hengessä pikemminkin vältellä vierasta mallia (Pitkänen 2008: 107–114).

Vaikka pääpaino tutkimushankkeessa, johon tämä artikkeli liittyy, on ollut kääntäjien työssä, sanastonkehittelyn kysymyksissä on siis perusteltua tarkastella käännösten rinnalla suoraan suomeksi kirjoitettuja teoksia. Ensinnäkin aiemmissa teoksissa käytetty sanasto on vaikuttanut myöhempien teosten sanastoon, olivatpa teokset käännöksiä tai eivät. Toiseksi tiedesanaa kehitetään osittain käännöstyöstä erillisenä prosessina. Kolmanneksi on huomattava, että myös suoraan suomeksi kirjoitetuissa tietokirjoissa vastaavat vieraskieliset termit ohjaavat nimeämistä.³ Kääntäjä tekee valintoja silloinkin, kun käsitteille ei tarvitse keksiä uusia nimityksiä: mikä useista mahdollisista vakiintumattomista vastinevaihtoehdoista valitaan? (Pitkänen 2008: 113; Pitkänen-Heikkilä 2013: 66.) Jonkinlainen ero alkutekstien ja käännösten välillä tiedesanaston valinnassa tietysti on: lähdetekstin termivalinta voi vaikuttaa suomenkielisen termin muodostukseen siten, että kääntäjä ei tule pohtineeksi kaikkia muita mahdollisia nimeämiskeinoja, kun taas suoraan suomeksi kirjoittavan malleina ovat esimerkiksi kaikki hänen tietämänsä termivariantit toisissa kielissä. Myös kielessä jo olevat sana-aineokset saattavat jäädä huomaamatta lähdetekstin ohjatessa kääntäjän valintoja. (Esim. Tirkkonen-Condit 2004; 2007: 351–352.) Esimerkiksi eläinten pääjaksojen nimitysten osalta erot käännösten ja suomeksi kirjoitettujen teosten välillä eivät kuitenkaan selvästi nouse esiin (Pitkänen-Heikkilä 2013: 70–72). Vieraskieliset mallit ovat vahvasti läsnä myös alkuperäisteoksissa: niissäkin on voitu sanaston osalta noudattaa vierasta mallia, vaikka käsitteillä jo olisi nimitykset omassa kielessä (ks. esim. 7–8 s. 534).

On myös ilmeistä, että 1800-luvun tietokirjoissa alkuperäisteoksen ja käännöksen raja ei ole monestikaan selvä, vaan kääntämiseen on liittynyt jonkintasoista kotouttamista (ks. Toury 1995: 132; Paloposki 2001). Tarkastellut tietokirjat ovat niin sanottuja hybridejä tekstejä, jotka on tehty osin kääntämällä, osin mukaillen kääntämällä, osin itse tekstiä luoden. Lisäksi käännetty osat on voitu kääntää eri lähdeteksteistä. (Ks. Paloposki 2005: 17.) Kaikki tällainen ei sinänsä ole vain 1800-luvulle kuuluvaa, vaan esimerkiksi Leikolan (2013: 429) mukaan luonnontieteellisissä käännöksissä korjaukset ja selvennykset ovat olleet aina sallittuja ja jopa toivottavia. Käännöksen uskollisuus alkutekstille on siis nähty vähemmän tärkeänä kuin sen uskollisuus itse asialle.

3. Vaikka artikkeli käsittelee erikoisalan sanastoa, taksonomisten yksiköiden nimeämistä, ei ole erityisen luontevaa puhua termeistä, koska taksonomiset yksiköt ovat niin lähellä nimiä. Monet periaatteet ovat kuitenkin samanlaisia kuin terminmuodostuksessa, koska kyse on juuri erikoisalan käsitteiden nimeämisestä. Taksonomisista yksiköistä ylimpien tasojen yksiköiden nimitykset esitetään monikollisina (esim. *selkäranka*iset, *nilviäiset*, *nisäkkäät*), kun taas lajitason yksiköitä pidetään *niminä* ja ne esitetään tyypillisesti yksikössä (esim. *sinivalas*, *arosopuli*; ks. esim. Maailman nisäkkäiden suomenkieliset nimet 2008). Terminologiaoppiin perustuva perinteisessä sanastotyössä kaikkia tämän kaltaisia termejä pidetään ongelmallisina, koska niitä on vaikea määritellä yleiskäsitteiden tapaan (esim. Kudasheva & Kudashev 2008: 16–17; Kudashev 2009: 104). Tämän vuoksi aineiston käsittelyn yhteydessä puhun termien sijaan mieluummin *tiedesanoista* tai *nimityksistä*.

Ensimmäisten tietokirjojen kirjoittajat ja suomentajat 1800-luvulla tekivät valtavasti työtä sepittäessään termejä ilmaisemaan sellaista käsitteistöä, jota ei ollut suomeksi aiemmin tarvittu. Käännöstyön rinnalla syntyikin usein sanastoja, jotka julkaistiin teoksen lopussa tai joskus jopa erillisenä julkaisuna. Tällainen on esimerkiksi Elias Lönnrotin *Flora Fennican* (1860) esityö, lähes 1 300 termiä määritelmineen sekä ruotsin- ja latinankielisine vastineineen sisältävä *Kasvikon oppisanoja* -luettelo (Lönnrot 1959 [1858]; Pitkänen 2008: 24–25). 1800-luvulla termejä kehittivät Lönnrotin kaltaisten monialaisten kielimiesten ohella opettajat ja muut erikoisalojen asiantuntijat, jotka käänsivät oman alansa kirjallisuutta suomeksi ja olivat itseoppineita niin kääntäjinä kuin sanaston kehittäjinä (Pitkänen-Heikkilä 2013; ks. myös Kujamäki & Paloposki 2015: 346; Paloposki 2016).

Nykyisinkin termivastineiden löytäminen ja muodostaminen on tärkeä osa tietosteosten kääntäjän työtä. Erikoisalan sanastoja on neljän viime vuosikymmenen aikana tehty Suomessa erityisesti Sanastokeskus TSK:ssa, joka julkaisee terminologiaa sanastoja kirjoina ja ylläpitää tietokantana toimivaa TEPA-termipankkia. Tieteellisiä sanastoja taas on laadittu erityisesti tieteellisten seurojen piirissä, joista osassa on toiminut ja toimii yhä erittäin aktiivisia sanastolautakuntia (esim. Duodecim, Mikrobiologikilta, Tietojenkäsittelytieteen Seura, Suomen Metsätieteellinen Seura). Myös valtion tutkimuslaitoksissa on tehty laajoja sanastoja (esim. Suomen ympäristökeskus, Ilmatieteen laitos). Vuodesta 2011 alkaen Helsingin yliopistossa kehitetty Tieteen termipankki kannustaa tieteenalojen ammattilaisia oman termistönsä hallintaan, kehittämiseen ja ylläpitoon erillisellä terminologisella työkalulla internetissä.

Sanastokeskuksen terminologit ovat koulutukseltaan terminologeja ja kääntäjiä, kun taas esimerkiksi tieteellisten seurojen sanastolautakunnissa ja Tieteen termipankissa termityötä tehdään monesti kokonaan ilman kieli- tai käännöstieteellistä koulutusta – aivan vastaavasti kuin 1800-luvulla. Tieteellinen termistö ja sen kehittäminen suomeksi on siis yhä tyypillisesti erikoisalan asiantuntijoiden vastuulla, kuten vertailuaineistona käyttämäni 2000-luvun aineisto osoittaa.

2 Aineisto ja menetelmät

Artikkelissa tarkastellaan tiedesanan suomentamista ja kehittäjä koskevia normeja nimenomaan taksonomisten yksiköiden nimeämisen kautta. Taksonomiset yksiköt valikoituivat aineistoksi siksi, että ne on suhteellisen helppo tunnistaa eri teoksista – niin lähdeteksteistä kuin suomennoksista ja alun perin suomeksi kirjoitetuista teksteistä – ja niiden vertailu on siten mahdollista. Ne ovat myös sanastoa, jota esiintyy suhteellisen kattavasti lähes kaikissa tarkastelluilla ajanjaksolla julkaistuissa suomenkielisissä eläintiedettä käsittelevissä teoksissa, ja usein niille annetaan vastineita toisissa kielissä. Muu tiedesanasasto vaihtelee eri teoksissa niin paljon, että aineiston kerääminen on työläämpää ja jopa mahdotonta, koska erikoisalan ulkopuolisen on vaikea tietää, millä termeillä viitataan samoihin käsitteisiin.

Keskeinen menetelmä on sanastoainesten vertailu ja aineistolähteitä kommentoivien paratekstien tarkastelu sanastonkehittelyn näkökulmasta. Pääkohteenani on

eläintaksonomisen sanaston kehittäminen 1850-luvulta 1880-luvun alkuun kestäväällä ajanjaksolla, ja niinpä olen kerännyt tutkimani sana-aineuksen tällä aikavälillä suomeksi julkaistuista eläintieteellisistä teoksista. Paratekstien kautta puolestaan selvitin sanaston kehittelyn prosessia ja normeja. Sanaston käännoistausta tutkin vertaamalla sitä vastaavaan sanastoon ruotsinkielisissä lähdeteksteissä ja myös latinaan ja kreikkaan perustuvaan tieteelliseen nimitykseen. Lopuksi vielä vertaan 1800-luvun sanastonkehittelyä 2000-luvun alun nisäkäs-nimityksen kehitystyöhön, jonka aineisto on saatavilla sanalista ja johon liittyy myös normeja valottavia oheistekstejä. Vertailuva menetelmä – lähdetekstin, suomennosten ja suomeksi kirjoitettujen alkuperäisteosten rinnakkainen tarkastelu – tuo esiin aineistosta asioita, joita pelkkä yhden aineiston analyysi ei nostaisi esille (ks. Kolehmainen, Miestamo & Nordlund 2013: 18). Vertailuaineistona käytetty 2000-luvun aineisto paljastaa sanastonkehittelyn yhteneväisyyksiä ja eroavuuksia kahden eri aikakauden välillä. Lisäksi paratekstien tarkastelu näyttää, kuinka tietoisia sanastonkehittäjät itse ovat normeista ja miten uusi sanasto vastaanotetaan.

Olen poiminut 1800-luvun teoksista pääjaksojen, luokkien ja lahkojen (esim. *selkärankaiset, nisäkkäät, jyräjät*) nimitykset, en siis lajinimiä, joiden systemaattinen tarkastelu 1800-luvun teoksista on mahdotonta, koska niitä on käsitelty eri teoksissa eri laajuudessa. Vanhimmissa teoksista lajinnimet puuttuvat kokonaan, kun taas esimerkiksi luokkatason kategoriat on mainittu kaikissa tarkasteltavissa teoksissa. Toisaalta aineistoa on runsaasti, vaikka tarkastellaan vain lajitasoja ylempiä kategorioita. 1800-luvun kirja-arvioissa käyty sanastoon liittyvä keskustelu, samoin kuin 2000-luvun vertailuaineistoa koskeva keskustelu, käsittelee kuitenkin myös alimpien taksonomisten yksiköiden nimityksiä, eikä näissä keskusteluissa tehdä eroa sen mukaan, onko puheenaiheena pääjakson, luokan, lahkon, heimon, suvun tai lajin nimitys.

Alaluvussa 2.1 esittelen 1800-luvun sanastoaineiston lähteet sekä kääntäjät ja alkuperäistekstien tai mukaelmien kirjoittajat ja alaluvussa 2.2 tähän aineistoon liittyvät paratekstit. Alaluvussa 2.3 luon katsauksen vertailuaineistona toimivan 2000-luvun sanastoaineistoon ja siihen liittyviin oheisteksteihin.

2.1 Eläintieteestä suomeksi julkaistut teokset vuosina 1856–1881, käännosten lähdetekstit ja taksonomisten yksiköiden määrät

Eläintaksonominen sana-aineisto on poimittu 13:sta suomeksi julkaistusta tietokirjasta vuosilta 1856–1881. Teoksista seitsemän on käännoiksi ja kuusi suomeksi kirjoitettua alkuperäisteosta. Eri kääntäjiä ja kirjoittajia näissä teoksissa on yhteensä 13. Käännoiksi on paikoin kotoutettu esimerkiksi lisäämällä yksityiskohtia kotimaista lukijakuntaa varten. Alkuperäisteoksista taas osa on monin paikoin toisista teoksista mukaillen käännettyjä.

Vanhimmissa tarkastelemisani teoksissa lajitasoja laajempia taksonomisia yksiköitä on tyypillisesti esitetty muutama kymmenen; ne ovat luokkien ja tavallisimpien lahkojen nimityksiä. Kaikkiaan olen kerännyt teoksista aineiston, joka sisältää eri kirjoittajilta yhteensä 744 suomenkielistä eläintaksonin nimitystä (ks. taulukkoa 1). Taulukosta 1 käyvät ilmi paitsi tarkastelemieni teosten perustiedot ja niissä esitetyjen taksonien määrä myös kutakin sanastolähdettä koskevat paratekstit.

Taulukko 1.

Yhteenveto teoksista, tarkasteltavien nimitysten määrästä ja saatavilla olevista parateksteistä.

Sanastolähde	Taksonit	Sanastolähteen paratekstit
Antero Varelius 1856: <i>Enon opetuksia luonnon asioista II</i>	49	
G. E. Eurén 1859: <i>Luonnon oppia</i> (kolmena osana: Lukemisia kansalle n:o 107, 108, 109). Yhtenä niteenä 3., lisätty painos <i>Luonnon oppi</i> 1865	45	
[N. J. Berlin 1852] Suom. H. G. Perander: <i>Oppikirja Luontotietehesen kansakouluin oppilaisille</i> 1859	41	<ul style="list-style-type: none"> • Arvio, <i>Litteraturblad</i> 1859 s. 102
[Z. Topelius 1856] Suom. Johan Bäckvall: <i>Luonnon-kirja Ala-alkeiskouluin tarpeeksi</i> 1860	34	<ul style="list-style-type: none"> • Kirjeenvaihtoa, Bäckvall & Topelius, Bäckvall & Lönnrot • Lyhyt esittely, <i>Sanomia Turusta</i> 28.12.1860 • Arvio, <i>Litteraturblad</i> 1860 s. 469–470
[N. J. Berlin 1857] Suom. Aleksanteri Rahkonen: <i>Lukukirja Luonnontieteessä</i> , I 1865 II 1866, III 1867. Yhteen nidotut neljä vihkoa 1868	45	<ul style="list-style-type: none"> • Esipuhe • Arvio I vihosta, KKL 1866:1 s. 26–27, anonyymi arvio • Arvio II vihosta, KKL 1867:1 s. 22–23, kirjoittanut J. W. C. eli Johan Calamnius • Arvio III vihosta, KKL 1868:1 s. 20, kirjoittanut B. F. G. • Arvio IV vihosta, KKL 1868 s. 164, kirjoittanut B. F. G. • Lyhyt esittely, <i>Ilmarinen</i> N:o 22, 5.6.1868 • Lyhyt esittely, <i>Oulun Wiikko-Sanomia</i> 13.6.1868
[C. F. Lütken, ruots. Bergroth 1865] Suom. Eero Salmelainen: <i>Zoologia eli eläinkunnan luonnonhistoria</i> 1866	87	<ul style="list-style-type: none"> • Lyhyt esittely, <i>Tapio</i> N:o 16, 21.4.1866 • Arvio, KKL 1866:5 s. 117–118, kirjoittanut A. H.
J. V. Murman & P. Aschan 1866: <i>Luotuis-Oppi Suomalaisille Alkeiskouluille. Eläintiede suomalaisille alkeiskouluille</i> . 1. Nisäkkäät ja linnut (Murman), 2. Rustiaiset ja kalat sekä selkäpiittömät eläimet (Aschan) 3. Kasvit ja kivennäiset (Aschan)	47 + 22	<ul style="list-style-type: none"> • Esipuhe (Murman) • Arvio, <i>Åbo Underrättelser</i> No 38, 28.3.1868 • Arvio, KKL 1868:10 s. 260–264, arvioija A. R–n • P. Aschanin vastaus Rahkosen arvioon, <i>Tapio</i> N:o 44, 31.10.1868
K. R. Bonsdorff 1867–1868: <i>Eläintiede eli zoologia I–II</i>	85	<ul style="list-style-type: none"> • Arvio, KKL 1868:10 s. 264–265, arvioija A. R–n
[Z. Topelius 1856, suom. Bäckvall 1860] Suom. Julius Krohn ja Aleksanteri Rahkonen: <i>Luonnon-kirja Ala-alkeiskouluin tarpeeksi</i> , 4., parannettu painos 1868	16 uutta	<ul style="list-style-type: none"> • Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset v. 1868–1869

[C. F. Lütken, ruots. K. J. W. Unonius 1868] Suom. J. F. Canth: <i>Zoologia eli eläinkunnan luonnonhistoria</i> 1871	81	
A. J. Malmberg (myöh. Mela) 1872: <i>Fauna Fennica. Suomen eläimistö, Nuorisolle</i>	38	<ul style="list-style-type: none"> • Esipuhe • Kirjeenvaihtoa, Malmberg & Palmén
Birger Salonen (aik. Savander) 1881: <i>Zoologian alkeet kouluja varten</i>	124	<ul style="list-style-type: none"> • Esipuhe • Kirjeenvaihtoa, Salonen & Palmén • Arvio, <i>Valvoja</i> 1881 s. 292–294, J. A. P. & A. J. M. (Palmén & Mela)
[A. Segerstedt] Suom. B. Salonen: <i>Luonnontiede kansakouluja ja aloittelevia varten. Suomenkos viidennestä paikasta</i> 1881	30	<ul style="list-style-type: none"> • Esipuhe

Ensimmäinen tarkastelemani teos on hämeenkyröläisen opettajan ja tunnetun kielimiehen Antero Vareliuksen *Enon opetuksia luonnon asioista* (II osa, 1856). Samalla vuosikymmenellä, vuonna 1859, ilmestyivät sekä G. E. Eurénin *Luonnon oppia* (josta uudistettu 3. painos on vuodelta 1865) että H. G. Peranderin suomennos N. J. Berlinin teoksesta *Oppikirja Luontotieteiden kansakouluin oppilaisille* (2. painos 1860). Eurén toimi tuolloin historian lehtorina Hämeenlinnan lukiossa ja Perander latinan kielen lehtorina Kuopion yläalkeiskoulussa.

Vareliuksen, Eurénin ja Peranderin kanssa samoihin aikoihin eläintieteellistä sanastoa kehitti Oulun kappalainen Johan Bäckvall, joka käänsi Zacharias Topeliuksen *Luonnon-kirjan* (1860). *Naturens bok* oli ilmestynyt heinäkuussa 1856, ja Topelius oli pyytänyt Johan Bäckvallilta suomennosta jo saman vuoden helmikuussa. Samalla vuosikymmenellä julkaistiin useita erityisesti eläintiedettä käsitteleviä teoksia. Vuonna 1866 ilmestyi kaksi uutta teosta: C. F. Lütkenin *Zoologia eli eläinkunnan luonnonhistoria* ”koulujen tarpeeksi”, ja J. V. Murmanin ja P. Aschanin *Luotuis-Oppi Suomalaisille Alkeiskouluille*. Lütkenin teoksen käänsi kuopiolainen opettaja, lehtimies ja suomentaja Eero Salmelainen (Erik Rudbeck) J. E. Bergrothin ruotsinnoksesta.⁴ Murman puolestaan oli pappi ja lisäksi toiminut myös opettajana, Aschan oli lehtori Kuopion kymnaasissa. Samoina vuosina ylioppilas Aleksanteri Rahkonen suomensi N. J. Berlinin teoksen *Lukukirja Luonnontieteessä*,⁵ jonka ensimmäinen vihko ilmestyi vuonna 1865, toinen 1866 ja kolmas 1867. Ensimmäistä vihkoa ei ole enää saatavilla, ja neljäs vihko ilmestyi yhteen nidotun kokonaisuuden yhteydessä vuonna 1868.⁶ Säilyneiden vihkojen perusteella yhtenä niteenä julkaistuun versioon ei ole tehty muutoksia. Vuosina 1867–1868 ilmestyi

4. Suomentajaa ei mainita teoksessa, vaan se selvisi *Tapiossa* ja *Kirjallisessa Kuukauslehdessä* (KKL) vuonna 1867 julkaistuista kirja-arvioista. Näiden mukaan käännöksen laati lähes kokonaan Eero Salmelainen ja H. G. Perander käänsi viisi viimeistä arkkia Salmelaiselta keskenjääneestä työstä.

5. Berlinin kahdessa suomennoksessa ei ole kyse uudelleensuomennoksista, vaan Berliniltä suomennettiin kaksi eri teosta (Berlin 1852, 1857), joista jälkimmäinen on ”Suomen kansalle sovitamalla suomennettu” eli kotoutettu suomennos.

6. Ensimmäisen vihkon kustantajaksi on *Suomettaren* (nro 264 s. 2, 13.11.1865) Uusia kirjoja -esittelyssä mainittu C. I. Wikberg. Yhteen nidotun teoksen kustantaja vuonna 1868 oli P. Th. Stolpe.

myös Jyväskylän alkeisopiston matematiikan ja luonnonhistorian opettajan K. R. Bonsdorffin laatima kaksiosainen *Eläin-tiede eli zoologia*.

Topeliuksen *Luonnon-kirjan* käännöksestä ilmestyi vuonna 1868 neljäs, korjattu painos, jonka olivat tarkistaneet Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteeri J. Krohn ja ylioppilas A. Rahkonen (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset v. 1868–1869).⁷ Näitä korjauksia olen käsitellyt aiemmin toisaalla (Pitkänen-Heikkilä 2010b).⁸ Tarkasteltavista taksonomisista nimityksistä korjattuun painokseen oli muutettu lähes puolet. Myös Lütkenin *Zoologiasta* tuli uusintapainos vuonna 1871; sen suomensi Jyväskylän seminaarin luonnontieteen lehtori J. F. Canth⁹ käyttäen K. V. J. Unoniuksen uutta ruotsinnosta, joka oli muokattu paremmin Suomen oloihin soveltuvaksi (Halila 1963: 94). Vuonna 1872 ilmestynyt A. J. Malmbergin *Fauna Fennica. Suomen eläimistö, Nuorisolle* oli ensimmäinen varsinainen Suomen eläimistöä esittelevä tietoteos.

Viimeiset tarkastelemani teokset ovat 1880-luvun alusta. Molemmat ovat opettaja Birger Salosen (aik. Savander) käsialaa. Salosen oma teos *Zoologian alkeet kouluja varten* ilmestyi vuonna 1881, ja samana vuonna julkaistiin myös suomennos A. Segerstedtin oppikirjasta *Luonnontiede kansakouluja ja aloittelevia varten*. Salonen kuoli huhtikuussa 1881, jolloin käännös oli vasta painossa Weilin & Göösillä (*Päijänne* 30.3.1881).

Tarkastelemissani 13 teoksessa on muutamia, joiden nimilehdellä tekijää tai kääntäjää ei ole mainittu. Tämä kertoo siitä, että 1800-luvulla oli tärkeää saada kirjoja suomeksi eikä tietoa käytetyistä malleista, suomennoksen laatijasta saati lähdepoiksen kirjoittajasta välttämättä pidetty ollenkaan keskeisenä (ks. myös Pitkänen-Heikkilä 2010a). Myös kirja-arvioissa suomentaja jätettiin 1800-luvulle tyypillisesti mainitsematta (ks. myös Paloposki & Riikonen 2013: 605).

2.2 Sanastonkehittelyn normeja ja prosessia valottavat paratekstit 1800-luvulla: esipuheet, kirjeet ja kirja-arviot

Teoksissa anonyymeiksi jäävien kääntäjien ja kirjoittajien selvittelyn lisäksi monet käännösprosessiin ja sanastotyöhön liittyvät asiat, ennen kaikkea normit, joiden rikkomista perustellaan tai arvostellaan, selviävät erilaisista oheisteksteistä. Tällaisia tekstejä ovat esimerkiksi teosten käsikirjoitusversiot, esipuheet, kääntäjän tai kirjoittajan kirjeenvaihto sekä teosten arviot, joita julkaistiin sanoma- ja aikakauslehdissä (ks. taulukkoa 1 s. 528–529). Kuten jo edellä totesin, yhdestäkään tarkastellusta teoksesta ei löytynyt käsikirjoitusversioita edes laajojen selvittelyjen jälkeen, mutta monia muita tekstejä on saatavilla.

7. SKS:n pöytäkirjoissa ei eksplikoida syitä uudelleensuomennokseen, mutta käännöksiä verratessa ilmiesvä syy on laajaan oppikirjakäyttöön päässeen kirjan päivittäminen kirjakielen normien mukaiseksi ja kirja-arvioissa paljon kritisoitujen runokäännösten täydellinen uudistaminen (Pitkänen-Heikkilä 2010b). Vanhentunut kieli on tyypillinen uudelleensuomennosten peruste (esim. Paloposki & Koskinen 2010), mutta tässä tapauksessa erityistä on se, että kieliasua korjataan jo kahdeksan vuoden päästä.

8. Tosin tuolloin oletin (mas. 87–92), että Bäckvall teki itse korjaukset. Tämän kanssa ristiriidassa on se, että Bäckvallin myöhemmin kääntämässä Topeliuksen *Maamme-kirjassa* (1876) oli jälleen sellaisia rakenteita, jotka *Luonnon-kirjan* 4. painokseen 1868 oli jo vaihdettu toisiksi, kehittyvien normien mukaisiksi.

9. Kääntäjää ei mainita suomennoksessa, ja useissa sanomalehtien kirjainainoksissa harhaanjohtavasti esitetään, että suomennos olisi Unoniukselta (esim. *Hufvudstadsbladet* 11.7.1871, *Uusi Suometar* 17.7.1871).

Tutkimistani teoksista viiteen on kirjoitettu esipuhe: A. Rahkosen Berlin-käännökseen *Lukukirjaan Luonnontieteessä* (1868), J. V. Murmanin laatimaan osaan Murmanin ja Aschanin *Luotuis-Opissa* (1868), A. J. Malmbergin *Fauna Fennicaan* (1872), B. Salosen *Zoologian alkeisiin* (1881b) sekä Salosen Segerstedt-käännökseen *Luonnontieteestä kansakouluja ja aloittelevia varten* (1881a). Lisäksi kolmeen teokseen liittyvää keskustelua käydään kirjeenvaihdossa Bäckvallin ja Topeliuksen, Malmbergin ja Palménin sekä Salosen ja Palménin välillä (Topelius-kokoelma, Palménin kokoelma). Bäckvallin Topelius-suomennosta sivutaan myös Lönnrotin ja Bäckvallin kirjeenvaihdossa (Lönnrot 1990). Eläintieteilijä J. A. Palménin kirjekokoelma on kiinnostava, koska hän oli tärkeä taustavaikuttaja tarkastelluissa teoksissa, vaikkei ollutkaan itse minkään teoksen kirjoittaja tai suomentaja. Kirja-arvioita laadittiin lähes kaikista teoksista, ja niitä julkaistiin useissa lehdissä. Lisäksi Topeliuksen *Luonnon-kirjan* suomennosta käsitellään SKS:n pöytäkirjoissa (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset v. 1868–1869).

2.3 Vertailuaineistona toimiva 2000-luvun aineisto: nisäkäsnnimistö ja oheistekstit

Vuonna 2008 julkaistiin Luonnontieteellisen keskusmuseon verkkosivulla sanastoehdotus *Maailman nisäkkäiden suomenkieliset nimet*. Siinä esitettiin suomenkieliset nimet lajeille, jotka on listattu Wilsonin ja Reederin toimittamassa teoksessa *Mammal species of the world: A taxonomic and geographic reference* (1993). Sanastoehdotuksen laati niin sanottu nisäkäsnimistötoimikunta, joka koostui kymmenestä eläintieteen edustajasta. Nimistöehdotuksessa esitetään yhteensä 6 060 nisäkäslahkon, alalahkon, osalahkon, heimon, alaheimon, suvun tai lajin nimitystä suomeksi. Ehdotus sisältää 4 629 uutta nimitystä, joista 3 500 nimeävät sellaisia lajeja, joita ei ollut suomeksi aikaisemmin nimetty. Osa vanhoista suomenkielisistä nimityksistä korvattiin toisilla, osa taas säilytettiin sellaisinaan.

Ehdotuksen yhteydessä julkaistiin työryhmän periaatteita valottava dokumentti (Nimistötarkistuksen taustaa ja perusteita 2008) ja avattiin kaikille avoin verkkokeskustelu, jossa oli mahdollisuus antaa palautetta ehdotuksesta. Keskustelua syntyi paljon, mutta se poistettiin keskusmuseon sivuilta jossain vaiheessa eikä se ole enää avoimesti saatavilla. Ehdotuksesta uutisoitiin *Helsingin Sanomissa* (Bouquerel 2008), ja se sai muuallakin runsaasti huomiota. Se kirvoitti myös suomen kielen lautakunnan (2008) antamaan kannanoton, joka ilmestyi *Kielikellossa*. Kannanoton yhteydessä julkaistiin myös nisäkäsnimistötoimikunnan vastine (2008). Lisäksi Luonnontieteellisen keskusmuseon verkkosivuilla oli alkuvuodesta 2009 ehdotusta puoltava Suomen Nisäkästieteellisen Seuran kannanotto. Keskustelua käytiin Luonnontieteellisen keskusmuseon verkkosivuilleen avaaman keskustelufoorumin lisäksi sanomalehtien mielipidepalstoilla ja yksityisblogeissa. Itse kiinnitin jo tuolloin huomiota tähän kiinnostavaan erikoisalan asiantuntijoiden ja kielen ammattilaisten väliseen kiistaan ja kirjoitin artikkelin, jossa lyhyesti vertailin käytyä keskustelua 1800-luvulla eläintieteellisen sanaston suomentamisesta käytyyn keskusteluun (Pitkänen 2009).

Koska 2000-luvun aineistoa ei voi tässä artikkelissa käydä tarkasti läpi, käytän sitä lähinnä ajankohtaisena vertailukohtana. Kuvaan luvussa 5 lyhyesti niitä nimeämiskeinoja, jotka eroavat selvästi 1800-luvun sanastonkehityksessä käytetyistä, ja esittelen

pääpiirteissään nimistöryhmän perusteluja sekä sitä keskustelua, jota ehdotus herätti mediassa ja Luonnontieteellisen keskuksen verkkosivuilla. Keskusteluaineisto on kerätty museon verkkosivuilta vuonna 2009 (<http://www.luomus.fi/luonto/nimet/nisakkaat/>).

3 Esipuheista, kirjeistä ja arvioista esiin nousevat normit 1800-luvulla

Jos teoksen yhteydessä on julkaistu kirjoittajan tai suomentajan esipuhe, siinä on yleensä eksplikoitu jonkin verran sanastotyön periaatteita. Kääntäjien ja kirjoittajien kirjeenvaihdosta voi löytää viitteitä tiettyjen normien olemassaolosta, mutta enimmäkseen ne valottavat yhteistyöverkostoja ja prosessia (vrt. Nordlund 2018). Teoksista ilmestyneissä arvioissa taas kommentoidaan useinkin sanastoa. Tarkasteltujen teosten esipuheista ja arvioista nousevat esiin ainakin seuraavat viisi tiedesanan suomentamista ja sanastonkehittelyä ohjaavaa normia: 1) uutta tiedesanaa kehiteltäessä pitää käyttää olemassa olevaa sanastoa, 2) sanastossa tulee pyrkiä osuvuuteen ja tieteelliseen tarkkuuteen, 3) uusien sanojen kielellinen luontevuus kohdekielessä on tärkeämpää kuin tarkat käännökset, 4) käännöslainoissa tulee mukailla latinaa tai kreikkaa mieluummin kuin ruotsia ja 5) kääntäjän tulee seurata auktoriteetteja tai jo laadittua tiedesanaa.

Esimerkiksi J. V. Murman avaa hänen ja P. Aschanin teoksen (1866) esipuheessa kokemustaan tiedesanojen kehittelystä seuraavasti:

- (1) Ainoastaan niin kauas kuin oppimattoman kansan tarkastava silmä on luontoon tunkeunut, niin kauas löytyy senlaiseen tieteesen tarvittavia sanavarojakin. Kaikki mitä sen yli tarvitaan se on kirjoittajan tekemisessä. Mutta kun uusien sanain kelvollisuus ja arvo on niiden asiallisessa tarkkuudessa ja kielellisessä luontevuudessa eikä siinä kuinka tarkkoja käännöksiä ne ovat jostakin vieraasta kielestä, niin on arvattava että senlaisen oppikirjan valmistaminen ei ole helpointa työtä.

Murman esittää ihanteeksi sen, että oppisanat ovat *tarkkoja ja kielellisesti luontevia*. Oppisanaksi valitun sanan tulee viitata oikeaan tarkoitteeseen; se ei saa johtaa harhaan. Katkelma paljastaa myös, että Murman ei pidä lähdetekstiuskollisuutta tärkeänä arvona ainakaan erikoissanaston yhteydessä: kielellinen luontevuus on tärkeämpää kuin käännökseen tarkkuus (ks. myös Paloposki 2005: 23). A. J. Malmberg puolestaan vetoaa esipuheessaan (1872) auktoriteetteihin: hän kertoo ottaneensa termeihin mallia Lönnrotin *Flora Fennican* (1860) sanastosta. Hän myös mainitsee, että professori August Ahlqvist on tarkistanut teoksen kieltä. Esipuheille tyypilliseen tapaan hän valittelee työnsä laatua mutta perustelee puutteita viittaamalla pioneeriuteensa: ”Toivon kuitenkin ettei minua kovin ankarasti tuomittaisi kun tiedetään miten vähän kielemme tällä alalla on viljelty ja miten vajanainen maamme ruotsinkielinenkin fauna-kirjallisuus on.” Varsinaisesta sanastotyöstä hän kertoo sen, että käyttää apunaan sanakirjoja, vaikka tosin hän paljastaa myös sivuuttaneensa sanakirjojen tarjoamia nimityksiä ja tuo esiin tärkeän kenttätyömenetelmän: sanastuksen aidosta kielenkäytöstä (esim. 2).

- (2) Myös suomalaiset nimet ovat paikoittain vaihdetut sanakirjoissamme löytyvistä mielestäni parempiin, joita olen keräellyt matkoillani Karjalassa, Savossa ja Suomen sekä Wenäjän Lapissa. Jonkun nimen olen itsekin sepittänyt.

Kirjeenvaihto paljastaa eniten prosessista ja verkostoista eikä kerro kielestä tai sanastonkehittelystä juuri ollenkaan. Ainut sanastoa selvästi koskeva asia nousee esiin Salosen kirjeessä Palménille (27.2.1879), jossa hän kertoo systematisoineensa suomenkielisiä ilmaisutapoja eläintieteen sanastosta (Palménin kokoelma).

Tarkastelluista parateksteistä ajan kieli-ihanteet näkyvätkin parhaiten kirja-arvioissa, mikä on aikaisemman tutkimuksen perusteella odotuksenmukaista: tietokirjakritiikki nostaa esiin nimenomaan käännökseen liittyviä seikkoja kuten termivalintoja, kun taas kaunokirjallisten suomennosten kritiikissä harvoin kommentoidaan itse käännöstä (Paloposki & Riikonen 2013: 599). On myös pantava merkille, että tietokirja-suomennosten kritiikit muuttuivat mentäessä 1800-luvun alkupuolelta sen loppuvuosi-kymmeneen: varhaisissa suomenkielissä sanomalehdissä olleet kritiikit keskittyivät mainostamaan hyödyllisiä kirjoja, ja vasta myöhemmin kritiikki kehittyi yksityiskohtaisemmaksi ja kohdistui usein kieliseikkoihin (mas. 600). Riikosen (2007: 441) mukaan Suomessa tietokirjallisuuden käännöskritiikissä on painottunut terminologisten kysymysten ohella tieteellisen tarkkuuden vaatimus.

Tarkastelluissa arvioissa teosten kieltä luonnehditaan kuitenkin enimmäkseen yleisellä tasolla eikä sanastollisiin seikkoihin aina kiinnitetä erikseen huomiota. Hyvänä pidetään ”yksinkertaista” kieltä, joka ”juoksee helposti”, tai tekijän ”keviää” esitystapaa. Arvioissa usein toistuvia positiivisia adjektiiveja ovat *puhdas*, *selvä* ja *sujuva* (esim. 3–4), jotka vakiintuivat myöhemmin tyyppillisiksi kieltä kuvaaviksi adjektiiveiksi positiivissävyisissä arvioissa (ks. myös Mäntynen 2003: 144–147). Kriittisesti kommentoidaan yksittäisiä huonoina pidettyjä rakenteita ja murrepiirteitä (esim. 5).

- (3) Se on myös kokoon pantu sen tekiän tunnetulla keviällä ja mielyttävällä esitystavalla. Suomennos on hyvin onnistunut ja selvä. (Arvio Bäckvallin Topelius-suomennoksesta, *Sanomia Turusta* 28.12.1860)
- (4) Kirjan kieli on puhdasta, selvää ja sujuvaa. Siihen onkin takauksena tämän suomentajan yleisesti tunnettu pätevyys, sillä sen on tehnyt paraasta päästä Eero Salmelainen – – (B. F. Godenhjelmin laatima arvio Salmelaisen Lütken-suomennoksesta, *Tapio* 31.4.1866)
- (5) Suomennoksen kieli on ylimalkaan selvä ja juoksee helposti; mutta siitä ei ole kaikin paikoin pidetty niin tarkkaa huolta, kuin olisi ollut suotavaa. Semoisia murteen-omaisia muotoja esimerkiksi, kuin ”ollaan huomattu” ja ”ollaan päätetty”, joissa monessa paikoin ilmaantuu, ei sovi kirjakielessä käyttää. (B. F. Godenhjelmin arvio Rahkosen Berlin-suomennoksen kolmannesta vihkosta, KKL 1868:1 s. 20)

Sanastoon liittyviä kieliasenteita, jotka nousevat kirja-arvioista, ovat toisaalta tietyn lähdekielen mallin ja toisaalta olemassa olevan sanaston arvottaminen. Selvästi tulee esiin, että ruotsinkielisen sanaston antamaa nimeämismallia on pidetty huonompana kuin latinan tai kreikan mallia. Esimerkiksi Rahkosen mielestä latinasta lainattu nimi kuulostaisi ”paljoa luonnollisemmalta” tai ”paremmalta” kuin Aschanin käyttämä ruotsista lainattu (esim. 6).

- (6) Milloin tekijä on sepittänyt lajiniimiä, niin on hän tavallisesti kääntänyt ne ruotsista. Mielestämme olisi parhain mukailla ne latinaisesta tahi kreikkalaisesta nimestä, niin kuin herra M:kin on tehnyt kutsuen esim. Girafia kamelipartiksi, joka kuuluukin paljoa luonnollisemmalta korvaan kuin edellinen nimi. Näin olisi saatu esim. siv. 43 riv. 2 alh., Lipas- eli Kohvorttikala (Koffertfisken, Ostraceon) Raakku- eli Ostrakalaksi, joka kuitenkin kuuluu paremmalta kuin Kohvorttikala. (A. Rahkonen Aschanin osuudesta *Luotuis-Opissa*, KKL 1868:10 s. 264)

Olemassa olevan sanaston sivuuttamista on pidetty selvänä rikkeenä. Esimerkeissä 7–8 arvostelijat ottavat kriittisesti kantaa ruotsin kielen ohjausvaikutukseen.

- (7) Olkoonpa tämän laita kuinka tahansa, mutta kääntäesssänsä on herra A. usein unhottanut että useilla elävillä löytyy jo umpi-suomalainenkin nimi. Siv. 60 riv. 14 alh. kutsuu hän Turkkiiloa Haudankaivajaksi (dodgräfvaren), siv. 62 riv. 4 ylh. Vuohikkoa eli Hiuksenlaikkaajaa Salvumieheksi (timmermannen), siv. 46 ja 47 Rauskuja, joka nimi löytyy kaikissa sanakirjoissakin, Rokkakaloiksi ruotsalaisesta nimestä ”rockan”, vaikka rokkakalat Suomenkielellä merkitsevät semmoisia kaloja, joita pannaan rokkaan eli hernekeittoon, ja kaikkihan ruuaksi kelpaavat kalat voivat olla semmoisia. (A. Rahkonen Aschanin osuudesta *Luotuis-Opissa*, KKL 1868:10 s. 264)
- (8) Sepitetytkin tiede- ja eläin-nimet ovat meidän mielestämme yleensä hyvin onnistuneita, jos voidaankin tehdä se havainto, että joku olisi saattanut olla parempi, ja että joskus on sepitetty uusi nimi jollekulle eläimelle, jolla kansanpuheessa on ennestään oma nimensä. (Nimimerkki A. H. Salmelaisen Lütken-suomennoksesta, KKL 1866:5 s. 118.)

Myös tiedesanaston tarkkuus oli oppikirjojen sanaston arviointikriteerinä. Tätä teemaa käsiteltiin paljon Murmanin ja Aschanin *Luotuis-Opin* (1866) yhteydessä, sekä esipuheessa (esim. 1) että arviossa. Rahkonen kiittelee Murmania tarkkuudesta (esim. 9) ja moittii Aschania epätarkkuudesta (esim. 10). Aschanin vastine tuo esiin normiristiriidan ja paljastaa toisenlaisen asenteen kieleen (esim. 11).

- (9) Hän on varsinkin elimistö-rakennus-opissa hyvin suurella huolella ja tarkkuudella koettanut sepittää jokaiselle eri ruumiinosalle soveliaan ja sen omaisuutta vastaavan tieteellisen nimen; tähän on tietysti vaadittu hyvin moni-

vuotisia vaivoja, etenkin kun kielellämme ei vielä koskaan ole tarvinnut niin tarkasti määrätä eri ruumiin-osia kuin tässä kirjassa. (A. Rahkonen Murmanin osuudesta *Luotuis-Opissa*, KKL 1868:10 s. 261)

- (10) Samoin ovat käärmeenkallo nimiset raakut (Cypraea) siv. 113 riv. 9 ylh. saaneet nimekseen ”kauriit”, jotka Suomenkielessä merkitsevät vallan toisia, nelijalkaisia eläviä, joista herra M. on kylliksi lavealta puhunut osassansa siv. 86 ja 87, eikä tieteellisissä teoksissa saa antaa samaa nimeä useammalle elävälle. (A. Rahkonen Aschanin osuudesta *Luotuis-Opissa*, KKL 1868:10 s. 264)
- (11) Moititte kieltä ja sanotte, että voisi minulta parempaa odottaa! Hyvä herra! Kuka ne kielen kohdat on kaikki tismalleen määrännyt; tekö, minäkö? Toisella ja toisella on tapansa ja eri taipumuksensa. Eikö siinä ole kyllä, jos itse asia täydellisesti selviää? (Aschan vastineessaan Rahkosen arvioon, *Tapio* 31.10.1868)

Kuten esipuheissa myös arvioissa vedotaan auktoriteetteihin. Rahkosen mielestä Aschanin olisi pitänyt noudatella omassa osuudessaan Murmanin tiedesanastoa (esim. 12). Vastineessaan Rahkosen kritiikkiin Aschan ihmettelee ajatusta siitä, että tietokirjojen oletetaan olevan mallina ja esimerkkinä tuleville kirjoittajille (esim. 13).

- (12) Että koko kirja olisi tullut yhtämukaiseksi, olisi herra A:n pitänyt kaikella muotoa pitää jäljellä Murmanin käyttämää tiedesanastoa, jonka kelvollisuudesta olemme jo ennen lausuneet. Vaan siinäkin on herra A. tehnyt muutoksia, niinkuin siv. 50 riv. 12 ylh. y.m. on ydinrypämä saanut nimekseen ”ganglio”, peräsuoli on siv. 117 riv. 13 alh. ”puotatorvi” nimeltä j.n.e. Nilvikkäisille eläville, niin kuin hyönteisille y.m., on herra A. omistanut sorkat, jotka edellisen osan kirjoittaja sanoo olevan vaan nisäkkäiden 8, 9, ja 10 lahkolla. (A. Rahkonen Aschanin osuudesta *Luotuis-Opissa*, KKL 1868:10 s. 264)
- (13) Sillä en ole voinut uneksia, että mokoma minun kirjan-kyhäys arvosteltaisi siltä kannalta, josko kelpaisi ”johteeksi tuleville kirjoittajille luonnon tieteessä”. Tiesi sen, jos ne ”johteeksi” sopivaiset kirjat meidän maassa vielä ovat läkkirtörtöstä lähteneet. (Aschan vastineessaan Rahkosen arvioon, *Tapio* 31.10.1868)

Kirjeet, kirja-arviot ja esipuheet avaavat usein teosten laatimisprosessia ja paljastavat myös kirjoittajien verkostoja sekä kaksoisrooleja toisaalta teosten kirjoittajina ja toisaalta niiden käsikirjoitusten kommentoijina, toisinaan myös kirja-arvostelujen laatijoina. Muun muassa Salosen ja Palménin yhteistyö käy ilmi heidän välisestään kirjeenvaihdosta, jossa mainitaan myös Malmbergin kommentoineen Salosen *Zoologian* (1881b) käsikirjoitusta (kirjeet 26.2.1880 ja 29.11.1880, Palménin kokoelma). Myöhemmin juuri Palmén ja Malmberg kirjoittavat Salosen *Zoologiasta* erittäin myönteisen arvion *Valvojaan* (1881: 292–294).

Tarkastelluista parateksteistä normit tulevat parhaiten näkyviin juuri edellä esillä olleen Murmanin ja Aschanin teoksen yhteydessä, kun kirja-arvio ja vastine nosta-

vat esiin normiristiriidan (esim. 9–13; ks. Mäntynen ym. 2012: 331). Arviossaan Rahkonen kehuu vuolaasti Murmanin osuuksia, minkä jälkeen hän korosteisesti kritisoi Aschanin osuutta ja erityisesti tiedesanojen muodostamisen käytänteitä (esim. 10). Aschanin vastine *Tapiossa* tuo esiin toisenlaiset ihanteet: hänestä tärkeintä on se, että asia tulee selväksi (esim. 11). Rahkosen arviota tarkastellessa on hyvä tietää Rahkosen ja Murmanin yhteistyöstä, joka käy ilmi toisaalta, nimittäin Rahkosen oman Berlin-käännöksen (1868) esipuheesta. Kirja-arvio ja vastine nostavat esiin sen, että suomeksi eläintieteestä kirjoitettavilla saattoi olla kovinkin erilaiset lähtökohdat ja periaatteet sanastoa koskevissa kysymyksissä eivätkä kääntämistä ohjaavat toimintanormit olleet vielä vakiintuneet (esim. Toury 1980: 51–62; 1995: 56–58¹⁰). On muutenkin huomattava, että kirja-arviot voivat poiketa toisistaan varsin paljon sen mukaan, millaisten arvojen ja ideologioiden kannattajia niiden kirjoittajat ovat (esim. Kemppanen 2011).

4 Tiedesananaston kääntäjän valinnoissa näkyvät normit 1800-luvulla

Tiedesananaston vakiintumista seurattaessa on merkille pantavaa, että vaikka jotkin käsitteet olisi nimetty suomeksi jo aikaisemmissa kirjoissa, myöhemmät kirjoittajat ovat saattaneet kehittää niille jälleen uusia nimityksiä. Tämä tulee esiin selvästi taulukoissa 2–5. Tällainen runsaskin variaatio voi kertoa siitä, että kirjoittaja tai suomentaja on halunnut löytää aiempaa osuvampia nimityksiä, mutta on myös mahdollista, että kirjoittaja ei ole tuntenut aiempia teoksia. Kirjojen painosmäärä ja sitä kautta levikki saattoi olla hyvin pieni, joten kaikki aiemmin aiheesta laaditut kirjat eivät välttämättä olleet uuden teoksen kääntäjälle tai laatijalle tuttuja. Kirjoja oli myös vaikea saada, mitä valittelei esimerkiksi Salonen kirjeissään, jotka hän kirjoitti Palménille laatiessaan *Zoologian alkeita* (1881b). Hän asui tuolloin Laukaassa ja pyysi Palménin apua lähdeteoksien löytämiseksi, koska ”Jyväskylässä ei voi lainata eikä ostaa mitään teoksia, joista olisi työn kannalta hyötyä” (15.2.1880 päivätty kirje, Palménin kokoelma). Salosen tiedesananasto tosin ei poikkea tarkastelemiäni käsitteiden osalta juuri edeltäjistään. Sen sijaan Salmelaisen, Bonsdorffin ja Rahkosen sanastossa on enemmän uudennoksia. Lütkenin *Zoologian* uudistetussa suomennoksessa Canth (1871) noudattelee monesti Salmelaisen ensimmäisessä painoksessa käyttämiä nimityksiä. Sen sijaan Krohnin ja Rahkosen tarkistamassa Topeliuksen *Luonnon-kirjan* suomennoksen uusintapainoksessa (1868) monia tiedesanoja korvattiin uusilla, muissa teoksissa vakiintuneilla sanoilla.

Seuraavaksi tarkastelen tiettyjen taksonomisten yksiköiden nimeämistä ja nimitysten vakiintumista aineiston teoksissa (alaluku 4.1) sekä pohdin sana-aineiston perusteella näkyväksi tulevia sanastonkehittelyn normeja (alaluku 4.2).

10. Toury jakaa käännösnormit kolmenlaisiin normeihin: *preliminäärisiin* eli *ennakkonormeihin*, *initiaali-* eli *alkunormeihin* ja *operatiivisiin* eli *toimintanormeihin*. Ennakkonormit vaikuttavat esimerkiksi siihen, mitä käännetään ja minkä kielen kautta käänös tehdään. Alkunormit taas liittyvät lähde- ja kohdekielen suhteeseen – esimerkiksi siihen, kuinka tarkkaa vastaavuutta haetaan ja kuinka paljon sopeutetaan kohdekieleen ja -kulttuuriin. Toimintanormit pitävät sisällään kääntäjän tekemät yksittäiset ratkaisut käännöstilanteessa.

4.1 Taksonomiset yksiköt 1800-luvun eläinkirjoissa

Suomenkielisen eläintaksonomisen sanaston kehityksessä tapahtui harppaus 1850-luvulla ja sen jälkeen, kun suomenkieliset oppikirjat alkoivat lisääntyä. Taulukko 2 esittelee taksonomisten yksiköiden nimeämistä tarkastelemisiani tietokirjoissa ja ruotsinkielisissä lähde-teoksissa. Siitä näkyy teoksissa ilmenevä variaatio yksiköissä, jotka nykyään on nimetty *selkärankaisiksi*, *matelijoiksi* ja *nisäkkäiksi*. Vertailukohdaksi on lisätty Otavan *Pieni Tietosanakirja* 1920-luvulta.

Taulukko 2.

Selkärankaiset, matelijat ja nisäkkäät -taksonien nimeäminen.

Nimeäjä ja vuosi	Selkärankaiset <i>Animalia vertebrata</i>	Matelijat <i>Reptilia</i>	Nisäkkäät <i>Mammalia</i>
Varelius 1856	<i>ruotto-eläimet</i>	<i>matelia-eläimet</i> (<i>Amphibia</i>)	<i>mammalliset eläimet</i>
Eurén 1859	<i>selkäpiiset</i> (Eurén 1865: <i>selkäpiiset</i> , <i>luurankoiset</i>)	<i>matelevaiset</i>	<i>imettäväiset eläimet</i>
Perander 1859 (Berlin 1852)	<i>selkäpiilliset</i> , <i>luu-eläimet</i> (<i>ryggradsdjur</i> , <i>bendjur</i>)	<i>mato-eläimet</i> , <i>matoiset</i> , <i>matelijat</i>	<i>nisä-eläimet</i> , <i>nelijalkaiset</i> (<i>däggdjur</i> , <i>fyrfotande djur</i>)
Bäckvall 1860 (Topelius 1856)		<i>matavat eläimet</i> , <i>rustiaiset</i>	<i>imettävät eläimet</i> (<i>däggande djur</i>)
Rahkonen 1865, 1866, 1867 (Berlin 1857)	<i>selkäpiilliset elävät</i> , <i>luu-elävät</i> (<i>ryggradsdjur</i> eller <i>bendjur</i>)	<i>matelijat</i> , <i>rustiaiset</i>	<i>nisäkkäät</i>
Salmelainen 1866 (Bergroth 1865)	<i>ruotu- eli</i> <i>luuranko-eläimet</i> (<i>ryggrads- eller</i> <i>bendjur</i>)	<i>mateliat</i> (<i>Reptilia</i>)	<i>imettäväiset</i> (<i>däggdjur</i>)
Murman & Aschan 1866	Murman: <i>selkäpiilliset</i> (mainitsee selkäpiillisten piiriksi: <i>luurankoiset</i> , <i>Osteozoa</i>)	Aschan: <i>rustiaiset</i> (<i>Amphibia</i>) (sisältää matelijat ja konnat)	Murman: <i>nisäkkäät</i>
Bonsdorff 1867	<i>luu-elävät</i>	<i>mateliat</i> (<i>Reptilia</i>)	<i>imettäväiset</i>
Krohn & Rahkonen (Bäckvall) 1868		<i>mateliaat</i>	<i>nisäkkäät</i>
Canth 1871	<i>selkäpiilliset</i>	<i>reptiliat eli mateliat</i>	<i>imettäväiset</i>
Malmberg 1872	<i>luurankoiset</i>	<i>matelijat</i> (<i>Reptilia</i>)	<i>nisäkkäät</i>
Salonen (oma) 1881	<i>luurankoiset</i>	<i>matelijat</i>	<i>nisäkkäät</i>
<i>Pieni Tietosanakirja</i> 1925–1928	<i>selkärankaiset</i> , <i>luurankaiset</i>	<i>matelijat</i>	<i>nisäkkäät eli imettäväiset</i>

Selkärankaisten (*Vertebrata*) jaksosta on käytetty kahdeksaa eri nimitystä: *ruotto-eläimet*, *selkäpiiset*, *selkäpiilliset*, *luu-eläimet*, *luu-elävät*, *ruotueläimet*, *luuranko-eläimet* ja *luurankoiset*. Nykyinen nimitys ei esiinny vielä tarkastelemallani ajanjaksolla. Latinan termin taustalla on adjektiivi *vertebratus* 'nivelikäs' (< *vertere* 'kääntää, taittaa'), josten mallina ovat selvemmin ruotsin vastaavat termit *ryggradsdjur* (*ryggrad* 'selkäranka, kalan selkäruoto') ja *bendjur* (*ben* 'luu, kalan ruoto').

Matelijoiden (*Reptilia* < lat. *rept-*, *repere* 'ryömiä', ruots. *kräldjuren* < *kräla* 'ryömiä, madella') luokka menee teoksissa osin päällekkäin *sammakkoeläinten* (*Amphibia* < kr. *amfi* 'molemmilla puolilla', *bios* 'elämä') luokan kanssa; toiset kirjoittajista sisällyttävät sammakkoeläimet matelijoihin, toiset taas matelijat sammakkoeläimiin. Esimerkiksi Varelius (1856) antaa *matelia-eläinten* vastineeksi luokan *Amphibia*, kun taas Salmelainen (1866) mainitsee *mateliat*-nimityksensä yhteydessä vastineen *Reptilia*. Bäckvallilla, Rahkosella ja Aschanilla esiintyy *rustiaiset*, joka esimerkiksi Aschanilla sisältää sekä *matelijat* että *konnat*.

Nisäkkäiden (*Mammalia* < lat. *mamma* 'rinta, nisä', ruots. *däggdjuren* < *dägga* 'imettää') luokasta Varelius käyttää osittaista lainasanaa *mammalliset*; ruotsin mallin mukainen *imettäväiset* on käytössä Eurénilla, Bäckvallilla, Salmelaisella, Bonsdorffilla ja Canthilla. Nykykielessä käytettävällä *nisäkäs*-termillä on kiinnostava syntyhistoria. Raimo Jussilan (1998) mukaan sen ensiesiintymä on von Beckeriltä jo vuodelta 1820. Beckerin tekstissä *nisäkäs* ei kuitenkaan esiinny vielä itsenäisenä vaan sanaliitossa *imettävät eli nisäkkäät elävät* (ks. Pitkänen-Heikkilä 2013: 70). *Nisäkäs* itsenäisenä terminä on käytössä vuonna 1866 Murmanilla (ks. Murman & Aschan 1866) mutta myös Rahkosen Berlin-käännöksen yhtenä niteenä ilmestyneessä painoksessa vuonna 1868. Rahkosen käännöksen ensimmäinen vihko ilmestyi 1865, ja nisäkkäiden luokka käsiteltiin jo siinä. Vaikka ensimmäinen vihko ei ole säilynyt, termin kirjallinen ensiesiintymä on vuodelta 1865. Rahkonen kuitenkin kertoo Berlin-suomennoksensa esipuheessa saaneensa tiedesanoja Murmanilta: ”Viimein saamme lausua sydämellisen kiitoksemme J. V. Murmanille, joka hyväntahtoisesti on meille ensimmäiseen osakkeeseen antanut muutamia tarpeellisia tiedesanoja, joita ei vielä ennen ole eläintieteellisissä teoksissa käytetty” (Rahkonen 1868). *Nisäkäs*-termin on siis saattanut laatia Murman, vaikka se onkin esiintynyt Rahkosen käännöksessä vuotta aiemmin kuin Murmanin omassa kirjassa (ks. myös Pitkänen-Heikkilä 2010a).

Nisäkkäiden lahkoja on esitelty teoksissa runsaasti. Parhaimmillaan niitä on yhdessä kirjassa jopa 17. Verkkoliitteessä oleva taulukko 3 on laadittu nykyisin vakiintuneiden lahkojen mukaan, ja siitä näkyy, että yhtä nykylahkoa voi 1800-luvun taksonomiassa vastata usea eri taksoni. Esimerkiksi *märehtijät* (*Ruminantia*) luokitellaan nykyisin *sorkkaeläinten* alalahkoksi (Tieteen termipankki 25.9.2013: Eläintiede:sorkkaeläimet; BS 2001). Muita alalahkoja ovat *sikaeläimet* ja *kamelieläimet*, joita 1800-luvulla on nimetty muun muassa *paksunahkaisiksi* tai *monisorkkaisiksi*. Salosen *Zoologiassa* (1881b) esiintyy myös muoto *sikoeläimet*.

Suomenkielisten nimitysten perään taulukkoon 3 on merkitty, jos kirjoittaja on maininnut myös taksonin tieteellisen nimen. Lisäksi taulukkoon on poimittu lähde-teksteistä vastaavia ruotsinkielisiä nimityksiä. Salmelaisen (1866) Lütken-suomennos on tehty Bergrothin vuoden 1865 ruotsinnoksen pohjalta, Canthin (1871) laatima uusinta-

suomennos taas Unioniuksen uudistetun ja suomen oloihin sovitetun ruotsinnoksen pohjalta. Nisäkkäiden kohdalla Canth on tehnyt melkoisesti muutoksia Salmelaisen nimityksiin, kun taas Salmelaisen lintu- ja hyönteislahkojen nimet hän on säilyttänyt lähes sellaisenaan (ks. taulukkoa 4 verkkoliitteessä sekä taulukkoa 5 seur. aukeamalla).

Huomiota kiinnittää se, että Salosen (1881a) Segerstedt-suomennoksessa on eri nimityksiä kuin hänen samana vuonna ilmestyneessä *Zoologiassaan* (1881b). Segerstedtin alkuteoksesta löysin vuoden 1890 painoksen, josta näkyy, että Salonen on ottanut käännöslainoja ruotsista (esim. *yksikavioiset* < *enhöfvade*, *monikavioiset/paksunahkaiset* < *mångklöfvade/tjockhudingar*, *kaksikavioiset/märehtijät* < *tvåklöfvade/idisslare*), kun taas oman kirjansa nimityksissä hän ei noudata näin tarkasti ruotsin mallia (ks. taulukkoa 2 edellä).

Runsainta variaatio on ollut *jrjsijät*-lahkon nimeämisessä. Lahko on mainittu kaikissa tarkastelluissa teoksissa, ja ehdotettuja nimityksiä on kuusi erilaista (ks. taulukkoa 3 verkkoliitteessä): *karruttajat*, *nakertajat*, *nävertäjät*, *järsijät*, *jrjsäiset* ja *jrjsijät*. Näistä *nakertajat* säilyi pitkään Salosella ensimmäistä kertaa esiintyneen *jrjsijät*-nimityksen rinnalla. Esimerkiksi vielä Otavan *Pieni Tietosanakirja* vuosilta 1925–1928 tarjoaa nämä synonyymisinä nimityksinä.

Myös lepakoiden lahkon nimeämisessä on runsaasti variaatiota (ks. taulukkoa 3 verkkoliitteessä). Tämä selittyy sillä, että lepakoilla oli ollut useita nimityksiä suomen kielessä jo ennen 1800-lukua. Esimerkiksi Jusleniuksen sanakirjassa (1745) esiintyvät sanat *yökköinen* ja *yölipacka*. Porthanin lisäyksissä Jusleniuksen sanakirjaan esiintyvät myös *yölintu* ja *nahkasiipi*. Gananderin sanakirjassa 1997 [1787] on mainittu *lepakka*. Tätä taksonia varten kirjoittajien ei siis tarvinnut itse muodostaa sanaa, vaan valinnanvaraa löytyi vanhoista kansankielisistä nimityksistä. Vain oppitekoinen *siipijalkaiset* (Murman & Aschan 1866) on uudissana, joka on vapaa käännöslaina tieteellisestä nimestä *Chiroptera* (kr. *kheir* 'käsi', *pteron* 'siipi'). Murman mainitsee tekstissään (Murman & Aschan 1866: 51–53) myös käytössä olevat nimitykset *nahkasiivet* ja *yölepakot*; lisäksi hän antaa *hyönteislepakot*-heimon suvulle nimet *yölepakot* ja *yököt*, joita Salmelainen ja Bonsdorff käyttävät koko nisäkäslahkon nimityksenä: ”Senlaisia joilla ei ole kuonossa helttuja on tavalliset Yölepakot tahi Yököt (*Vespertilio*) – – ” *Siipijalkaiset* esiintyy yhä nykyisinkin *lepakot*-lahkon synonyyminä (esim. BS 2001; myös Tieteen termipankki 25.9.2013; Eläintiede:lepakot) ja *yököt* sukunimien edusosana (esim. *korvayököt*, *Plecotus*; Maailman nisäkkäiden suomenkieliset nimet 2008).

1800-luvun kirjoittajat esittelevät tyypillisesti noin kahdeksan lintujen lahkoa, joista käytetään yleisimmin nimityksiä *petolinnut*, *varpuislinnut*, *kanalinnut*, *kahlaajat*, *vesilinnut*, *kyyhylinnut*, *kiipijälinnut* ja *strutsilinnut* (ks. taulukkoa 4 verkkoliitteessä). Näistä *kiipijät* lasketaan nykyisin *varpuslintuihin*; tämän tosin sanoo Eurén (1865: 53): ”Varpuslinnut ovat kahta laatua, – – kiipeejät, ja käveliät – –.” Teoksissa esiintyy muitakin yksittäisiä lintulahkoja, mutta olen jättänyt ne pois taulukosta luokittelun vaikeuden vuoksi.

1800-luvun kirjoittajien *petolinnut* taas jaetaan nykyisin kahteen lahkoon: *päiväpetolintuihin* ja *pöllöihin*. *Petolintujen* tilalla Lütkenin *Zoologiaan* Salmelaisella (1866) on tarjolla *ryöstö-linnut*, jota myös Canth (*ryöstölinnut*) käyttää suomennoksessaan (1871). Siinä näkyy vahvasti vastaavan ruotsinkielisen nimityksen vaikutus: Bergrothilla (1865) on tässä yhteydessä *roffoglar* (< *rov* 'saalistus, saalis, ryöstö').

Kahlaajien (1800-luvulla *Grallae*, nyk. *Charadii*) lahkosta on käytetty useaa samansuuntaista muotoa, ehkä murre-eroista johtuen: *kahlolinnut*, *kahlaajat*, *kaalo-linnut*, *kaalajat*. Samantyyppistä variaatiota on kiipijöiden lahkossa: *kiipeejät*, *kiipeäjä-linnut*, *kiipijälinnut*, *kiipiiä-linnut*, *kiipiät*, *kiipijät*. *Varpuslintujen* (1800-l. *Passeres*, nyk. *Passeriformes*) lahko vakiintuu tarkasteltuna aikana *varpuslinnut*-muotoon. Rinnalla esiintyy *laululinnut*, joka saattaa joillain kirjoittajilla tarkoittaa myös toista lahkkoa. Yksilöllinen *Passeres*-lahkon nimitys on Salmelaisen (1866) *tiitiset*, jota käyttää myös Canth (1871). (Ks. taulukkoa 4 verkkoliitteessä.)

Taulukko 5 esittelee hyönteislahkojen nimeämisen historiaa. *Korennot* ja *perhoset* oli nimetty jo aiemmin,¹¹ eikä niiden kohdalla ole tämän vuoksi suurta variaatiota – vanhat sanat on otettu koko lahkoon nimeksi. *Korennot*-nimityksen tosin Canth (1871) korvasi käännöslainalla *verkkosiipiset*, jonka otti käyttöönsä myös Salonen (1881). Se vakiintuikin lopulta lahkoon nimeksi.

Taulukko 5.
Hyönteislahkojen nimeämisen historiaa.

Nimejäjä ja vuosi	Verkko-siipiset <i>Neuroptera</i>	Suora-siipiset <i>Orthoptera</i>	Kaksi-siipiset <i>Diptera</i>	Perhoset <i>Lepidoptera</i>	Pistiäiset <i>Hymenoptera</i>	Kova-kuoriaiset <i>Coleoptera</i>	Nivel-kärsäiset <i>Hemiptera</i>
Varelius 1856			kaksi-siipiset hyönteiset	perhoset	viholaiset	kova-kuoriaiset	
Eurén 1859, 1865				perhoset		kova-kuoriaiset, koppiaiset	
Perander 1859	<i>korennot</i>	suora-siipiäiset	kaksi-siipiäiset eli kärpäset	perhoiset	pistiäiset	kova-kuoriaiset	nahka-siipiäiset
Bäckvall 1860 (Topelius 1856)	<i>korentolaiset</i> (<i>sländor</i>)	suora-siipiset (<i>rätvingar</i>)	kaksi-siipiset (<i>tvåvingar</i>)	perhot (<i>fjärilar</i>)	piikkiäiset (<i>steklar</i>)	koppamadot (<i>skalbaggar</i>)	nahka-kuoriaiset (<i>skinbaggar</i>)
Aschan 1866	<i>korennot</i>	suora-siipiäiset	kaksi-siipiäiset	perhoiset	pistiäiset	kuoriaiset	kirpat
Salmelainen 1866 (Bergroth 1865)	<i>korennot</i> (<i>sländor</i>)	suora-siipiset (<i>rätvingar</i>)	kaksi-siipiset (<i>tvåvingar</i>)	perhoset (<i>fjärilar</i>)	pistiäiset (<i>steklar</i>)	kovakuoriaiset (<i>skalbaggar</i>)	nahka-kuoriaiset (<i>skinbaggar</i>)

11. Jussilan (1998) mukaan *perhonen* esiintyy kirjoitetussa kielessä jo Schroderuksen sanakirjassa (1637), *korento* puolestaan vuoden 1862 *Raamatussa*.

Bonsdorff 1868	<i>korennot</i>	<i>suora-siipiset</i>	<i>kärpäset eli kaksi-siipiset</i>	<i>perhoset</i>	<i>pistiäiset</i>	<i>kova-kuoriaiset</i>	<i>nahka-siipiset</i>
Rahkonen 1868	<i>korennot</i>	<i>heinä-sirkat</i>	<i>kaksi-siipiset</i>	<i>perhot eli perhoset</i>	<i>pistiäiset</i>	<i>koppiaiset</i>	<i>nahka-kuoriaiset</i>
Krohn & Rahkonen (Bäckvall) 1868	<i>korennot</i>	<i>suora-siipiset</i>	<i>kaksi-siipiset</i>	<i>perhot</i>	<i>pistiäiset</i>	<i>koppiaiset</i>	<i>nahka-kuoriaiset</i>
Canth 1871	<i>verkko-siipiset eli korenoiset</i>	<i>suora-siipiset</i>	<i>kaksi-siipiset</i>	<i>perhoset</i>	<i>pistiäiset</i>	<i>kova-kuoriaiset</i>	<i>nahka-kuoriaiset</i>
Salonen (oma) 1881	<i>verkko-siipiset</i>	<i>suora-siipiset</i>	<i>kaksi-siipiset</i>	<i>perhoset</i>	<i>ampiaiset</i>	<i>kova-kuoriaiset</i>	<i>nahka-kuoriaiset</i>

Taulukosta voi havaita, että nimitysten variaatio on yllättävän vähäistä myös lahoissa *Orthoptera* ja *Diptera*, jotka on nimetty käännöslainoilla *suorasiiipiset* ja *kaksi-siipiset*; mallia on otettu niin latinan (alk. kreikan) kuin ruotsinkin (ruots. *rätvingar* ja *tvåvingar*) nimityksistä. *Hemiptera*-lahko (kr. *pteron* 'siipi'; ruots. *skinbagg* < *skinn* 'iho, nahka', *bagge* 'pässi') on nimetty joko *nahkakuoriaiseksi* tai *nahka-siipiseksi*. Nykyisin käytössä oleva *nivelkärsäiset* on otettu käyttöön vasta tarkastellun ajanjakson jälkeen.

Pistiäiset näyttää näiden teosten valossa melko vakiintuneelta, vaikka Varelius (1856) puhuu *viholaisista*, Bäckvall (1860) *piikkiäisistä* ja Salonen (1881) *ampiaisista*. *Coleoptera*-lahkosta jo Varelius (1856) käyttää nykyisinkin käytössä olevaa nimitystä *kovakuoriaiset*, joka on ollut yleinen myös murteissa (SMS). Kirjakelessä se esiintyy muiden muassa Hornborgilla vuonna 1818 (Kaino). Bäckvallin (1860) käyttämä *koppa-mato* on esiintynyt 'kovakuoriaisen' merkityksessä Pohjois-Karjalan pohjoisosien, Pohjois-Pohjanmaan ja Peräpohjolan murteissa (SMS), kirjakelessä se on mukana Gananderin sanakirjassa 1997 [1787]¹². Eurénin (1859), Bäckvallin (1860) ja Rahkosen (1868) käyttämä *koppiainen* taas on ollut käytössä Satakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan murteissa (SMS).

4.2 Sanastonkehittelyssä noudatetut normit

Kerätyn sana-aineiston perusteella 1800-luvun käännöksissä olemassa olevaa sanastoa ja kielen omia rakenteita pyrittiin hyödyntämään mahdollisimman pitkälle. Pyrkimyk-

12. Gananderin sanakirjassa (1997) [1787] sana selitetään seuraavasti: "alla insecter af coleopteris, såsom elater, carabus, curculio, etc.". Lahkon tieteellinen nimi on *Coleoptera* (kr. *koleos* 'tuppi, suojus', *pteron* 'siipi'). Topeliuksen *Luonnon-kirjassa* (Bäckvall 1860: 74) kuvaillaan *koppa-matoja* seuraavasti: "ohuet siivet kovain kuorten alla, esim. sittisontainen". Niillä siis todella tarkoitetaan kovakuoriaisia. Topelius itse (1856) käyttää termiä *skalbagg* (< *skal* 'kuori', *bagge* 'pässi').

sestä huolimatta saattoi käydä niin, että kääntäjät tiedostamattaan antoivat lähdetekstin ohjata valintojaan ja jotkin kotoiset sanavarat jäivät näin huomaamatta. Käännöskielestä tehdyissä tutkimuksissa on havaittu sen poikkeavan kääntämättömästä kielestä monin tavoin, esimerkiksi juuri sanavalintojen ja rakenteiden frekvenssien osalta. Tätä on selitetty sillä, että lähdekieli tarjoaa sellaisen suunnan, jossa kotoiset ilmaukset unohtuvat käännöstilanteessa: kokeneiltakin kirjoittajilta voi jäädä huomaamatta tavalliset äidinkiелensä ilmaisut. Lähdeteksti voi ohjata kääntäjän käyttämään vastineita sen sijaan, että hän tuottaisi aidosti omaa tekstiään. Vähintäänkin kääntäjät helposti tukeutuvat sellaiseen vastinepotentiaaliin, jota lähdeteksti rakenteellisesti stimuloi, ja näin voivat jäädä huomiotta aivan tavallisetkin kohdekielen leksikaaliset tai rakenteelliset ainekset – etenkin niin sanotut uniikkiainekset, joita lähdekielessä ei edes ole. (Ivir 1981: 58; Toury 1995: 225; Kujamäki 2004; Tirkkonen-Condit 2004; 2007: 351–352.)

Tietokirjallisuuden suomentaja on joutunut 1800-luvulla usein tilanteeseen, jossa alkutekstissä esiintyvälle termille ei ole ollut selvää vastinetta suomen sanastossa. Tämä tietysti on kääntäjille vieläkin tavallinen tilanne, koska uusia käsitteitä syntyy koko ajan. Suomentaja joutuu näissä tilanteissa ratkaisemaan, millä tavalla toimii: etsiikö hän sopivan sanan suomesta nimeämään käsitettä tai sepittääkö sellaisen, lainaako lähdetekstin käyttämää sanaa, tekeekö siitä käännöslainan vai selvittääkö käsitteen nimeämisperusteita muissakin kielissä löytääkseen malleja käsitteen suomenkieliseen nimeämiseen (ks. käännösstrategioista esim. Chesterman 1997: 87–112)? Esimerkiksi Lönnrot muodosti kasvitieteellisiä termejä suomen kieleen ensinnäkin valitsemalla kielessä olevia sanoja termeiksi joko vieraskielisen mallin mukaan (merkityslainat) tai ilman mallia ja toiseksi luomalla uusia sanoja joko vieraskielistä mallia mukailien tai sen sivuuttaen (Pitkänen 2008: 273–279).

Käytännössä vaihtoehdot suomenkielisen taksonomisen sanaston luomiseen ovat olleet seuraavat: 1) on hyväksytty vanha sana tiedesanaksi, 2) on lainattu sana toisesta kielestä sellaisenaan tai mukauttaen, 3) on muodostettu uusi omakielinen sana vierasta mallia mukailien (käännöslaina) tai 4) on sepitetty uusi sana ilman toisten kielten mallia tai sitä tietoisesti välttämällä. Tarkastelemissani teoksissa mikään näistä vaihtoehdoista ei ole jäänyt kokonaan käyttämättä.

Yksinkertaisimmassa tilanteessa vanha omakielinen sana on hyväksytty sellaisenaan erikoisalalle. Tällaisia vanhastaan nimettyjä luokkia on ollut jonkin verran, jolloin kääntäjä on voinut käyttää enemmän tai vähemmän vakiintunutta vastinetta – ellei ole ottanut mallia lähdetekstissä käytetystä sanarakenteesta sivuuttaen jo käytössä olevan vastineen. Vanhojen sanojen merkitys erikoiskieleen hyväksyttäessä usein hie-man tarkentuu. Tarkastelemissani teoksissa tällaisia olemassa olevasta kielestä hyväksyttyjä taksonien nimityksiä ovat esimerkiksi *lepakot*, joista käytettiin myös nimityksiä *yököt*, *yölipakot* ja *nahkasiivet*, sekä muiden muassa *pedot*, *matelijat*, *kalat* ja *linnut*. Yleensä otettiin käyttöön olemassa oleva sanasto, mutta yksittäistapauksissa kääntäjä on saattanut jostain syystä muodostaa uuden sanan sivuuttaen aiemmin kehitetyn. Kyse voi olla lähdetekstin vaikutuksesta mutta myös siitä, että tieteellinen sanasto on haluttu erottaa arkikäytössä olevasta sanastosta. Murmanin (ks. Murman & Aschan 1866) käyttämä *siipijalkaiset* lepakoiden luokan nimenä on esimerkki jälkimmäisestä. Murmanin ja Aschanin teos ei ole käännös, ja kaikki edelliset kirjoittajat käyttävät luo-

kasta nimitystä *nahkasiivet* (ks. taulukkoa 3 verkkoliitteessä), joka Murmaninkin on täytynyt tuntea.¹³

Niissä tapauksissa, joissa vastinetta ei ole ollut, on pitänyt kehittää uusi sana paikkaamaan kohdekielen sanaston aukkoa. Tässäkin on ollut käytössä useita erilaisia strategioita (esim. Häkkinen 1994: 86–149). On voitu ensinnäkin ottaa fonologinen laina eli raakalaina¹⁴, jollaisia on jonkin verran 1800-luvun eläintaksonomiassa, esimerkiksi Vareliuksen *mammalliset* (lat. *Mammalia*), Canthin *reptiliat* (*Reptilia*) ja Salosen *sirenieläimet* (*Sirenia*). Toiseksi on voitu muodostaa uusi omakielinen sana hyödyntäen toisten kielten nimeämismallia. Tällaisia eriaisteisia käänöslainoja otettiin latinasta, kreikasta tai ruotsista, esimerkiksi Murmanin *siipijalkaiset* (*Chiroptera* < kr. *kheir* ’käsi’, *pteron* ’siipi’) ja *aallottaret*¹⁵ (*Sirenia* ’seireenit’), Eurénin *pehmoiset* (nyk. *nilviäiset*, *Mollusca* < lat. *mollis* ’pehmeä’), Salmelaisen *imettäväiset* (ruots. *däggande djur*) ja Rahkosen *nisäkkäät* (*Mammalia* < lat. *mamma* ’rinta, nisä’). Kolmanneksi voitiin hylätä lähdeteksteistä tuleva malli ja muodostaa uusi omakielinen sana muista lähtökohdista, oman kielen motivoimana. Tällaisia ovat tarkastelemisani teoksissa muun muassa Peranderin käyttöön ottama *nilviäiset* (*Mollusca*; Etelä-Pohjanmaan murteissa *nilva* ’lima’, SSA) sekä Bäckvallilla ensi kertaa esiintyvä matelijoita ja sammakkoeläimiä tarkoittava *rustiaiset*, joka motivoituu mahdollisesti läheisestä sanasta *rusto*.

Näistä kolmesta vaihtoehdosta tyypillisintä oli muodostaa käänöslaina. Jonkinlainen lähdetekstiuskollisuus (tai alkuperäisteoksista puhuttaessa uskollisuus tieteenalan perinteille) on siis ohjannut toimintaa, eli tietynlaiset käänöslainat hyväksyttiin, vaikka kielellistä luontevuutta pidettiin tärkeämpänä kuin lähdetekstien mukailua (vrt. esim. 1). Lainasanat olivat yksittäistapauksia kuten myös vierasta mallia välttelevät, itse seipitetyt muodosteet. Sanaston aukkojen paikkaamisessa kaikkein säännönmukaisinta oli siis käänöslainojen muodostaminen. Tämä oli ristiriitainen toimintanormi kielen puhtauteen pyrkivässä ilmapiirissä, koska sitä voidaan pitää oikeastaan tietynasteisena kotouttamisen normin rikkomisena. Tämä oli kuitenkin 1800-luvulla tyypillistä: esimerkiksi Lönnrotin kasvitieteeseen muodostamissa uudissanoissa jonkinasteinen käänöslainatausta on kahdella kolmasosalla (Pitkänen 2008: 278–279). Käänöslainojen yhteydessä voidaankin puhua niin sanotusta luovasta purismista: vierassanojen välttely johti käänöslainojen muodostamiseen (Rintala 1998: 55–56). Myöhemmin puhdaskielisyyden vaatimus, erityisesti svetisismien paheksunta, on mahdollisesti rajoittanut selvemmin myös käänöslainojen ottamista (esim. Rintala 1992: 60–61).

Esipuheista ja erityisesti kirja-arvioista paljastuneisiin, luvussa 3 kuvattuihin normeihin ja ihanteisiin on erikoisalan sanastonkehittelyssä selvästi pyritty, mutta kuten arvosteluistakin näkyi, niistä myös poikettiin. Omakielisiä sanoja ei aina hyödynnetty tarpeeksi, ruotsinkielisiä nimityksiä käytettiin usein malleina eikä auktoriteetteja tai

13. Murmanin (Murman & Aschan 1866) muodoste on vapaa käänöslaina luokan tieteellisestä nimestä *Chiroptera* (kr. *kheir* ’käsi’, *pteron* ’siipi’). Kiinnostavana voi pitää sitä, että vakiintuneelta vaikuttanut *nahkasiivet* vaihtuu Murmanin jälkeen nimityksiin *yölipakot*, *yököt*, *yölepakot* ja viimein Canthista (1871) alkaen käyttöön tullee nimitykseen *lepakot*. Murmanin *siipijalkaiset* on kuitenkin säilynyt *lepakot*-heimon synonyyminä tähän päivään asti.

14. Raakalainasta puhutaan, kun halutaan tehdä ero käänöslainoihin (ks. Koivisto 2013: 201, 203).

15. Suomalaisen mytologian *aallottaret* on otettu taksonin nimeksi vastaamaan latinan *Sirenia*-taksonia, jonka nimitys viittaa kreikan mytologiaan.

aiemmin kirjoitettuja teoksia aina seurattu. Parateksteissä esiin tulleet, todetut normit eivät siis aina kohdanneet toiminnan normeja. Sama tulee esiin seuraavaksi esiteltävässä 2000-luvun sanastoprojektissa: selkeät periaatteet on kirjattu ylös ja niiden kautta perustellaan myöhemmin omaa toimintaa, vaikka niitä ei olekaan noudatettu aivan johdonmukaisesti varsinaisessa työssä.

5 Vertailua 2000-luvun alun normeihin

Luonnontieteellisen keskusmuseon sivuilla julkaistussa dokumentissa Nimistö-tarkistuksen taustaa ja perusteita (2008) esitetään joitain periaatteita, joita uuden nisäkäs-nimistön kehittäjät ovat pyrkineet työssään noudattamaan. Siinä hyvän nisäkäs-nimen ominaisuuksina pidetään esimerkiksi ”nasevuutta” ja ”helppokäyttöisyyttä”. Lisäksi on mainittu, että nimen pitäisi liittyä eläimen ulkonäköön, käyttäytymiseen tai asuinalueeseen. Jonkinlaisena suosituksena annetaan myös pitäytyminen korkeintaan kolmiosaisissa nimissä. Tavoitteena on ollut päästä eroon ”harhaanjohtavista” vanhoista nimistä, jotka ovat ”perua ajoilta, jolloin maapallon eläimistön tuntemus oli vähäisempää”. Tällaisina on pidetty esimerkiksi sellaisia nimiä, joiden perusosat viittaavat väärään kategoriaan, kuten *hyppypäästäinen*, *maamyyrä*, *maasika*, *merilehmä*, *merileijona*, *muurahaiskarhu*, *pesukarhu*, *piikkisika* ja *valkohäntäpeura*. Myös määriteosasta on poistettu vastaavia nimityksiä (esim. *norsuhylkeet* > *isohylkeet*).

Ehdotuksessa (Maailman nisäkkäiden suomenkieliset nimet 2008) on runsaasti suomen kieleen mukautettuja lainasanoja. Tällaisia ovat esimerkiksi *dugongit* (*Dugongidae*, aik. *merilehmät*), *kolokolot* (engl. *colocolos*, aik. *pussirotat*), *kusimanset* (engl. *cusimanses*) ja *potorit* (*Potorous*, aik. *päästäiskengurut*). Myös erilaisia uudissanoja on paljon. Ne ovat johdoksia tai johdosmaisista sanoja, koostesanoja, kontaminaatioita ja yhdyssanoja. Johdoksia tai johdosten muottiin muodostettuja nimiä ovat muiden muassa *hamstrukkaat*, *kultiaiset* (aik. *kultamyyrät*), *leijurit* (aik. *suomuhäntäoravat*), *leikkoset*, *murrikat* (aik. *vuorimajavat*), *myllikkäät* (aik. *juurirotat*), *nöpästäiset* (aik. *amerikan vaivaispäästäiset*), *pussiaiset* (aik. *pussilumikot*) ja *rattulit*. Koostesanoja tai kontaminaatioita ovat esimerkiksi *yyystiäiset* (← *jyrsijäpäästäiset*), *hekot* (← *hedelmälepakot*), *lenkot* (← *lentäväkoirat*) ja *ronkot* (← *koirankuonolepakot*). Uusia yhdyssanoja ovat muiden muassa *kongonkultainen* (aik. *kongonkultamyyrä*), *kultapusseli* (aik. *kultapussimäyrä*), *peikkoleikot*, *aaltoselkälepakot*, *isoaaltoselkä* (aik. *pussipoimulepakko*), *koirolepakot* ja *pikkukoiro*. Tällaisilla sananmuodostuskeinoilla sekä luotiin nimityksiä lajeille, joilta puuttui suomenkielinen nimitys, että korvattiin vanhoja nimityksiä. Vanhoja nimityksiä saatettiin myös tarkentaa määritteellä tai korjata niiden oikeinkirjoitusta (esim. *pussipedot* → *australianpussipedot*, *sireeni-eläimet* → *seireeni-eläimet*). Kovin pitkiä nimityksiä pyrittiin lyhentämään (esim. *naamarilentäväkoira* → *naamio-lenkko*, *pitkähäntähedelmälepakot* → *häntähekot*).

Helsingin Sanomissa elokuussa 2008 julkaistun haastattelun (Bouquerel 2008) mukaan nisäkäs-nimistöryhmä itse piti työtään hauskana ja korosti ennakkoluulottomuuden merkitystä (esim. 14–15). Ehdotus sai muun muassa suomen kielen lautakunnalta kiitosta kielellisestä luovuudesta.

- (14) Henttonen korostaa, että työtä on tehty vapaaehtoisesti ja se on ollut hauskaa. – – ”Pitää olla huumoria. Väärässä ovat ne, jotka luulevat että olemme joukko seniilejä ukkoja”, Henttonen nauraa. (Bouquerel 2008)
- (15) Ellei nimistöjen kehittämisessä olla ennakkoluulottomia, samalla myös kekseliäitä ja kuunnellaan liian kiltisti vaatimuksia vanhojen nimien kunnioittamisesta, nimistöt eivät enää ole mukana kielen normaalissa kehityksessä. (Nimistötarkistuksen taustaa ja perusteita 2008)

Ehdotusta seuranneessa keskustelussa arvostelijat nostivat usein esiin käsityksen vanhan sanaston kunnioittamisesta (esim. 16–18). Suomen kielen lautakunta (esim. 16) viittaa myös kielen omaan luokittelujärjestelmään, mutta ei selitä sitä tarkasti. Nimimerkillä kirjoittava arvioija kritisoi *maitovalas*-nimen korvaamista lainasanalla *beluga*, koska vanha nimi ei hänen mielestään ole harhaanjohtava vaan päinvastoin hyvinkin osuva: *maito*-sanalla viitataan valaan poikkeavaan väriin (esim. 17). Perustelu on toimiva – ei ole poikkeuksellista, että sana *maito* toimii erimerkiksi paikannimistöissä yhdyssanojen määrittäenä tämän kaltaisissa metaforisissa tehtävissä (Sinisalo 1965: 237–238).

- (16) Kun muutetaan tunnettua ja vakiintunutta normia, aiheutetaan kieliyhteisöön epävarmuutta, joka saattaa jatkua pitkään. – – on huomattava, että kielelläkin on luokittelujärjestelmänsä, joka saattaa poiketa luonnontieteen järjestelmästä. (Suomen kielen lautakunta 2008)
- (17) *Maitovalas*-nimen muuttamista *belugaksi* karsastan erityisesti siksi, että toimiva suomenkielinen nimi muutetaan vierasperäiseksi. *Maitovalas* on *valas*, ja vaikkakaan sillä ei ole suoraa yhteyttä ”maitoon” nesteenä, nimi viittaa erinomaisen osuvasti valaan poikkeukselliseen väriin. (Luomuksen verkkokeskustelu¹⁶, nimim. Vuokko)
- (18) Mutta sitä, että jo vuosikymmeniä käytössä olleita, laajalti tunnettuja nimiä lähdetään erittäin kovalla kädellä muuttamaan tieteellisen eksaktisuuden nimissä, on vaikea ymmärtää tai hyväksyä. Varsinkaan silloin, kuin uusi nimehdotus ei oikeastaan ole vanhaa nimeä yhtään parempi tai kuvaavampi. (Luomuksen verkkokeskustelu, nimim. Saksanhirvi)

Keskustelu paljastaa, että vakiintuneiden sanojen säilyttämistä pidetään siis yhä arvossa – nousihan 1800-luvun teosarvioissakin esiin vanhan sanaston ja kielen historian kunnioittaminen. Nisäkäs-nimistön kritiikissä myös vakiintuneisuuden puolustajat saivat historiaan perustuvia vasta-argumentteja nimistöryhmältä (Nisäkäs-nimistötoimikunta 2008): ”Jos pidetään tiukasti kiinni vakiintuneisuudesta, niin monen suomen kielen uudissanonkehittäjän tulisi saada sapiskaa.” Nimistön laatijat ja eläin-

16. Tällä viitataan Luonnontieteellisen keskusmuseon verkkosivustolle avattuun keskusteluun, jossa kuka tahansa sai ilmaista kantansa nimehdotuksiin.

tieteen edustajat pitivätkin systemaattisuuden vaatimusta vakiintuneisuutta tärkeämpänä, ja se tyypillisesti aiheutti vanhan nimityksen muuttamisen (esim. 19–20). Systemaattisuuden vaatimuksessa ei kuitenkaan ole täysin pysytty, kuten verkkokeskusteluissa tuodaan esiin (esim. 21–22). Vastoin nimettyjä ja puolustettuja periaatteita osa ”harhaanjohtavista” perusosista on säilytetty; myös työryhmän luomuksia kritisoidaan taksonomisesta harhaanjohtavuudesta.

- (19) Merileijonan nimen muuttamista perustelemme sen luoman mielikuvan harhaanjohtavuudella. Sama ongelma on monessa muussakin nimessä, joiden perusosa on lainattu aivan toiseen ryhmään, usein eri lahkoon kuululta eläimeltä. (Nisäkäsnnimistötoimikunta 2008)
- (20) On biologian vastaista, että lajinimen perusosan muodostaa jopa eri lahkosta siepattu nimi. – – SNS:n hallitus tukee nimistötyöryhmän linjavallintaa, eikä ymmärrä kielilautakunnan peruskannanottoa vakiintuneisuuden puolesta, koska se voi johtaa loogisesti täysin harhaanjohtaviin nimiin. (Suomen Nisäkästieteellinen Seura 2009)
- (21) Muitakin epäloogisia nimiä löytyy: nokkasiili ei ole siili, harjasusi ei ole susi, hanka-antilooppi ei ole antilooppi, eikä virtahepo ole hevonen. Kuitenkin nämä kaikki nimet on säilytetty. (Luomuksen verkkokeskustelu, nimimerkki Saksanhirvi)
- (22) Lepakoiden nimissä myös villakko on kyseenalainen. Sehän on kasvien nimi. Villakat ovat Senecio-suvun kasveja! (Luomuksen verkkokeskustelu, Jari Kolehmainen)

Myös 1800-luvulla pyrittiin eroon epäloogisuuksista. Esimerkiksi Murman (Murman & Aschan 1866: 86) osoittaa olevansa tietoinen käyttämiensä nimitysten harhaanjohtavasta käytöstä. Erottaessaan *kauriit vuohista* hän selittää valintojaan alaviitteessä (esim. 23).

- (23) *Kauris* on alkuperäisin latinalaisesta sanasta *capra* ja käytetty raamatun suomennuksessa sekä erinänsä että yhdistyksissä niin kuin ruotsalaista sanaa ”bock” (suomeksi *pukki*), jota vastaan kaikki mitä me kauriksi kutsumme on ylipäättä ainoastaan *metsävuoheksi* kutsuttu, vaikka eivät ole senlaisia eläimiä, joita suomalainen vuohen nimellä merkitsee – –.

2000-luvun sanaston vastaanotossa läpinäkymättömyyttä pääosin moitittiin. Uudissanonja ei pidetty selkeinä ja oikeaan ohjaavina, vaikka työryhmän perusteiden mukaan siihen olikin pyritty. Käytetyistä sananmuodostuskeinoista varsinkin lyhenne-sanat, koostesanat ja perussanamuotteihin luodut uudissanat herättivät hämmennystä (esim. 24–26).

- (24) Yhdyssanan perusosan pois jättäminen tekee termistä epähavainnollisen (juurirotat > *myllikkäät*, kultamyyrät > *kultaiset*, kummituseläimet > *kummittelijat*, piikkisiat > *piikkikäät*, liito-oravat > *liiturit*, vuorimajavat > *murrikat*). (Suomen kielen lautakunta 2008)
- (25) Epäselviä ovat myös uudet lyhennesanat (*hekot*, *lenkot*) ja uudismuodosteet (*ratut*, *hiirut*). (Suomen kielen lautakunta 2008)
- (26) [N]imistön logiikka katkeaa silloin, kun pitkiä nimiä tarkennetaan alkupäästä ja sitten lyhennetään loppupäästä. Näin esimerkiksi apinanaamalenkkojen kohdalla: yksi laji tästä porukasta on nimeltään fidzinapinanaama. (Luomuksen verkkokeskustelu, nimimerkki Jussi)

Toisaalta tällaiset toisten läpinäkymättöminä pitämät nimet saattoivat toisten mielestä olla läpinäkyviä. Nisäkäsanimistöimikunta puolustautuu vastineessaan (2008) vetoamalla omaan kantaansa ja kielitajuun: ”Minkälaisia eläimiä tulee mieleen sanoista rattu, hiiru ja myyry? Mielestämme nämä nimet viittaavat selkeästi sellaisiin jyrjsijöihin, jotka muistuttavat (vaikka eivät ole) rottia, hiiriä ja myyriä.” Perustelu on toimiva: äänteellisesti modifioidut sanat eivät ole kaukana lähtökohdistaan. Äänteellisesti modifioimalla kuitenkin useimmiten ilmaistaan sävyjä selvien merkityserojen sijaan (esim. Häkkinen 1994: 110–116), ja tästä johtuen *rattu*, *hiiru* ja *myyry* vaikuttavat leikkisiltä toisinoilta, vaikka päämääränä varmasti on ollut muodostaa sävyiltään neutraaleja nimityksiä. Perusosan poisjättämistä nimistöimikunta puolestaan perusteli harhaanjohtavilla perusosilla: ”Ei ole suotavaa, että lajinnimi johtaa lukijaa tai kuulijaa täysin harhaan lajin todellisesta olemuksesta.” (Nisäkäsanimistöimikunta 2008.)

Ehdotus sai paljon kritiikkiä siitä, että se kokonaisuutena sisälsi liikaa helposti muihin nimiin sekoittuvaa ainesta: uudet nimet sekoittuvat toisaalta keskenään, toisaalta suhteessa vanhoihin nimiin (esim. 27–30). Monet muistuttivat selkeydestä.

- (27) Samantapaisia johdoksia on vaikea pitää erillään (*pussikko*, *pussiainen*, *pusseli*, *pussikas*). (Suomen kielen lautakunta 2008)
- (28) Uusien nimien tulisi erota selvästi kieleemme vakiintuneista toisten lajien nimistä. Häiritsevän samanlaisia ovat hiiri ja hiiru, myyrä ja mykrä ja myyry sekä rotta ja rattu. (Taarna 2009)
- (29) Monille eläintieteilijöillekin on vaikea muistaa erot nimistä pussiainen, pusseli, pussikas tai pussikko. (Taarna 2009)
- (30) Lepakoiden nimiä on liian paljon ja liian erilaisia. Ne eivät kerro – eivätkä varmaan tule kertomaankaan – maallikoille yhtään mitään. (Luomuksen verkkokeskustelu, Jari Kolehmainen)

Työryhmän luovuus ja ennakkoluulottomuus saivat kiitosta, mutta tulos nähtiin usein liiankin hulluttelevana (esim. 31–32). Nimitysten tulisi olla tyyliltään neutraaleja, jollaisiksi esimerkiksi *tikutakua*, *pusselia* ja jo mainittuja *hiirua*, *myyryä* ja *rattua* ei voi sanoa.

- (31) Esimerkiksi seuraavat ehdotukset ovat tyylilajiltaan häiritsevän poikkeavia: *hemulit*, *tikutaku*, *kusimanse*, *kuskus*, *kusu*, *murrikat*, *myllikkäät*, *pomppuli*, *pusseli*, *pussikko*, *rillilenkko*, *kultiainen*, *hiiru*, *myyry*, *rattu*. (Suomen kielen lautakunta 2008)
- (32) Maaoraville nimi *tikutaku* on liian disneymäinen. (Luomuksen verkkokeskustelu, Jari Kolehmainen)

Myös asiantuntijuuteen vedottiin. Tämä oli tuttu keino myös 1800-luvulla, jolloin tiettyt kokeneet kirjoittajat olivat kielenkäytöstään kuuluja. Nisäkäs-nimiehdotusta kommentoitaessa suomen kielen lautakunta huomautti, ettei nisäkäs-nimistötoimikunnassa ole hyödynnetty kielentutkijoiden asiantuntemusta, toimikunta puolestaan moitti suomen kielen lautakuntaa aihealueen asiantuntemuksen puutteesta (esim. 33).

- (33) Osasta lautakunnan kritiikkiä olemme samaa mieltä ja korjaamme ehdotusta. Joistakin kohdista kuitenkin huomaa, ettei lautakunta ole riittävästi perehtynyt nimiehdotuksiin ja että siltä puuttuu nisäkäsasiantuntemusta. (Nisäkäs-nimistötoimikunta 2008)

Sanojen lainaamista pidettiin keskusteluissa yleisesti hyväksyttävänä. Työryhmä tosin kertoo välttäneensä ”englanninkielistä kirjoitusasua” ja käyttäneensä suoraan alkukielistä nimitystä silloin, kun se on ollut tiedossa (esim. 34). Tätä ei perustella, mutta se muistuttaa kääntämisen nykykäytäntöä, jonka mukaan pyritään kääntämään suoraan alkukielestä eikä toisten kielten kautta. Pohjimmiltaan englannin kirjoitusasun välttämisessä on todennäköisesti kuitenkin kyse samantyyppisestä tutun valtakielen vastustamisesta kuin 1800-luvulla paheksutussa ruotsin mallin käytössä: on hyväksytympää lainata swahilista, inuitista, kreikasta tai latinasta kuin englannista tai ruotsista. Käytännössä kuitenkin lainatut nimet yleensä vastaavat englannin nimityksiä, koska usein englanninkielisetkin nimet ovat lainaa alkukielistä. Esiin tuli myös näkemyksiä, että biologit hyötyisivät nimistöstä, joka vastaisi mahdollisimman hyvin englanninkielisiä nimiä (esim. 35–36).

- (34) – – olemme useassa tapauksessa yrittäneet välttää englanninkielistä kirjoitusasua ja käyttää alkuperäistä, varsinkin jos tiedossamme on ollut esim. swahilitai inuiittiperäinen nimi. (Luomuksen verkkokeskustelu, työryhmän jäsen H. Henttonen)
- (35) Sekä tieteen että populaaritieteen valtakieli on, ja tulee vielä pitkään olemaan, englanti. Eikö olisi tulevaisuuden suomenkielisten biologisten etujen mukaista, että eläinten nimet vastaisivat mahdollisimman läheisesti muita kieliä, tai ainakin englantia? (Luomuksen verkkokeskustelu, nimimerkki Saksanhirvi)

- (36) Jo aikaisemmin olen huomannut, että nimistötoimikunnalta näyttää unohtuneen, että populaarititeen valtakieli on englanti. Jos uusia nimiä tehdään, ne pitäisi lainata englannista, jos kerran lainataan. (Kannosto 2008)

Toisin kuin 1800-luvulla, jolloin käänöslainojen laatiminen oli toistuva ja siten ilmeisen hyväksytty menetelmä, nisäkäs-nimityöryhmässä käänöslainoihin suhtauduttiin kielteisesti. Erityisesti aiemmin otettuja käänöslainoja pidettiin ”harhaanjohtavina”, koska niissä yleensä perusosat viittaavat toiseen sukuun tai lahkoon (ks. esim. 19 s. 546). (Nisäkäs-nimistötoimikunta 2008.) Niitä korvattiin oikean luokannimen sisältävillä yhdyssanoilla (*merileijona* > *isohylje*, *valkohäntäpeura* > *valkohäntäkauris*), läpinäkymättömillä uudismuodosteilla (*muurahaiskarhut* > *jurumit*, *juurirotat* > *mylkkäät*) tai alkukielten lainasanoilla (*merilehmät* > *dugongit*, *chilenhirvi* > *chilenhemuli*, *pussirotat* > *kolokolot*).

Merileijona-nimityksen muuttamista kommentoidessaan työryhmä kertoi sen olevan ”suora käänös” englanninkielisestä nimestä *sea lion* (Nisäkäs-nimistötoimikunta 2008). Tarkasti ottaen se on käänöslaina ja voi pohjimmiltaan olla sitä alkukielestä asti kuten esimerkissä 37 mainittu *maasika*.

- (37) Esimerkiksi maasika, lahkonsa ainoa edustaja, ei ole sika eikä näytä siltä. Suomalainen vanha nimi on ollut helppo ratkaisu, suora käänös afrikaansista. (Nimistötarkistuksen taustaa ja perusteita 2008)

On hieman ristiriitaista, että alkukielen kirjoitusasua pidetään lainasanassa hyvänä, mutta alkukielen nimeämisen taustalla olevaa motiivia ei pidetä arvokkaana vaan vältettävänä. *Maasika* ja *merileijona* ovat metaforisia nimityksiä: eläimiä, jotka eivät ole sikoja ja leijonia, on jostain syystä verrattu sikaan ja leijonaan. Metaforaa pidetään siis huonompana nimeämiskeinona kuin lainasanoja ja uusia sananmuodostuskeinoja, jotka tuottavat usein läpinäkymättömiä tai sävyltään kohosteisia nimityksiä (*heikko*, *hemuli*, *hiiru*, *rattu*). Myös *maitovalaan* muuttaminen *belugaksi* (engl. *white whale*) on esimerkki metaforisen nimeämismallin välttämisestä. Toisaalta nisäkäslahkon *seireeni-eläimet* (aik. *sireeni-eläimet*) nimityksessä oleva toisentyyppinen metafora on säilytetty; itse asiassa se jopa tehtiin oikeinkirjoituksella selvemmäksi.

Yleisesti käänöslainojen käyttö ei ole nykyisin erityisen vältettyä: esimerkiksi kehiteltäessä inarinsaameen biologisia termejä 1990-luvulla tyypillisin keino oli ottaa käänöslainoja suomesta. Niitä perusteltiin sillä, että inarinsaamelaiset elävät suomen kielen vaikutusalueella, jolloin suomen kielen malli on kielenkäyttäjille jo ennestään tuttu. Toisaalta inarinsaameksi käännettävät tekstit ovat lähestulkoon aina suomenkielisiä. (Olthuis 2003: 531.) Nisäkäs-nimistössä käänöslainoja kuitenkin vältettiin, koska nimeämisen motiivia lähdekielissä pidettiin harhaanjohtavana.

Lopullisessa toteutuksessa 2000-luvun projektissa kuten 1800-luvullakin kiinnittää huomiota myös se, että tietyt periaatteet olivat selvästi olemassa, mutta niitä ei aina kuitenkaan noudatettu. Esimerkiksi useat nisäkäsryhmälle palautetta antaneet kritisoivat sitä, että tieteellisyyteen oli vedottu toisaalla, mutta periaatetta ei siten johdonmukaisesti noudatettu koko nimistön tasolla. Työryhmän perusteissa myös kerrotaan tavoitteeksi muodostaa nimiä, jotka viittaavat eläimen ulkonäköön, käyttäy-

tymiseen tai asuinalueeseen, mutta tätä ei ole useinkaan noudatettu. Ja silloinkin kun noudatettiin, lopputulosta ei pidetty välttämättä onnistuneena. Esimerkiksi *Helsingin Sanomien* mielipidepalstalla luonnehditaan maasian uudelleennimeämistä termitikaivajaksi ”irvikuva[ksi] toimikuntatyöstä: on tehty nimi, joka viittaa vielä kauemmas kuin entinen. Eihän termitikaivajasta tiedä, onko se nisäkäs vai lintu – vai kenties jonkin alkuperäiskansan ammattinimi.” (Kannosto 2008.)

Nisäkäsanimiehdotus on edelleen kymmenen vuoden jälkeenkin ehdotus, mutta osa nimityksistä on vähitellen vakiintunut ja uusi versio nisäkäsanimistöstä on luvassa. Muun muassa arvostelijoiden usein esimerkiksi nostama *tikutaku* on saadun palautteen myötä muutettu *tsikuksi* (engl. *chipmunks*). *Valkohäntäpeuran* sijaan ehdotettu *valkohäntäkauris* ei saanut hyvää vastaanottoa esimerkiksi metsästäjiltä. Sitä ei voitu hyväksyä senkään vuoksi, että vanha nimi on yhä käytössä metsästysasetuksessa. Nisäkäsanimistöryhmän kuulumisista kirjoitettiin *Helsingin Sanomien* Tiede-sivuilla esimerkiksi maaliskuussa 2014. Tuolloin asiantuntijajoukko vetosi edelleen siihen, että vakiintuneisuuden ei pitäisi olla arvo tiedon lisääntyessä ja muuttuessa. Sen mukaan myös yleisön olisi pitänyt jo tottua muutoksiin nimistöissä, koska suomenkielisiä eläintennimiä ei nyt oltu ensimmäistä kertaa parantelemassa – työryhmän mukaan yli puolet nimistä muutettiin jo 1900-luvulla. (Kivipelto 2014.)

Marraskuussa 2017 Suomen Biologian Seura Vanamo järjesti syysseminaarin, jossa käsiteltiin eliöiden suomenkielisiä nimiä. Tuosta seminaarista kirjoitettiin *Luonnon tutkimuksessa* (Rikkinen 2018), ja sen jälkimainingeissa myös *Kielikellossa* kysyttiin työryhmän puheenjohtajalta ehdotuksen nykytilanteesta. Henttosen mukaan uusi versio nimistöstä on piakkoin julkaisukunnossa. Hän kuvaa nisäkäsanimiehdotuksen saamaa julkisuutta muun muassa seuraavasti: ”Palautetta oli laidasta laitaan. Saimme jopa kiitosta ura-uurtavasta työstä, ja toisaalta meidät uhattiin viedä saunan taakse.” (Henttonen 2018.)

Keskustelua on käyty vielä tänäkin vuonna, sillä *Helsingin Sanomissa* julkaistiin toukokuussa 2018 jälleen uusi nisäkkäiden nimistöä käsittelevä artikkeli (Kivipelto 2018). Tämän jälkeen tiedesanaston kehittämisen normeista keskusteltiin mielipidepalstalla. Suomentaja Markus Lång (2018) nostaa tässä keskustelussa jälleen kerran esiin asiantuntijuuden: ”Porukkaan ei kuulu ainuttakaan kielitieteen edustajaa, ja sen toiminta havainnollistaa, kuinka tiedemieskin muuttuu huomaamattaan amatööriksi siirtyessään vieraalle alalle.” Mielipiteeseen kahden päivän perästä vastanneet työryhmän edustajat kertovat, että Kotimaisten kielten keskuksen tutkijat ja nisäkäsanimistöryhmä ovat sopineet yhteistyöstä nimistön tarkistuksessa. He myös ilmaisevat ymmärtäneensä, että hyvä kielen kehittäminen vaatii yhteistyötä tieteenalojen välillä. (Henttonen & Lokki 2018.)

6 Tiedesanaston kehittämistä koskevat normit varhaisnykysuomen ajalta digisuomen aikaan

Aineisto osoittaa, että monet erikoisalan sanastonkehittelyä ohjaavat normit tulevat esiin ja näkyviksi erilaisissa kirjoittamiseen ja kääntämiseen liittyvissä oheisteksteissä, erityisesti kirja-arvioissa. Esiin tulleista normeista osa on sellaisia, jotka ohjasivat sanaston kehittämistyötä 1800-luvulla ja ohjaavat sitä nykyisinkin. Aiheita, jotka ovat

puhuttaneet tiedesanastojen laatijoita 1800-luvulla ja puhuttavat yhä nykyään, ovat vakiintuneisuus, omaperäisyys (vs. vierasperäisyys), läpinäkyvyys, loogisuus, selkeys, taksonominen systemaattisuus ja asiantuntijuus. Vakiintuneiden nimitysten muuttamista on vastustettu aina; kielen historiaan vedottiin niin 1800-luvulla kuin 2000-luvullakin. 1800-luvulla tämän normin tiedostivat yleensä sanastonkehittelijät itsekin, ja normista poikkeamisesta huomautettiin arvioissa. 2000-luvun alun nisäkäs-nimityöryhmä sen sijaan ei käyttänyt vakiintuneisuutta toimintanorminaan, koska se halusi nimenomaan muuttaa osan vanhoista nimityksistä. Arvioijat puuttuivatkin sitten asiaan kovaäänisesti.

Uusilta nimityksiltä on toivottu läpinäkyvyyttä. Se on samalla tarkoittanut nimityksen osuvuutta ja ymmärrettävyyttä. Tämän normin ovat yleensä tiedostaneet myös sanastojen kehittäjät, joskin eri aikoina eri tavoin. 1800-luvulla tietokirjojen suomentajat ja suomenkielisten alkuperäistekstien kirjoittajat välttivät tavallisille suomalaisille vieraita lainasanoja ja ottivat mieluummin runsaasti omakielisistä aineksista muodostettuja käänöslainoja. Samaan aikaan nimityksillä pyrittiin luonnehtimaan eläimiä. 2000-luvun nisäkäs-nimityöryhmä toisaalta pyrki sisällölliseen läpinäkyvyyteen viittaamalla nimityksessä suoraan johonkin olennaiseen piirteeseen, esimerkiksi ulkonäköön tai elinympäristöön, toisaalta vaihtoi taksonomisesti harhaanjohtavia vanhoja nimityksiä suomen kielen kannalta läpinäkymättömiin lainasanoihin. Läpinäkyvyyteen liittyy sanaston omaperäisyys tai vierasperäisyys, joka puhutti molempina tarkasteltuina ajanjaksoina – tosin käänöslainoihin ja lainasanoihin on suhtauduttu eri aikoina eri tavoin. Tarkastelusta sana-aineistosta selvisi, että sanaston aukkojen täyttämisen keinot olivat ylipäätään 1800-luvun tietokirjatyössä melko erilaiset kuin 2000-luvun nimistö-hankkeessa: 1800-luvulla tehtiin omakielisistä aineksista muodostettuja käänöslainoja ja uudissanoja, joissa vieraan kielen mallia vältettiin. 2000-luvun nisäkäs-nimityöryhmä sen sijaan otti runsaasti lainoja, jolloin nimitykset ovat jääneet täysin läpinäkymättömiksi. 1800-luvulla sananmuodostuskeinot olivat johtaminen ja yhdistäminen, kun taas 2000-luvulla luotiin paljon uusia sanoja myös muilla keinoilla. Vanhoja nimityksiä on muokattu lyhentämällä, tekemällä kontaminaatioita tai mukauttamalla niitä tiettyihin johdosmuotteihin. Uudet menetelmät ovat johtaneet aiempaa läpinäkymättömämpiin nimityksiin.

Sanastoilta on vaadittu myös loogisuutta ja selkeyttä. Niin erikoisalan kuin kielenkin asiantuntijuutta on arvostettu molempina aikoina, mutta 1800-luvun suomentajat ja alkuperäistekstien kirjoittajat olivat enemmän huolissaan kielen kehittämisestä ja puhtaudesta kuin 2000-luvun asiasisältöön keskittyvät nimistökehittäjät. Molempina aikoina erikoisalan sanaston kehittäminen on kuitenkin vaatinut sekä taksonomista systemaattisuutta että johdonmukaista ja selkeää kielenkäyttöä. Tässä kehitystyössä tarvitaan siis niin erikoisalan kuin kielen asiantuntemusta.

1800-luvun kirja-arviot sanomalehdissä näyttävät usein nykylukijasta kohtuuttoman ankarilta. Kun näitä kirja-arvioita vertaa 2000-luvulla nisäkäs-nimistöehdotuksesta lausuttuihin arvioihin, voi havaita, että sävy saattaa kuitenkin olla yllättävän samanlainen, nimimerkeillä käydyissä verkkokeskusteluissa jopa hyökkäävämpi. Tiettyjen 1800-luvun teosten kirja-arvioissa huomio toisaalta kiinnittyy myös liioiteltuun kehumiseen. Suomeksi kirjoitettujen teosten arvostelussa sävyyn onkin selvästi vaikuttanut se, miten merkittävää suomenkielisen kirjan saaminen tietystä aiheesta on kussakin tilanteessa

ollut. Aluksi kaikki suomenkielinen tietokirjallisuus oli tärkeää ja tarpeellista, koska suomen kielen käyttöä haluttiin lisätä. 1830-luvun Suomessa kääntämisen yhtenä tehtävänä pidettiin ”köyhän” ja ”kankean” kirjakielen rikastamista ja kehittämistä (Paloposki 2004: 57). Kielen kehittämisellä ei tarkoitettu vain sanaston rikastuttamista, vaan siihen kuului myös kielen käyttäminen erilaisissa tilanteissa. Lukutapa oli varhaisvaiheissa hyvin suvaitsevainen, ja mitä ikinä suomeksi ilmestyikään, se otettiin kiitollisuudella vastaan (Paloposki 2007: 423–424). Vähitellen kuitenkin kieleen uskallettiin suhtautua kriittisesti ja ohjailevasti. Tästä esimerkiksi käyvät vaikkapa Bäckvallin (1860) Topelius-suomennoksista julkaistut arviot: *Luonnon-kirjan* suomennosta pidettiin verrattomana vuonna 1860, mutta sen kahdeksan vuoden päästä ilmestyneessä painoksessa, jonka laativat kustantajan pyynnöstä J. Krohn ja A. Rahkonen, Bäckvallin käyttämää kieltä oli korjattu melkoisesti. 16 vuotta myöhemmin Bäckvallin *Maamme-kirjan* suomennosta kritisoitiin jo ankarasti. (Pitkänen-Heikkilä 2010a.) *Uudessa Suomettaressa* 5.5.1876 siitä kirjoitettiin muun muassa näin: ”Topeliuksen kielen suloisesta soinnusta saa suomalainen lukija tuskin aavistustakaan. Runollinen tuoksu on haihtunut. Suomentaja on liian orjallisesti seurannut ruotsalaisten sanain järjestystä, jonka kautta suomalaiset lauseet paikoittain ovat tulleet kankeiksi ja vaikeiksi ymmärtää.” Bäckvallin kieli ei kuitenkaan *Maamme-kirjan* käännöksessä juuri poikkea *Luonnon-kirjan* kehitetyn ensimmäisen käännöksen kielestä (Pitkänen-Heikkilä 2010b: 93). Kirjojen ilmestymisen välinen jakso oli kuitenkin suurten muutosten aikaa suomen kirjakielen kehityksessä, mikä selittää suhtautumiseron.

Tarkastelemieni tietokirjojen arvioissa kieleen liittyvät asiat ovat hyvinkin keskeisessä roolissa. Siksi on silmiinpistävää, että viimeisissä tarkastelemistani arvioista kielenkäyttöön ei enää kiinnitetty ollenkaan huomiota. Tällainen on esimerkiksi *Valvojassa* vuonna 1881 julkaistu arvio Salosen *Zoologian alkeista*. Nimimerkit J. A. P. ja A. J. M. (eli Palmén ja Malmberg) esittelevät teosta laajalti, mutta eivät mainitse mitään kielestä. Kirjansa pitkässä esipuheessa Salonen itsekään ei viittaa millään tavoin kieleen, ei edes sanastoon. Tämä kertonee, että 1880-luvun kirjoittajat olivat aiempaa varmempia kirjoittaessaan suomeksi ja myös arvioijat saattoivat suhtautua kieleen aiempaa neutraalimmin. Suomen kirjakielen kehitys oli siinä vaiheessa, että niin sanottu varhaisnykysuomen kausi oli juuri jäämässä taakse. Nykysuomen kaudella tietokirjallisuuden arvioissa, olipa kyse käännöksistä tai suomeksi kirjoitetuista, voitiin kielenkäytön sijaan keskittyä yhä enemmän teosten sisältöön ja tieteelliseen antiin.

Nykyään eletään toisenlaisessa kieliympäristössä kuin 1800- ja 1900-luvuilla. Kansalliskielten asema on muuttunut maailman globaalistuessa, ja omakielisen tiede-sanaston kehittäminen ja ylläpito vaativat jälleen erityistä ponnistelua. Digitalisoituminen on merkinnyt valtavaa mullistusta myös kielelliseen ympäristöön. Suomen kieltä käytetään verkossa monien muiden kielten rinnalla. Suomentamista tarvitaan yhä, samoin sanastonkehittelyä. Nykysuomen ajasta puhumisen sijaan voisikin jo osuvammin puhua digisuomen ajasta silloin, kun tarkastellaan vähitellen 1990-luvulta ja viimeistään 2000-luvulta alkanutta digitaalisen viestinnän aikakautta. Huolimatta väliin jäävästä pitkästä jaksosta (1881–2008) tarkastelemissani 1800-luvun ja 2000-luvun tilanteissa on kuitenkin yllättävän paljon yhtäläisyyksiä. Uuden nisäkäsnummistön herättämä keskustelu toi esiin, että sanastoon liittyvät kysymykset herättävät yhä nykyäänkin pal-

jon tunteita, selvästi enemmän kuin nimistötyöryhmä osasi odottaa julkaistessaan ehdotuksensa Luonnontieteellisen keskusmuseon verkkosivuilla. Kieleen ja sen normeihin liittyvät kysymykset ovat edelleen ajankohtaisia.

Internetissä avoimesti julkaiseminen on nykyaikaa, ja se mahdollistaa myös laajan joukkoistamisen. Sanastontutkija ei panisi pahakseen, jos nimistötyöryhmissä konsultoitaisiin myös kielen ammattilaisia, vaikka selvää tietysti on, että kieliyhteisöllä on lopulta valta – se päättää, mikä vakiintuu ja otetaan elävään käyttöön. Erikoiskielen sanaston osalta tämä kieliyhteisö on tietysti ensi sijassa erikoiskieltä käyttävien ihmisten joukko, vaikka taksonomisten yksiköiden nimityksiä tarvitaan myös yleiskielessä. Erikoisalanastojen kehittäminen ja ylläpito on kuitenkin yhä enemmän erikoisalojen asiantuntijoiden vastuulla. Jos erikoisalan termejä ei kehitetä erikoisaloilla, ei niitä kehitetä missään. Kielen ammattilaisten tehtävä on myös nyt digitaalisessa ajassa tukea tällaista yleensä vapaaehtoisuuteen perustuvaa työtä, ei tuomita sitä liian jyrkästi. Jos kielen ammattilaiset pitävät esillä ja tarjoavat kieleen liittyvää asiantuntemustaan ja osoittavat sen välttämättömyyden sanastonkehittelyssä ja termityössä, sitä osataan varmasti tarpeen tullen kysyä.

Lähteet

Aineslähteet

- BECKER, REINHOLD VON 1820: Luontokappaleista taikka elävistä. – *Turun Viikko-Sanomien* N:o 46, 18.11.1820. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- BERGROTH, J. E. 1865 = C. F. Lütken, *Begynnelsegrunderna af zoologien eller djurrikets naturhistorie*. Till den finska skolungdomens tjenst öfversatte från tredje danska upplagan af J. E. Bergroth. Ruotsinnos. Helsingfors: Finska litteratursällskapet.
- BERLIN, N. J. 1852: *Lärobok i naturläran för folkskolor och folkskollärare-seminarier*. Lund: C. W. K. Gleerup.
- 1857: *Läsebok i naturläran för Sweriges allmoge*. Lund: C. W. K. Gleerup.
- BONSDORFF, K. R. 1867–1868: *Eläin-tiede eli zoologia I–II*. Hämeenlinna: K. R. Bonsdorff.
- BOUQUEREL, MILLA 2008: Tiedemiehet tekisivät maaoravasta tikutakun. Nisäkkäiden nimistötoimikunta nimesi 3 500 nisäkkäslajia uudestaan. – *Helsingin Sanomat* 25.8.2008.
- BÄCKVALL, JOHAN 1860 = Zakharias Topelius, *Luonnon-kirja Ala-alkeiskouluin tarpeeksi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 23. Suomenos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1876 = Zakharias Topelius, *Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa. Toinen jakso. Maamme Kirja*. Suomenos. Helsinki: G.W. Edlund.
- CANTH, J. F. 1871 = C. F. Lütken, *Zoologia eli eläinkunnan luonnonhistoria*. Kirjoitti Tanskaksi T:ri C. F. Lütken. Ruotsiksi kääntänyt J. E. Berghroth. Suomenos K. J. W. Unoniusen toisesta, uudistetusta ja lisätystä painoksesta. Helsinki: A. G. Weilin.
- EURÉN, G. E. 1859: *Luonnon oppia*. Lukemisia Kansalle 107, 108, 109. Turku: J. W. Lillja.
- 1865: *Luonnon oppi*. Kolmas, lisätty painos. Turku: J. W. Lillja.
- HENTTONEN, HEIKKI 2018: Hiirut, jurumit ja muut nisäkkäät – mitä kuuluu nisäkäsnimistöille. – *Kielikello* 1/2018. <https://www.kielikello.fi/-/hiirut-jurumit-ja-muut-nisakkaat-mita-kuu>

- luu-nisakasnimistoll-1 (28.11.2018).
- HENTTONEN, HEIKKI – LOKKI, JUHANI 2018: Nisäkäsanimistötyössä tarvitaan myös biologista osaamista. – *Helsingin Sanomat* 16.5.2018.
- Hufvudstadsbladet*. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- Ilmarinen. Viipuri: A. G. Corander. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- KANNOSTO, HEIKKI 2008: Mitä vikaa on maaoravan nimessä? – *Helsingin Sanomat* 31.8.2008.
- KIVIPELTO, ARJA 2014: Tutkijajoukko tahtoi nimetä maaoravat tsikuiksi. – *Helsingin Sanomat* 8.3.2014.
- 2018: Lukijat keksivät tuhat nimeä oudolle limalöllerölle – vieraslajin suomenkielisestä nimestä ei virallisesti päättä kukaan. – *Helsingin Sanomat* 8.5.2018.
- KKL = *Kirjallinen Kuukauslehti*. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- KROHN, JULIUS – RAHKONEN, ALEKSANTERI 1868 = Zakharias Topelius, *Luonnon-kirja Ala-alkeiskouluin tarpeeksi*. Neljäs, parannettu painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 23. Suomenkos (Johan Bäckvall). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Litteraturblad = Litteraturblad för allmän medbofgerlig bildning*. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- LÅNG, MARKUS 2018: Sivistyskieliä ohjailaan tieteellisesti. – *Helsingin Sanomat* 14.5.2018.
- LÖNNROT, ELIAS 1990: *Valitut teokset 1. Kirjeet*. Toimittanut Raija Majamaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 510. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Maailman nisäkkäiden suomenkieliset nimet 2008. Nisäkäsanimistötoimikunta: Heikki Henttonen, Ilkka Koivisto, Seppo Lahti, Juhani Lokki, Petri Nummi, Erkki Pankakoski & Juha Valste. <http://www.luomus.fi/luonto/nimet/nisakkaat/> (30.10.2013). Ks. Nisäkkäiden suomenkieliset nimet: <http://www.luomus.fi/luonto/nimet/nisakkaat/> (25.10.2018).
- MALMBERG, A. J. 1872: *Fauna Fennica. Suomen eläimistö, Nuorisolle*. Helsinki: G. W. Edlund.
- MURMAN, J. V. – ASCHAN, P. 1866: *Luotuis-Oppi Suomalaisille Alkeiskouluille*. [Sisällys: *Eläintiede suomalaisille alkeiskouluille* 1. Nisäkkäät ja linnut (Murman); 2. Rustiaiset ja kalat sekä selkäpiittömät eläimet (Aschan); 3. Kasvit ja kivennäiset. (Aschan).] Turku: J. W. Lillja.
- Nimistöntarkistuksen taustaa ja perusteita 2008. <http://www.fmnh.helsinki.fi/luonto/nimet/nisakkaat/taustaa.htm> (30.10.2013).
- Nisäkäsanimistötoimikunta 2008: Nisäkäsanimistötoimikunta vastaa. – *Kielikello* 4/2008 s. 32–33. *Oulun Wiikko-Sanomia*. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- Palménin kokoelma = Johan Axel Palménin kokoelma. A. J. Melan ja Birger Salosen kirjeitä Palménille vuosina 1870–1881. Signum: Coll. 167:13. Kansalliskirjasto.
- PERANDER, H. G 1859 = N. J. Berlin, *Oppikirja Luontotieteiden kansakouluin oppilaisille*. Suomenkos. Turku: J. W. Lillja.
- Pieni tietosanakirja* 1925–1928. Helsinki: Otava. <http://runeberg.org/pieni/> (30.10.2013).
- Päijänne*. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- RAHKONEN, ALEKSANTERI 1868 = N. J. Berlin, *Lukukirja Luonnontieteessä*. Suomen kansalle soveltamalla suomennatut A. Rahkonen. Suomenkos. Kolme ensimmäistä osaa (1865, 1866, 1867) ilmestyivät vihkoina. (Ensimmäisen, ei säilyneen vihkon kustantaja C. I. Wikberg.) Helsinki: P. Th. Stolpe.
- RIKKINEN, JOUKO 2018: Suomenkielisten nimien lumoissa. – *Luonnon Tutkija* 122 s. 3.
- SALONEN, BIRGER 1881a = Albrekt Segerstedt, *Luonnontiede kansakouluja ja aloittelevia varten*. Suomenkos viidennestä painoksesta. Jyväskylä: Weilin ja Göös.
- 1881b: *Zoologian alkeet kouluja varten*. Jyväskylä: J. Länkelä.

- SALMELAINEN, EERO 1866 = C. F. Lütken, *Zoologia eli eläinkunnan luonnonhistoria*. Kirjoitti Koulujen tarpeeksi T:ri C. F. Lütken. Suomenos J. E. Berghroth'in Ruotsalaisesta käännöksestä. Kuopio: P. Aschan.
- Sanomia Turusta*. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- SEGERSTEDT, ALBREKT JULIUS 1890: *Albrekt Segerstedts naturlära för folkskolor och nybegynnare*. Yhdeksäs painos. Stockholm: Hjalmar Kinberg.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset v. 1868–1869. – *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen 1871* s. 391–463. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suomen kielen lautakunta 2008: Maailman nisäkkäiden suomenkieliset nimet. – *Kielikello* 4/2008 s. 4–6.
- Suomen Nisäkästieteellinen Seura 2009: Suomen Nisäkästieteellisen Seuran kannanotto ehdotukseen nisäkkäiden nimityksistä. http://www.luomus.fi/luonto/nimet/nisakkaat/nisakastieteellinen_seura.htm (30.10.2013).
- Suometar*. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- TAARNA, JORMA 2009: Nisäkkäiden nimet suomen kieleen sopiviksi. – *Helsingin Sanomat* 14.1.2009.
- Tapio. Sanomia Savosta ja Karjalasta*. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- Topelius-kokoelma. Topeliuksen ja Bäckvallin välistä kirjeenvaihtoa vuosina 1856–1875. Coll. 244.11-12. Signum: Coll 244.95, Kansalliskirjasto.
- TOPELIUS, ZAKHARIAS 1856: *Naturens bok. Läsebok för de lägsta läroverken i Finland*. Första kursen. Helsingfors: Z. Topelius.
- Uusi Suometar*. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- Valvoja*. Helsinki: Söderström. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- VARELIUS, ANTERO 1856: *Enon opetuksia luonnon asioista*. Osa II. Turku: Wesander.
- Åbo Underrättelser*. Historiallinen sanomalehtikirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.

Kirjallisuuslähteet

- BARTSCH, RENATE 1987: *Norms of language*. London: Longman.
- BS 2001 = TIRRI, RAUNO – LEHTONEN, JUHANI – LEMMETYINEN, RISTO – PIHAKASKI, SEPPÖ – PORTIN, PETTER 2001: *Biologian sanakirja*. Uudistetun laitoksen ensimmäinen painos. Keuruu: Otava.
- CHESTERMAN, ANDREW 1993: From 'is' to 'ought'. Laws, norms and strategies in translation studies. – *Target* 5 s. 1–20. <https://doi.org/10.1075/target.5.1.02che>.
- 1997: *Memes of translation. The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.22>.
- 2007: Kääntämisen normit. – H. K. Riikonen & O. Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia* 2 s. 357–364. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ESKOLA, SARI ANNELI 2002: *Syntetisoivat rakenteet käännössuomessa. Suomennetun kauno-kirjallisuuden ominaispiirteiden tarkastelua korpusmenetelmällä*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja n:o 30. Joensuu.
- FROSTERUS, JOHAN 1791: *Hyödyllinen huwitus luomisen töistä. Yxinkertaisille awuksi Jumalan hywyden tundoon ja palwelukseen*. Turku: Frenckell.
- GANANDER, GRISTFRID 1997 [1787]: *Nytt finskt lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimi-

- tuksia 676. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- GENETTE, GÉRARD 1997 [1987]: *Paratexts. Thresholds of interpretation*. Kääntänyt Jane E. Lewin. Cambridge: Cambridge University Press.
- HALILA, AIMO 1963: *Jyväskylän seminaarin historia*. Porvoo: WSOY.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Mistä sanat tulevat? Suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2002: *Suomalaisen oppikirjan vaiheita*. Helsinki: Suomen tietokirjailijat.
- IVIR, VLADIMIR 1981: Formal correspondence vs. translation equivalence revisited. – Itamar Even-Zohar & Gideon Toury (toim.), *Theory of translation and intercultural relations* s. 51–59. The Porter Institute for Poetics and Semiotics. Tel Aviv University: Unit for Culture Research.
- JUSLENIUS, DANIEL 1745: *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Stockholm 1745. Näköispainos. Porvoo 1968.
- JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 696. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Kaino. Kotuksen aineistopalvelu*. kaino.kotus.fi.
- KALLIOKOSKI, JYRKI – MÄNTYNEN, ANNE – NORDLUND, TARU 2018: Suomentamisen ideologiat ja normit. – *Virittäjä* 122 s. 477–492. <https://doi.org/10.23982/vir.76565>.
- KEMPPANEN, HANNU 2011: Pamphlet or scholarly work? Book reviews and determining the place of a translation. – Pekka Kujamäki, Leena Kolehmainen, Esa Penttilä & Hannu Kemppanen (toim.), *Beyond borders – translations moving languages, literatures and cultures* s. 145–162. Berlin: Frank & Timme.
- KOIVISTO, VESA 2013: *Suomen sanojen rakenne*. Suomi 202. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOLEHMAINEN, LEENA – MIESTAMO, MATTI – NORDLUND, TARU 2013: Johdanto. Kielten vertailu tutkimusmenetelmänä kieli- ja käännöstieteessä. – Leena Kolehmainen, Matti Miestamo & Taru Nordlund (toim.), *Kielten vertailun metodiikkaa* s. 7–23. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1887. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOSTERA, PAUL 1985: *Vastineenmuodostuksesta*. Kielitieteellisiä tutkimuksia 4. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- KUDASHEVA, IRINA – KUDASHEV, IGOR 2008: *Suomalais-venäläinen metsäsanakirja*. Helsinki: Metsäkustannus.
- KUDASHEV, IGOR 2009: Hyvin suunniteltu on puoliksi tehty – Metsäsanakirjan laatimissuunnitelman kehitys. – Inkeri Vehmas-Lehto (toim.), *Puusta katsoen. Metsätermit ja metsäsanakirjan laadinta* s. 103–111. Käännöstieteen laitoksen julkaisuja VII. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- KUJAMÄKI, PEKKA 2004: What happens to ”unique items” in learners’ translations? ”Theories” and ”concepts” as a challenge to novices’ views on ”good” translation. – Anna Mauranen & Pekka Kujamäki (toim.), *Translation universals. Do they exist?* s. 187–204. Translation library 48. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.48.16kuj>.
- KUJAMÄKI, PEKKA – PALOPOSKI, OUTI 2015: Sujuvasti suomesta saksaan kääntävä konekirjoittajatar saa paikan heti. Historian näkökulma kääntäjäyteen ammattina tai tehtävänä. – *Virittäjä* 119 s. 340–369.
- LEIKOLA, ANTO 2013: Biologia. – H. K. Riikonen & O. Paloposki (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta nykypäivään* s. 429–450. Helsinki: Suomalaisen

Kirjallisuuden Seura.

- LÖNNROT, ELIAS 1860: *Flora Fennica. Suomen Kasvisto. Koelma*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 24. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1959 [1858]: Kasvikon oppisanoja. – *Suomi* 1858 s. 1–108. Helsingfors: J. Simelii Enka.
- MÄNTYNEEN, ANNE 2003: *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 926. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MÄNTYNEEN, ANNE – HALONEN, MIA – PIETIKÄINEN, SARI – SOLIN, ANNA 2012: Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. – *Virittäjä* 116 s. 325–348.
- MÄNTYNEEN, ANNE – KALLIOKOSKI, JYRKI 2018: Dialogia käsitteiden valinnasta ja käytöstä. Kieli-ideologiat tiedekirjallisuuden suomennostyössä. – *Virittäjä* 122 s. 493–522. <https://doi.org/10.23982/vir.60903>.
- NORDLUND, TARU 2018: Kääntäjien kirjeenvaihto, suomentamisen normit ja kieli-ideologiat 1800-luvun lopun Suomessa. – *Virittäjä* 122 s. 561–585. <https://doi.org/10.23982/vir.60536>.
- OLTHUIS, MARJA-LIISA 2003: Sanaston aktiivisen kartuttamisen metodiikkaa. Mallina inarinsaameen luodut biologian uudissanat. – *Virittäjä* 107 s. 529–544.
- PALOPOSKI, OUTI 2001: Enriching translations, simplified language? An alternative viewpoint to lexical simplification. – *Target* 13 s. 265–288. <https://doi.org/10.1075/target.13.2.04pal>.
- 2004: Suomennoskirjallisuus 1800-luvun alkupuolella. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 41–72. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 979. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: Käännösuomen synty. – Anna Mauranen & Jarmo H. Jantunen (toim.), *Käännös-suomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä* s. 15–31. Tampere: Tampere University Press.
- 2007: Suomennoskriittikin alkuvaiheet. – H. K. Riikonen & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2* s. 414–424. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2016: Translating and translators before the professional project. – *Journal of Specialist Translation* 25 s. 15–32.
- PALOPOSKI, OUTI – KOSKINEN, KAISA 2010: Retranslation. – Yves Gambier & Luc van Doorslaer (toim.), *Handbook of translation studies* s. 294–298. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hts.1.ret1>.
- PALOPOSKI, OUTI – RIIKONEN, H. K. 2013: Suomennetun tietokirjallisuuden kritiikistä. – H. K. Riikonen & Outi Paloposki (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta nykypäivään* s. 599–616. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PITKÄNEN, KAARINA 2008: *Suomi kasvitieteen kieleksi. Elias Lönnrot termistön kehittäjänä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1164. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2009: Eläintieteen termit puhuttivat jo 1800-luvulla. – *Kielikello* 1/2009 s. 26–29.
- PITKÄNEN-HEIKKILÄ, KAARINA 2010a: Miten 1800-luvun tietokirjojen suomentamisprosessia voi tutkia? – Raila Hekkanen, Esa Penttilä & Nestori Siponkoski (toim.), *MikaEL. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen verkkojulkaisu*. https://sktl-fi-bin.directo.fi/@Bin/25dd513ffab4a39d8588678b44doc872/1544455422/application/pdf/40743/Pitkanen-Heikkila_MikaEL2010.pdf. (25.11.2018).
- 2010b: Suomentaja normien rakentajana ja ylläpitäjänä. Johan Bäckvall Topeliuksen *Luonnon-kirjan* suomentajana. – Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010* s. 81–95. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- 2013: Tietokirjojen suomentajat terminologian kehittäjinä ja vakiinnuttajina. – H. K. Riikonen & Outi Paloposki (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta nykypäivään* s. 85–91. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Raamattu 1642 = Coco Pyhä Raamattu*. <https://www.finbible.fi/head/raam1642.htm> (15.11.2018).
- Raamattu 1776 = Biblia*. <https://www.finbible.fi/head/bibl.htm> (15.11.2018).
- RIIKONEN, HANNU 2007: Suomennoskriittikin vaiheita 1850-luvulta lähtien. – H. K. Riikonen & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2* s. 425–442. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RINTALA, PÄIVI 1992: Suomen kirjakielen normeista. – *Sananjalka* 34 s. 57–68.
- 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. – *Sananjalka* 40 s. 47–65.
- SINISALO, AINO 1965: *Pertunmaan viljelysmaiden nimiä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 2012. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <http://kaino.kotus.fi/sms> (10.3.2015).
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä 2*. L–P. Etymologinen sanakirja. 1995. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Päätoimittaja Ulla-Maija Kulonen. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tieteen termipankki. www.tieteentermipankki.fi.
- TIRKKONEN-CONDIT, SONJA 2004: Unique items – over- or under-represent in translated language. – Anna Mauranen & Pekka Kujamäki (toim.), *Translation universals. Do they exist?* s. 177–184. Translation Library 48. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.48.14tir>.
- 2007: Kääntämisen tutkimuksen nykysuuntauksia. – H. K. Riikonen & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2* s. 346–356. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TOURY, GIDEON 1980: *In search of a theory of translation*. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- 1995: *Descriptive translation studies and beyond*. Amsterdam: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.100>.
- WILSON, DON E. – REEDER, DEEANN M. (toim.) 1993: *Mammal species of the world. A taxonomic and geographic reference*. Toinen painos. Washington DC: Smithsonian Institution.

SUMMARY

Norms in the translation of scientific vocabulary into Finnish: The development of zoological vocabulary in the 19th and 21st centuries

The article examines the development of zoological vocabulary in Finnish and norms influencing the formation of scientific vocabulary, particularly during the 19th century. By examining 13 non-fiction books published between 1856 and 1881 and their associated source texts, the article explores the translation and development of scientific vocabulary within the discipline of zoology. In addition, this vocabulary-developing project is explained using paratexts: book reviews, forewords by writers or translators, and correspondence between actors. The comparison of source and target texts reveals the many solutions that authors and translators have employed and the conventions they have absorbed. These paratexts reveal norms and conventions, as well as translators' awareness of these norms. The correspondence between actors reveals collaboration networks and opens up the word formation process, whereas book reviews provide much information about how readers received such new vocabularies.

The vocabulary project in 19th-century zoology is here compared to the reformation of Finnish mammal nomenclature at the beginning of the 21st century. This study demonstrates that the methods of filling the vocabulary gaps in the scientific Finnish of the 21st century differ conclusively from the methods used in the 19th century. During the 19th century, loan translations (e.g. *imettävät eläimet* < Swed. *däggande djur*) were typical, and new words were formed transparently, primarily by compounding and deriving from existing domestic material. Contrastingly, the vocabulary creation methods of the 21st century have produced words that are more opaque: loan words (e.g. *kolokolot* < Engl. *colocolos*) have been formed instead of loan translations and semantically unclear abbreviations (*häntähekot* ← *pitkähäntähedelmäpakot*), and blends (*jiystiäiset* ← *jiysijäpäästäiset*) have been formed alongside many miscible compounds and derivations.

The comparison of paratexts shows that the same subjects were discussed in the period of early modern Finnish as during the current days of modern Finnish. The discussion makes many norms visible, e.g. the establishment, transparency, logicity, clarity, taxonomical systematicity and expertism of authors and translators. Vocabulary must be understandable, clear and transparent; logicity and taxonomical systematicity are also required. Established vocabulary should be retained. The developers of scientific vocabularies require expertise in both the source language and the subject field.

The article demonstrates that, with regard to special vocabulary, authors' and translators' choices are significant, and the translation of scientific vocabulary has norms of its own – and can therefore lead to broad public discussion.

Tiedesananaston suomentamista koskevat normit: Eläintaksonomisen sanaston kehittämisestä 1800-luvulla ja 2000-luvulla

Artikkeli tarkastelee eläintaksonomisen sanaston kehittämistä suomen kieleen 1800-luvulla. 1800-luvun sanastotyötä tarkastellaan käyttäen aineistona kolmeatoista julkaistua tietokirjaa vuosilta 1856–1881. Tutkimuksessa hyödynnetään myös niiden arvostelua sekä kääntäjien ja kirjoittajien esipuheita ja kirjeenvaihtoa. Pohjatekstien ja käännösten sekä vieraskielisten termien ja niiden suomennosten vertailu tuovat esiin sanastonkehittäjien työssä vaikuttaneet normit. Myös oheistekstit kertovat näistä konventioista ja varsinkin siitä, kuinka hyvin kääntäjät itse tiedostivat ne. Kirjeenvaihto paljastaa yhteistyöverkostot ja avaa kirjoitusprosessia, kun taas kirja-arviot kertovat teosten ja niiden sanaston saamasta vastaanotosta.

Artikkelissa myös verrataan eläintieteellisessä sanastonkehittelyssä 1800-luvulla vaikuttaneita normeja 2000-luvun alun laajaan sanastoprojektiin, jossa nisäkäsanimistö sai runsaasti uusia nimiä ja jolloin myös monia vanhoja nimiä muutettiin. Tutkimus osoittaa, että sanaston aukkojen täyttämisen keinot olivat 1800-luvun tietokirjatyössä melko erilaiset kuin 2000-luvun nimistöhankeissa. Uudet keinot ovat johtaneet usein läpinäkymättömiin termeihin: käännöslainojen (esim. *imettävät eläimet* < ruots. *däggande djur*) sijaan suositetaan lainasanoja (esim. *kolokolot* < engl. *colocolos*), ja yhdistämisen ja johtamisen sijaan on käytetty runsaasti uudenlaisia sananmuodostuskeinoja, muun muassa lyhentämistä (*häntähekot* ← *pitkähäntähedelmälepakot*) ja kontaminaatioita (*jjystiäiset* ← *jjrsijäpäästäiset*). 2000-luvun sanastotyössä vaikuttaneita normeja tarkastellaan nisäkäsanimistötoimikunnan omien periaatteiden ja toteutuneen työn lisäksi siinä laajassa keskustelussa, jota käytiin vuodesta 2008 alkaen niin Luonnontieteellisen keskusmuseon verkkosivustolla kuin lehdistössäkin.

Artikkeli osoittaa, että osa sanastotyötä ohjaavista käytänteistä on sellaisia, jotka ovat vaikuttaneet työhön 1800-luvulla ja vaikuttavat nykyisinkin. Aiheita, jotka ovat puhuttaneet sekä varhaisnykysuomen ajalla että nykyisessä digisuomen ajassa, ovat vakiintuneisuus, vierasperäisyys, läpinäkyvyys, loogisuus, selkeys, taksonominen systemaattisuus ja sanastotyön tekijän asiantuntijuus. Artikkeli osoittaa, että tietokirjojen kirjoittajien ja suomentajien valinnat ovat merkittäviä erikoisalan sanastotyölle ja että tieteellisellä sanastolla ja sen suomentamisella on oma normistonsa. Normeista poikkeaminen voi herättää laajan julkisen keskustelun, kuten kävi kymmenen vuotta sitten.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on suomen kielen yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa.

Kääntäjien kirjeenvaihto, suomentamisen normit ja kieli-ideologiat 1800-luvun lopun Suomessa

TARU NORDLUND

1 Kirjeenvaihto ja historialliset käänösprosessit

Tarkastelen tässä artikkelissa kääntämisen prosesseja 1800-luvun Suomessa yksittäisten kääntäjien näkökulmasta. Tutkimuksen kohteena eivät siis ole valmiit käännostekstit, niiden suhde lähtöteksteihinsä tai tekstien vastaanotto vaan prosessi, jossa käänös syntyy. Tutkimus keskittyy kolmeen kääntäjään, jotka toimivat Werner Söderström Osakeyhtiön kustantamossa 1800-luvun lopulla. Pääasiallisena tutkimusaineistona on kääntäjien ja kustantajan välinen kirjeenvaihto. Tutkimuksen pyrkimyksenä on selvittää, mitkä ideologiset, sosiaaliset tai henkilökohtaiset tekijät ohjasivat yksittäistä kääntäjää erilaisissa valintatilanteissa.¹

Kääntämisen prosessin tarkastelu siirtää näkökulman itse käännöksestä (*translation product*) erilaisiin toimijoihin, joita ovat kääntäjän lisäksi esimerkiksi kustantaja, asiantuntija ja kielenhuoltaja. Eri toimijoihin keskittyminen johtaa tarkastelemaan kääntämistä moniäänisenä prosessina, jossa voidaan erottaa ensinnäkin itse tekstissä esiintyvät alkutekstin kirjoittajan ja kääntäjän äänet (*textual voices*) sekä varsinaisen käännostekstin ulkopuoliset ja sitä kontekstualisoivat äänet (*contextual voices*). Jälkimmäisiä ovat muun muassa esipuheet, arvostelut, käännöksiä koskevat debatit sekä käänösprosessiin liittyvä kirjeenvaihto tai muu toimijoiden välinen yhteydenpito. (Alvstad, Greenall, Jansen & Taivalkoski-Shilov toim. 2017: 1–15.)

Kirjeenvaihto – sekä institutionaalinen että henkilökohtainen – avaa tutkijalle ainutlaatuisen pääsyn toisen henkilön sisäiseen ja ulkoiseen maailmaan (esim. Nordlund 2013; Laitinen & Nordlund 2012). Kirjeissään kääntäjät pohtivat, perustelevat, puolustelevat ja erittelevät kääntämiseen ja kieleen liittyviä ongelmia, joita he ovat työssään koh-

1. Kiitän Virittäjän nimettömiä arvioijia tarkkanäköisistä huomioista. Erityiskiitos toiselle refereelle myös teoreettista taustaa tarkentavista käänöstieteellisistä huomioista. Tutkimus on toteutettu Koneen Säätiön rahoittamassa tutkimushankkeessa Suomentamisen ideologiat ja normit: tietokirjallisuuden konventioiden muotoutuminen ja keskustelu käännosten kielestä 1800- ja 2000-luvuilla. Lämpimät kiitokset inspiroivista keskusteluista ja tuesta hankkeen tutkijoille Jyrki Kalliokoskelle, Lea Laitiselle, Petri Lauerhalle, Anne Mäntyselle ja Kaarina Pitkänen-Heikkilälle. Kiitän myös Outi Paloposkea käymistämme 1800-luvun kääntämistä koskevista keskusteluista sekä jaetuista lähteistä ja aineistoista.

danneet. Ongelmat voivat liittyä käytännön asioihin, kuten kääntäjän asemaan, käännöksen merkitykseen tai vastaanottajaan, tai kielen tasolla kielelliseen merkitykseen tai muotoon. Tämä kääntämisen prosessin kielellistäminen avaa erilaisia murtumakohtia, jotka tutkijan näkökulmasta toimivat sisäänkäynteinä kääntämisen taustalla oleviin normeihin ja ideologioihin.

Tutkimusaineistona toimii Werner Söderström Osakeyhtiön arkiston kirjailijoiden ja yhtiön johdon välinen kirjeenvaihto 1880-luvulta 1900-luvun ensi vuosikymmenen loppuun.² Lähemmän analyysin kohteet, kääntäjät Niilo E. Wainio, Aatto Suppainen ja Hilda Käkikoski, valikoituivat tutkimukseen kirjeenvaihdon laajuuden perusteella. Käkikoskelta on tutkimusta varten käyty läpi myös henkilökohtaista kirjeenvaihtoa, jota säilytetään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmassa.³ Joissakin kohdin kirjeaineiston lisäksi viitataan käännettyissä teoksissa esiintyviin varsinaisen tekstin ulkopuolisiin osiin, kuten esipuheisiin tai kääntäjien kommentteihin, sekä teosten ulkopuolisiin teksteihin, kuten käänne-kritiikkiin tai lehtikeskusteluihin. Nämä varsinaisen leipätekstin ulkopuoliset tekstit valaisevat kääntämisen normeja ja normikeskustelun moniäänisyyttä. Analyysi kohdistuu siis siihen metatasoon, jolla keskustelua normeista tai ideologioista käydään. Kieli- tai käänneideologioiden purkamiseksi on metatason kommentteja joissakin kohdin peilattu myös itse tekstiaineistoihin, joita löytyy Kotimaisten kielten keskuksen Kaino-tekstikorpuksesta ja Kansalliskirjaston digitaalisesta sanomalehtiarkistosta sekä käännettävistä teoksista. Tällainen tarkastelu mahdollistaa metatason vertailun teksteistä itsestään luettavissa oleviin normeihin ja ideologioihin.

2 Kääntämisen historia, kääntämisen historiallinen sosiologia ja kirja-kielen tutkimus

Kääntäjien ja kustantajan välinen kirjeenvaihto kertoo pääasiassa kääntämisen todellisista ja materiaalisista olosuhteista 1800-luvun lopulla. Artikkelini sivuaa näin ollen läheisesti myös tutkimusta kääntäjien työstä ja asemasta tuona aikana (esim. Paloposki 2001, 2013; Saarikivi 2005). Koska kirjeenvaihto ajoittuu 1800-luvun loppupuolelle, myös tietokirjallisuuden suomentamisen historia (Paloposki & Riikonen 2013) ja kustantamisen historia Suomessa (esim. Häggman 2001, 2008; Paloposki 2013) toimivat tutkimuksen tärkeinä taustatietona.

Tutkimuskohteena on koko kääntämisprosessi (*translation in the making*), ei pelkästään lopputulos eli itse käänne-teksti. Tämä kytkee tutkimuksen kääntämisen sosiologian tutkimukseen, joka tarkastelee kääntämistä suhteessa sosiaaliseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin. Tällaisessa käänne-tutkimuksessa näkökulma on kielellisten kysymyksenasetteluiden sijasta esimerkiksi käänne-ten tai kääntäjien yhteiskunnallisessa

2. Kirjeenvaihtoa säilytetään Päivälehdessä museossa Helsingissä. Olen käynyt läpi säilyneen kirjeenvaihdon ja kirjekonseptit vuosilta 1880–1910, ja noin 80 kirjeessä kääntäjät tai kustantaja kommentoivat nimenomaan kieltä ja kääntämistä.

3. Kiitän lämpimästi tutkimusavustajaani fil. maist. Hanna Lehtosta, joka kävi läpi Hilda Käkikosken arkiston Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa.

asemassa. (Chesterman 2007.) Kääntämisen prosessia voidaan valottaa analysoimalla erilaisissa työvaiheissa syntyviä dokumentteja, jollaisia ovat toimijoiden välinen kirjeenvaihto, kustannussopimukset, markkinoinnissa käytetty materiaali ja kommentoidut käsikirjoitusversiot käännöksistä. Nykykääntämisen tutkija voi lisäksi käyttää tutkimusmetodinä esimerkiksi eri toimijoiden haastatteluja tai etnografista havainnointia. (Buzelin 2007; Mäntynen & Kalliokoski 2018 tässä teemanumerossa.) Aineistona voi toimia myös kääntäjän, asiantuntijan ja kustannustoimittajan vuoropuhelu käännösten käsikirjoituksissa. Sen perusteella voidaan analysoida kunkin osallistujan mahdollisuuksia vaikuttaa käännösprosessiin ja sen lopputulokseen sekä paljastaa erilaisia valtasuhteita osallistujien välillä. (Mäntynen 2012; Siponkoski 2014.)

Kääntämisen historian tutkimus on sekä kansainvälisesti että Suomessa tuonut esille kääntäjät, jotka ovat etenkin kirjakielten varhaisemmissa vaiheissa usein olleet varsin näkymättömiä toimijoita (Paloposki 2001; Saarikivi 2005; Pym 1998).⁴ Käännöstutkija Anthony Pym (1998: 4–6) mukaan kääntämisen historian tutkimuksen ensisijainen kohde on tekstin kääntäjä, ei käännetty teksti: ”kääntämisen arkeologia” pyrkii selvittämään, kuka on kääntänyt mitä, miten, missä ja kenelle sekä miten käänнос on vastaanotettu. Sosiaalista kontekstia analysoimalla voidaan toisoin sanoen selvittää, miksi tietyt käännökset on tuotettu tietynä aikana ja tietyssä paikassa. Pym (mts. 16) mukaan historian tutkimus saa motivaationsa nykyisyydestä ja sillä on linkki tähän aikaan; sitä motivoivat kysymykset ja ongelmat, jotka nousevat nykykäännösten tutkimuksesta: ”menneisyyden syvempi tuntemus voi antaa meille laajemman taustan arvioida tulevaisuutta” (suom. kirjoittajan). Yksi tapa analysoida kääntämisen yhteiskunnallisia kytköksiä diakronisesta näkökulmasta on uudelleen-käännösten tarkastelu. Suomessa erityisesti Kaisa Koskinen ja Outi Paloposki (2015: 15–25) ovat erilaisten kvantitatiivisten metodien sekä tapaustutkimusten avulla luoneet kokonaiskuvaan uudelleen-kääntämisestä ilmiönä. Uudelleen-käännösten tarkastelu edustaa niin kutsuttua kääntämisen historiallista sosiologiaa (mts. 24), jonka pyrkimyksenä on tulkita kääntäjien valintoja aikakauden yhteiskunnallista, poliittista ja kieli-ideologista taustaa vasten.

Kääntäjällä on tekstiä kääntäessään mahdollisuus päätyä monenlaisiin käännosratkaisuihin; myös käännosihanteet ovat vaihdelleet eri aikakausina. Kääntämisen normit ovat sääntöjä tai ohjeita, jotka ohjaavat kääntäjää valitsemaan ratkaisunsa kaikista olemassa olevista potentiaalisista käännosratkaisuisista (ks. esim. Toury 2012 [1995]; Chesterman 2007; Kujamäki 2013). Kääntämistä ohjaavat normit kietoutuvat monella tapaa kieli-ideologioihin, joilla tarkoitetaan kieliä ja kielimuotoja koskevia käsityksiä ja asenteita – esimerkiksi sitä, miten eri kielimuotoja arvotetaan ja miten eri kielimuotojen välisiä suhteita ja rajoja hahmotetaan (ks. esim. Mäntynen, Halonen, Pietikäinen & Solin 2012).

Suomen kirjakielen kehittämisen historia jaetaan perinteisesti kahteen erilliseen kauteen, vanhaan kirjasuomeen ja varhaisnykysuomeen. Varhaisnykysuomen aikana 1800-luvulla suomesta kehitettiin täysimittainen, kaikilla aloilla toimiva mo-

4. Vrt. kuitenkin Paloposki (2008), joka osoittaa, että esipuheiden ja alaviitteiden kautta 1800-luvun kääntäjä on ollut monessa kohdin myös hyvin näkyvä toimija.

derni kirjakieli. Kirjakielen kehitys kytkeytyi läheisesti kansallisuusaatteeseen, kun suomen kielestä rakennettiin tietoisesti kansallisvaltio Suomen keskeistä symbolia. Kielen kytkeminen kansallisuuteen on ideologinen teko, joka oli luonteenomaista 1800-luvulle, mutta samaa on nähtävissä myös nykyään vähemmistökielten emansipoitumisena eri puolilla maailmaa. Suomen nykyisen kirjakielen perusta luotiin siis varsin lyhyen ajan kuluessa 1800-luvulla. Standardisointiprosessia onkin mahdollista tarkastella poikkeuksellisen läheltä, esimerkiksi analysoimalla sanoma- ja aikakauslehdissä, teosten esipuheissa, kielioppeissa, kirja-arvioissa tai yksityisessä ja virallisessa kirjeenvaihdossa käytyä kielikeskustelua.⁵ Toisaalta esimerkiksi kehittyvän kirjakielen todellista vaihtelua on mahdollista analysoida suoraan tekstiaineistosta, muun muassa Kansalliskirjaston Historiallisesta sanomalehtikirjastosta, josta löytyvät digitoituina kaikki suomalaiset sanomalehdet 1900-luvun alkuvuosikymmenille saakka.⁶

Käsittelen seuraavaksi käännöstoiminnan yhteiskunnallista taustaa 1800-luvulla ja esittelen tutkimukseni kohteena olevat kääntäjät (luku 3). Tämän jälkeen kuvaan yleisesti 1800-luvun käännösprosessien tutkimuksen aineistoja ja metodologiaa ja siirryn tarkastelemaan lähemmin, millä tavoilla käännösnormit ja kieli-ideologiat tulevat esille omassa aineistossani (luku 4). Loppuluvussa 5 arvioin vielä vuosisadan vaihteen toimijoiden yhteisesti jakamaa kieli-ideologista pohjaa, suomennosprosessien moniäänisyyttä sekä suomentajan asemaa ideologioiden ja arjen ristipaineissa.

3 Yhteiskunnallinen tausta: kustantajat ja kääntäjät kirjamarckkinoiden toimijoina 1800-luvun Suomessa

Kielen ja kääntämisen kulloisetkin ideologiat ja normit ovat aina kytköksissä ympäröivään yhteiskuntaan, kulttuuriin ja sosiaaliseen todellisuuteen. Taustoitan tässä luvussa 1800-luvun loppupuolen kaupallista kustannustoimintaa ja esittelen tutkimukseni keskeiset kolme suomentajaa.

3.1 Kaupallisen kustannustoiminnan alkaminen 1800-luvun lopussa

1800-luvun alkupuolella kirjallisuuden tuottaminen ja välittäminen olivat Suomessa aluillaan. Vuosisadan ensimmäisinä vuosikymmeninä perustettiin Turkuun ja sittemmin Helsinkiin lukuisia pitkäikäisiäkin kirjakauppoja ja kirjapainoja. Toimintaan osallistui useita ammattikuntia: kustantajan, kirjanpainajan ja kirjakauppiaan lisäksi keskeisiä olivat muun muassa lumpunkerääjät ja kirjansitojat, joilla oli ollut 1700-luvun

5. Ks. esim. artikkeleita teoksessa Huumo, Laitinen & Paloposki toim. 2004.

6. Tällä hetkellä Kansalliskirjaston palvelussa ovat avoimesti saatavilla kaikki Suomessa painetut sanomalehdet vuosilta 1771–1929. Tekstejä julkaistaan avoimesti sitä mukaa, kun ne vapautuvat tekijänoikeuksista, ja myös palvelun hakuominaisuuksia kehitetään jatkuvasti. Kansalliskirjasto, Kopiosto, opetus- ja kulttuuriministeriö ja kuusi korkeakoulujen organisaatiota ovat lisäksi aloittaneet kesällä 2018 pilottihankkeen sanoma- ja aikakauslehtien tutkimuskäytön edistämiseksi. Pilottihankkeeseen osallistuvien organisaatioiden käyttäjät pääsevät lukemaan aineistoja ajanjaksolta 1930–2010 Haka-kirjautumisen jälkeen.

jälkipuoliskolle saakka yksinoikeus kirjojen myyntiin. (Hakapää 2004: 19–24.) Vuosisadan loppuun saakka oli tyypillistä, että sama henkilö saattoi tilapäisesti toimia niin kirjan kustantajana, painajana kuin kirjakauppianaanakin (mt.; Häggman 2008: 83; Paloposki 2007).

1800-luvulla suomalainen yhteiskunta kävi läpi modernistumisen ja teollistumisen murroksen: sääty-yhteiskunnasta siirryttiin kansalaisyhteiskuntaan, ja ihmisten maailmankuva oli muuttumassa uskonnollisesta maallisemmaksi. Vuosisadan puolivälin tienoilta alkanut snellmanilainen kansallinen projekti kasvatti suomenkielistä sivistyneistöä muun muassa kehittyvän koululaitoksen kautta. Kirjojen kustantaminen oli läheisesti kytköksissä yhteiskunnallisiin muutoksiin ja kansan sivistämiseen. Vuosisadan alkupuolella tietokirjallisuuden kustannushankkeet lähtivät kuitenkin vielä pääasiassa liikkeelle yksittäisistä henkilöistä, usein opettajista, jotka tarvitsivat suomenkielistä oppimateriaalia. Keskeisiä olivat myös kansalliset sivistykselliset seurat ja suomen kielen näkökulmasta erityisesti vuonna 1831 perustettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, jonka toimintaa ohjasi kansallinen ja kansanvalistuksellinen ideologia. (Kovala 2013a: 43–44.)

Yksityisten henkilöiden ja julkisten toimijoiden rinnalle nousivat 1800-luvun loppupuolella ensimmäiset modernit kirjankustantamiseen keskittyneet yritykset, G. W. Edlund, Weilin & Göös, Werner Söderström, Gummerus ja Otava. Toiminta kirjamarkkinoilla oli entistä ammattimaisempaa, vaikka kirjallisuus nähtiin yhä myös keskeisenä opetus- ja valistustoiminnan välineenä. (Häggman 2008: 149–161, 187–191; Kovala 2013b; Paloposki 2013.) Werner Söderström Osakeyhtiö perustettiin vuosisadan loppupuolella, vuonna 1878, jolloin kirjallisuuden instituutiot olivat jo syntyneet ja vakiintuneetkin: suomenkieliselle kirjallisuudelle ”alkoi olla tukijoita, lukijoita ja ostajia” (Häggman 2001: XIII). Kustantamon alkuvaiheen menestys oli pitkälti sidoksissa vuosina 1881–1888 ilmestyneen 3 060 -sivuisen suurteoksen *Yleinen ihmiskunnan historia* julkaisemiseen. Teos ilmestyi 32 vihkona, se oli runsaasti kuvitettu ja menestyi kaupallisesti hyvin. (Mts. 37–43; 2008: 244–252.) Sanomalehti *Kaiun* kirjoittaja kommentoi teoksen ilmestymistä seuraavalla tavalla:

- (1) Iloista on isänmaanystävän kokea että yksityiset kirjankustantajat jo yrittävät näinkin suuria kirjoja painattamaan, johon ei ole tähän asti uskaltanut kuin Suomalainen Kirjallisuuden Seura. Se todistaa, että nuoren kirjallisuutemme wiljelijäin joukko jo on melkoinen. (*Kaiku* 27.1.1883)

Werner Söderströmiä voidaan pitää Suomen ensimmäisenä ammattimaisena kustannusyhtiönä, joka keskittyi nimenomaan kirjojen kustantamiseen ja kehitti monella tapaa Suomen kirjamarkkinoita (Häggman 2001: 33–34). Keskeisiä uudistuksia olivat muun muassa *Yleinen ihmiskunnan historia* -teoksen kaltaiset vihkoina myytävät suuret sarjat ja asiamiesverkosto. Kirjojen välittäjiksi eli asiamiehiksi värvättiin laaja kansanjoukko ympäri Suomea. Välittäjinä toimivat tyypillisimmin papit, koulumiehet ja kirkkoherrat mutta myös apteekkarit, nimismiehet ja vauraiden tilojen isännät. Sarjojen lisäksi osa ryhtyi välittämään myös muuta Söderströmin kustantamaa kirjallisuutta, ja vuonna 1895 yhtiöllä oli yhteensä 443 asiamiestä. (Häggman 2001: 43; 2008: 249.) Vä-

littäjien ja kustantajan välisen kirjeenvaihdon perusteella kauppa ei aina ollut vilkasta eikä kansan lukuhalu korkea:⁷

(2) a.

Hirvensalmella, Huhtikuun 25 p. 1880

Kunnioitettava Herra!

Kiitän nöyrimmästi ehdoituksestanne, jonka olette minulle tehneet, ja toivotan kaikesta sydämestäni onnea sille isänmaalliselle yrityksellenne, johon olette ryhtyneet! Minä mielelläni rupean asiamieheksenne täällä, vaan pelkään, etten taida siinä hyvin onnistua, kun täällä on kansassa lukuhalu vielä niin rappiolla, mutta parastani tahdon koettaa. [seuraa lista kirjoista] Ne voisitte lähettää Mikkelin kautta, sillä se on Porvoosta tänne ainoa tie.

Kunnioituksella:

S. Kirjalainen

(S. Kirjalainen Werner Söderströmille 25.4.1880)

b.

– – ettei täällä tahdo kirjat kaupaksi käydä. Olen niitä suositellut kinkereillä, rippilapsille, ja kirkossa kuuluttamalla, mutta enempää kuin se määrä, jota myötä seuraava tili osoittaa, en ole saanut myydyksi. (Niilo Wainio Werner Söderströmille 10.9.1891)

WSOY:n arkistossa johdon kirjeenvaihdon joukosta erottui kolme suomentajaa, joiden kanssa kustantaja kävi kirjeenvaihtoa säännöllisesti ja jotka käsittelivät kirjeissään kieltä ja kääntämistä. Esittelen seuraavassa lähemmin nämä suomentajat.

3.2 Aatto Suppanen, Niilo Wainio ja Hilda Käkikoski Werner Söderströmin kääntäjinä

Aatto Suppanen (1855–1898) oli Suomen ensimmäisiä ammattikäntäjiä, ja hän ehti lyhyeksi jääneen uransa aikana suomentaa yli 70 teosta pääasiassa ruotsista ja saksasta. Suppanen oli Werner Söderströmin luottokääntäjä ja työskenteli kustantamossa myös toimitussihteerinä ja kielentarkistajana. Käännöstöiden lisäksi hän toimi Kansallisosakepankin kotimaan kirjeenvaihtajana. (Saarikivi 2005: 83–86; Sorvali 2007.) Suppanen oli tunnettu ja arvostettu. Sanomalehdistössä julkaistiin helmikuussa 1898 hänen muistokirjoituksensa, jossa kiiteltiin hänen ammattitaitoaan ja työtään suomen kielen edistäjänä:

Suomenkielen kehitystä on Suppanen kirjallisella toimellaan suurella määrällä edistänyt. Hän ei koskaan työssään hutiloinnut. Puhdasta ja sointuwaa on aina kieli

7. Kirjojen hankkiminen oli luonnollisesti myös taloudellinen kysymys. Tarja-Liisa Luukkanen (2016) on käsitellyt lukemista paikallisen kirjaston toiminnan kautta. Kirjastot mahdollistivat lukemisen myös niille, joilla ei ollut mahdollisuutta ostaa kirjoja itselleen.

ja alkuteoksen luonnetta vastaava. Suomalaisesta kodista lähteneenä osasi Suppanen taitavasti käyttää kieleemme runsaita varoja. Monta kaunista wakoa on hän kirjallisuutemme wainiolla kyntänyt ja kunniakkaan sijan tämän kirjallisuudessa saawuttanut. (*Uusi Suometar* 4.2.1898)

Niilo E. Wainio (1860–1931) oli pappismies, joka toimi kappalaisena ja kirkkoherrana useissa seurakunnissa. Vuodesta 1918 kuolemaansa asti hän oli kirkkoherrana Isossakyrössä. Wainio julkaisi muutaman oman runoteoksen mutta ansioitui ennemminkin unkarilaisen kaunokirjallisuuden ja uskonnollisen kirjallisuuden kääntäjänä. (Riikonen 2013.) Tämän tutkimuksen kirjeenvaihtoaineistossa Wainio keskustelee ja neuvottelee kustantajan kanssa Lutherin elämäkerran käännöksestä.

Hilda Käkikoski (1864–1912) oli historian ja äidinkielen lehtori, naisasia-aktiivi, kääntäjä, kirjailija ja yksi ensimmäisistä suomalaisista naiskansanedustajista. Hän oli kotoisin kaksikielisestä perheestä kaksikieliseltä Uudellamaalta. Ennen poliittista uraansa hän toimi opettajana muun muassa Helsingin Suomalaisessa yhteiskoulussa ja Helsingin Suomalaisessa tyttökoulussa. Jo ennen valmistumistaan opettajaksi Käkikoski toimi myös suomentajana. (Ahtisaari 1997.) Hän suoritti lisäksi historian arvosanan yliopistossa professori E. G. Palménin oppilaana. Historian alalta Käkikoski tunnetaan lapsille ja nuorisolle tarkoitetun historian oppikirjan kirjoittajana. Hän oli saanut vaikutteita erityisesti Sakari Topeliukselta ja Julius Krohnilta, jotka korostivat kertomusten merkitystä oppilaiden mielenkiinnon herättäjänä. (Kaarninen 2013.)

Paitsi itse kääntäjät ja kustantaja kirjeenvaihdossa tulevat näkyväksi myös muut käännösprosessin osallistujat. Kuten katkelmat 3a–b kirjeenvaihdosta osoittavat, Werner Söderströmin kustantamien käännöskirjojen kieliasu tarkastutettiin ainakin alkuvaiheessa aina toisella kielen asiantuntijalla. Laadunvalvontaa pidettiin kustantamossa tärkeänä (Häggman 2008: 246; Kovala 2013a: 49).

- (3) a. Suppasen käännöstä tarkastamaan olen puhutellut P. Cajanderia, vielä paljon perinpohjaisempi tarkastus kielellisessäkin suhteessa kuin mihin itse joudan, on huomattu välttämättömäksi, jos mieli saada kirjan suomalainen asu täysin tyydyttäväksi. Olen kuitenkin yhä edelleen minäkin tarkastuksessa osallisena, niin kuin Teille lupasin.

Kunnioituksella
J. R. Danielson

(J. R. Danielson Werner Söderströmille 3.10.1890)

- b. – – ja suurin joukoin kerrassaan ei sellaista työtä haluta tehdä kuin toisten suomennosten korjaaminen on. Pakosta olen sitäkin tehnyt, kun ei ole parempaa työtä ollut; mutta kerrassaan kuolettavaa se on ja sitä paitsi viepi kaksi vertaa aikaa kuin jos itse suomentaisin. – – (A. Suppanen 28.3.1893)

Kuten edellä oli esillä, Aatto Suppanen toimi kustantamossa paitsi kääntäjänä myös monissa muissa tehtävissä. Edeltävän esimerkin tavoin Suppanen viittaa kirjeenvaihdoissaan toistuvasti toisten kääntämien tekstien korjaamisen työläyteen ja vaikeuteen. Käännösten kieliasun tarkistaminen onkin kirjeenvaihdon valossa jo kustantamon alkuvaiheessa systemaattista, ja joistakin lähetetyistä kirjeistä käy ilmi, että käännös on hylätty nimenomaan kieliasun perusteella:

- (4) Teidän käännösnäytteitänne Topeliuksen Tarinoista eivät tšekäläiset tarkastajat ole hyväksyneet, siinä olevia runoja sitä vastoin pidetään onnistuneina, vaikka tosin jotkut kaipaisivat korjailemista – . (W. Söderström M. Tammi-selle 26.3.1886)

Kääntämistä pidettiin 1800-luvun kirjakielen kehitystyössä keskeisenä kielen rikastuttajana. Varsinkin vuosisadan alkupuolella kääntäjät tulivat aktiivisina toimijoina näkyviin muun muassa teosten esipuheissa, joissa he esittelivät käännösratkaisujaan. Vuosisadan loppupuolella esipuheet alkoivat yhä enemmän käsitellä kirjailijan elämäntyötä ja teosten syntyä, mutta kääntäjät näkyivät kuitenkin yhä muun muassa teoksissa esiintyneissä alaviitteissä. (Paloposki 2008: 5.) Kääntäjän työ tuli luonnollisesti esiin myös teosten vastaanotossa ja kritiikeissä (Paloposki 2004: 42, 50–51). Kääntäjien oma arki paljastuu jäljelle jääneestä kirjeenvaihdesta. Sen valossa kääntäjän työ oli 1800-luvulla kiireistä ja huonosti palkattua: ”En tiedä: pitäisikö henkisen työn tekijäin elää tyhjällä tai vesileipäläisen tavoin vai mikä tässä lienee syynä?” (Suppanen, 25.2.1893; ks. myös Saarikivi 2005.) Vaikka palkkioiden pienuus oli kirjeenvaihdon keskeisiä teemoja, avaavat kirjeet myös toiminnan ideologista puolta ja kertovat siitä, miten kääntäjät itsekin kantoivat syvästi vastuuta muun muassa kansallisesta sivistämisen projektista ja suomen kirjakielen rakentamisesta.

4 Normien ja ideologioiden kielellistäminen

Toisin kuin nykykäännösten tutkijalla historiallisten käännösten tutkijalla ei luonnollisesti ole samanlaisia mahdollisuuksia tarkastella kääntämisen prosessia siinä vaiheessa, kun käännös on juuri syntymässä (vrt. Mäntynen & Kalliokoski 2018). Tutkijalla on käytettävissään käännetty teksti mutta ei välttämättä edes tarkkaa tietoa sen lähtöteksteistä. 1800-luvulla käännökset olivat monesti Suomen olosuhteisiin ja esimerkiksi kansakoululaitoksen tarpeisiin laadittuja mukaelmia useista eri lähtöteksteistä, jotka olivat usein kaiken lisäksi erikielisiä. Painamattomia käsikirjoitusversioita on työstä löytää arkistoista, sillä ilmeisesti käytäntönä oli, että käsikirjoitukset tuhottiin, kun painettu teksti ilmestyi (ks. kuitenkin Pitkänen-Heikkilä 2010, 2018 tässä teemanumerossa). Kirjeenvaihdon ja 1800-luvun aineiston kartoittamisen yhteydessä Werner Söderströmin arkistosta löytyi kuitenkin uskonnollinen käsikirjoitus *Kääntymys pimeydestä walkeuteen – Ap. t. 9: 1-18*, jonka yhteydessä oli myös alkuperäinen ruotsinkielinen teksti *En sann omvändelse från mörker till ljus – Tankar öfver Ap.-G. 9, 1-18*. Tekstin todennäköinen kääntäjä oli kirkkohistorian professori Herman Råbergh, ja

käännökseen on tehty muun muassa leksikaalisia, ortografisia ja sanajärjestyksen muutoksia. Ainakin osa korjauksista näyttäisi olevan nimenomaan ruotsinmukaisuuksien muokkaamista, ja käännöstä tarkistanut henkilö on käsikirjoituksen marginaalissa kommentoinut käännöstä liiallisista svetisismeistä.

Vaikka muokattujen käsikirjoitusten jäljittäminen on työlästä, voi 1800-luvun suomennoton tutkija tukeutua monenlaisiin sekundaareihin lähteisiin (Pitkänen-Heikkilä 2010). Tällaisia ovat esimerkiksi kirjoihin painetut esipuheet ja johdannot sekä kääntäjän huomautukset ja jälkilauseet, joissa kääntäjä voi muun muassa informoida lukijaa tekemistään ratkaisuista tai valmistautua tekstin vastaanottoon (Hartama-Heinonen 1995; Paloposki 2008). Kääntäjillä oli 1800-luvulla tärkeä rooli myös vieraiden kulttuurien asiantuntijoina. Muun muassa käyttämällä alaviitteitä he selittivät vieraskielisiä sanoja ja sitaatteja ja tekivät samalla omaa työtään ja valintojaan näkyvämmäksi lukijoille (Paloposki 2008). Tarkastelen seuraavaksi, millä tavoin erilaiset normit ja kieli-ideologiat näkyvät kääntäjien ja kustantajan kirjeenvaihdossa. Käsittelem aluksi sitä, miten vastaanottajan huomioimisen normi ilmenee aineistossa, ja erittelen sen jälkeen kääntäjien kieli-ideologisia kannanottoja.

4.1 Oppineelle yleisölle vai koko kansalle: vastaanottajan huomioiminen kääntämistä ohjaavana normina

Kääntämisen normit ovat toimintaohjeita, joiden mukaan kääntäjä kussakin tilanteessa voi valita mahdollisista käännösratkaisuista kulttuuriseen ja tilannekontekstiin sopivimmat ratkaisut (Toury 2012 [1995]; Chesterman 2007). Kirjeenvaihtoaineiston valossa keskeisimmin esiin nouseva käytännön työtä ohjaava normi on vastaanottajan huomioiminen: kääntäjän toimintaan ja valintoihin vaikuttaa luonnollisesti se, kenelle käännetään.⁸

Vastaanottajan huomioiminen näkyy keskustelussa, jota kääntäjä Niilo Wainio kävi kustantajan kanssa Theodor Kolden alun perin saksaksi kirjoittaman Lutherin elämäkerran kääntämisestä:

- (5) a. Mitä käännöspalkkioon tulee, niin on ensiksikin huomioon otettava, että kun Kolden teos näyttää olevan *aiottu sivistyneelle yleisölle*⁹, sen suomentaminen ei ole aivan helppoa, sitä ei käy suomentaminen kuten tavallista hartauskirjaa. (N. Wainio 18.2.1901)
- b. Mitä suomennotukseen tulee, johon arvostelijat muka eivät ole aivan tyytyväisiä, kuten sanotte, niin on huomattava, *ett'ei kirja olekaan mikään helppotajuinen teos*, vaan *tiedemiehen käsialaa*, jonkatähden käännöksenkin kieli

8. Kielitieteessä vastaanottajan huomioimiseen viitataan esim. sosiolingvistiikan käsitteellä *audience design* (esim. Bell 2001; ks. myös Laitinen & Nordlund 2012). Käännöstieteessä tekstin tarkoituksen ja kommunikatiivisen luonteen ottaa huomioon niin kutsuttu skoposteoria. Sen mukaan kohdetekstin vastaanottajan tarpeet ja tiedot voivat myös poiketa lähtötekstien lukijoiden tarpeista. (Chesterman 1997: 34.)

9. Esimerkkien kursivoinnit kirjoittajan, muut merkinnät alkuperäisen tekstin mukaiset.

muodostuu originaalin kaltaiseksi, – ainakaan en minä ole katsonut soveliaaksi ruveta sen lauserakennusta muuttelmaan. Hieman epätietoinen olen ollut, miten menetellä tiede- ja vieraskielisten sanojen suhteen, mutta en ole tahtonut noudattaa ankaraa purismia, kun nuo sanat esiintyvät melkein kaikissa sivistyskielissä. Ja onhan sitä paitsi käännöstäni siellä Teidän luonanne tarkastettu, ja olen useimmat muistutukset ottanut korrehtuuria lukeissani huomioon. (N. Wainio 20.5.1901)

Wainion kirjeessä (esim. 5b) viitataan suomennoksen vastaanottoon, joka ei kirjoittajan mukaan ollut pelkästään positiivista. Teoksen toinen arvio *Valvoja*-lehdessä sen sijaan on käännösratkaisujen suhteen samoilla linjoilla kuin kääntäjä itse:

- (6) Kolde [- -] on kuitenkin kauttaaltaan itsenäinen tutkija, joka tässä elämäkerrassa esittää kypsyneet tulokset parikymmenvuotisesta detaljityöstä. [- -] Se [Kolden teos] on todellakin mitä sopivin opas perehdyttämään suurta sivistynyttä yleisöä uskonpuhdistajaan ja hänen elämäntyöhönsä. [- -] Suomennoksesta ei ole muuta kuin hyvää sanottavana. Mitä teoksen ulkoasuun tulee, olisi tämän kirjoittajalla sen suhteen ollut pari toivomusta. Ensinnäkin olisin suonut, että olisi käytetty antikva-kirjasimia fraktuuran sijasta, joka moneen tekee ikävystyttävän vaikutuksen. Ei ainakaan *sille yleisölle, joka tällaisia kirjoja itselleen hankkii*, ”latinan” lukeminen enää tuota mitään vaikeuksia. (*Valvoja* 1902: 769–771)

Se, kenelle käännetään, vaikutti luonnollisesti siihen, miten käännetään: sivistyneistölle tarkoitettussa Luther-käännöksessä kieliasu saattoi kääntäjän mukaan olla lähempänä originaalia. Maininta oppineesta yleisöstä kirjan ajateltuna lukijana on jo alkuperäisen teoksen alkulauseessa (esim. 7a), jota saksalainen kustantaja oli kirjoittajalta pyytänyt ja jonka Wainio on kääntänyt sellaisenaan myös suomenkieliseen laitokseen (esim. 7b).

- (7) a.
Und die andere, nicht minder schwierige Aufgabe, die mir vorschwerte, war die, meine Darstellung in eine Form zu kleiden, die jedem Gebildeten verständlich ist und doch den Gelehrten allenthalben die wissenschaftliche Begründung erkennen lässt. (Erlangen d. 28 April 1901. Dr. Th. Kolde; Kolde 1901)
- b.
Ja toisena tehtävänä¹⁰, joka tosin on yhtä vaikea kuin edellinenkin, tavoittelin sitä, että saisin esitykselleni muodon, joka on tajuttavaa jokaiselle sivistyneelle ja jossa samalla oppineen silmä kaikkialla huomaa tieteellisen perustuksen. Saawuttakoon nyt wain tämä teokseni käännös yhtä ystävällisen vastaanoton kuin se alkukielellä sai! (Wainion suomenno Kolden alkulauseesta)

10. Ensimmäinen Kolden alkulauseessaan mainitsema tehtävä oli sijoittaa Luther omalle aikakaudelleen eli esittää hänet historioitsijan tapaan juuri sellaisena – viisaudessaan ja heikkoudessaan – kuin hän oli.

Myös tiedesanojen ja termien käyttö oli sallittua, koska käsitteet ja niitä vastaavat termit olivat lukijoille tuttuja muista kielistä. Wainio viittaa edellä esimerkissä 5b liian ankaraan purismiin: yhtenä keskeisenä kielellisenä ideologiana oli 1800-luvulla oman kielen puhtauden vaatimus (tästä myös jäljempänä). Termien ja tiedesanojen kääntämistä suomeksi pidettiin tärkeänä kansallisen projektin osa-alueena, sillä kotikielisen ja näin ollen kansallekin läpinäkyvän termistön katsottiin lisäävän kielen demokraattisuutta (ks. esim. Paunonen 1992; Pitkänen 2008: 79–80; Pitkänen-Heikkilä 2013, 2018). Wainion tavoin myös 1800-luvun lopun kielenohjailijat yhtäältä pyrkivät suomen puhdistamiseen vieraista aineksista ja toisaalta ottivat kantaa ”turhaa” tai ”liian kankeaa” purismia vastaan. Myös keinokeisten oppisanojen liiallista käyttöä siis arvosteltiin, erityisesti silloin, kun vierasperäinen sana näytti jo vakiintuneen kielenkäyttöön. (Nordlund 2004.) Kuten Mäntynen ja Kalliokoski (2018) osoittavat, keskustelua termien suomentamisesta käydään nykyäänkin.

Valvojan arviossa (esim. 6) on lisäksi kiinnostava kommentti, joka liittyy teoksen ulkoasuun ja erityisesti typografiaan. Arvioija olisi toivonut, että kirjassa olisi käytetty antiikvakirjasimia fraktuuran sijaan. Antiikva alkoi 1800-luvun loppupuolta kohti syrjäyttää fraktuurakirjasimen painotuotteissa, mutta varsinkin kansalle tarkoitetussa kirjallisuudessa, esimerkiksi hartauskirjallisuudessa, fraktuura säilyi vielä pitkään (Hägman 2001: 74; Häkkinen 1994: 27). Sen sijaan sivistyneistölle tarkoitetuissa teksteissä antiikvaa käytettiin jo aiemmin, mihin *Valvojan* arvioijakin viittaa. Kirjasimen käyttöön liittyi myös kulttuurisia ja poliittisia merkityksiä: fraktuura hahmotettiin uskonnollisen ja valistavan kansankirjallisuuden kirjasimeksi, kun taas antiikvalla painettu teksti saattoi kantaa merkityksiä, jotka liittyivät ruotsalaismielisyyteen ja elitistis-tieteellisyteen. (Mervola 1995; ks. myös Huumo 2005: 17–18 ja vastaavanlaisesta tilanteesta Ruotsissa Lindmark 2012: 87–98.)

Suurelle yleisölle tarkoitetuissa teoksissa noudatettiin Suppasen kirjeenvaihdon perusteella erilaisia käänösperiaatteita kuin sivistyneistölle tarkoitetuissa teoksissa (vrt. esim. 5a):

- (8) a. Ihmeitten maailma olisi tullut paljon parempi, jos olisin saanut sen kirjoittaa uudestaan koko teoksen. Nyt siinä on paljo sellaista, jota eivät ymmärrä muut kuin lukeneet; mutta vähän *laajentamalla ja enemmän selittelemällä* olisi se ollut helppo korjata. Aikaa se olisi vienyt ja maksu olisi tietysti sen mukaan kohonnut. Nyt on se vain suorastaan suomennettu, ja saatat olla jotenkin varma, että jos vain joku rupeaa kaivelemaan, kyllä sieltä löytyy muis-tutuksen aihetta. Kieltä olen kyllä koettanut sovitella tajuttavaksi, mikäli esi-tyksen lyhyys on sallinut. (A. Suppanen 25.5.1892)
- b. Minusta nimittäin on *tarpeen nooteissa antaa suomennos* vieraskielisistä lauseista, koska ne muuten jäävät suomalaiselta lukijalta ymmärtämättä, ja sel-laistakin kirjoitusta kuin tämä lukee monikin sellainen, joka ei ole lukenut yhtään vieraita kieliä. Se siitä? (A. Suppanen lokakuussa 1896)

Ihmeitten maailma (Kronström 1892) oli Aatto Suppasen suomentama koko kansalle tarkoitettu tietokirja, joka esitteli erilaisia luonnon ja maailman ilmiöitä lukijoille. Kirjassa esiteltiin muun muassa tähdenlentoja, Suezin kanavaa, Egyptin ”pyramiideja”, ”telefoonia” ja ihmeellisiä kiviä. Toisin kuin sivistyneistölle tarkoitetuissa teoksissa koko kansalle suunnatuissa teoksissa pidettiin tärkeänä asioiden laajempaa selittämistä ja tulkintaa esimerkiksi alaviitteiden avulla. Tällä tavalla kääntäjä tuli tekstissä vieraita kieliä ja kulttuureja tuntematonta lukijaa vastaan (ks. Paloposki 2008).

4.2. Kieli-ideologisia kannanottoja: standardikieli-ideologia, purismi ja kankea kieli

Kansakunnat ovat luonteeltaan kuvitteellisia yhteisöjä (Andersson 2007): ne konstruoidaan sellaisten symbolien varassa, jotka yhteisön jäsenet tunnistavat ja joiden avulla he identifioituvat kyseisen ryhmän jäseniksi. Yhteinen kansalliskieli on yhteisen historian, kulttuurin ja uskonnon ohella keskeinen kansakunnan symboli (ks. esim. Irvine & Gal 2000; Blommaert & Verschueren 1992: 359). Kielten standardisaatioprosessissa yksi kielimuoto kohotetaan prestiisiasemaan, jolloin se ihmisten mielessä alkaa hahmotua muita alueellisia tai sosiaalisia kielimuotoja paremmaksi, ”oikeaksi” kieleksi (Vogl 2012). James ja Lesley Milroy (2012: 19) korostavat standardin ideologista luonnetta: standardikieltä voidaan pitää enemmän mielen tuotteena kuin todellisuutena (”idea in the mind rather than a reality”).

Standardin rakentamiseen liittyy olennaisesti kielimuodon sisäisen variaation kaivaminen. 1800-luvun Suomessa kirjakieleen ”valittiin” tiettyjen murteiden morfofonologisia tai morfologisia piirteitä (ks. esim. Paunonen 1992, 1996; Laitinen 2004; Lauerma 2004; Nordlund 2004; Litola 2015). Keskeistä standardoituun kielimuotoon pyrkiville kääntäjille oli yhtenäisyyden tavoittelu, kuten seuraavat esimerkit osoittavat:

- (9) Merkitsin korr. arkin viime sivulle, että olisi hyvä, jos saisin vielä kerran tänne seuraavatkin arkit, mutta jos ette ehdi niitä enää tänne lähettämään, niin pyydän, että niissä otetaan vaarin, missä n.s. kontrakti=substantiiveissa on pääte =sen (esim. taivaasen) ja muutetaan se kuuluvaksi : seen (monikko siin). Niinpä näkyy nykyajan oikeinkirjoitus vaativan, vaikka en ole sitä muotoa ennen käyttänyt. (N. Wainio 12.6.1901)
- (10) – – Pelkään pahoin, että käännökseni on aivan ala-arvoinen. Erittäinkin minua huolettaa johdonmukaisuuden puute nimien kirjoituksessa, suurien alkukirjaiminen käytännössä, Raamatun lauseitten merkinnässä, ja käyttämisessä ja siinä, että olen toisin paikoin kirjoittanut ”pelvon”, toisin pelon. (H. Käkikoski 31.12.1887)

Niilo Wainio viittaa kirjeessään (esim. 9) supistumanominien illatiivimuodon vaihteluun ja vakiintumiseen nykymuotoonsa. Illatiivimuoto oli vanhassa kirjasuomessa yksivokaalinen *-sen*, ja pitkävokaalisen pääteen arvellaan syntyneen analogian kautta *ihmiseen*-tyyppisistä illatiiveista, joissa vartalovokaalin (*ihmise-en*) on hahmotettu kuuluvan päätteeseen (*ihmi-sen*). Lyhyttä illatiivimuotoa *-sen* esiintyi teksteissä

kautta 1800-luvun (Verronen 1969: 88–89), ja muotoon otti kantaa myös August Ahlqvist *Kieletär*-lehdessään vuonna 1875. Ahlqvist oli lakikirjan toisen painoksen käsi-kirjoituksessa merkinnyt nomineja pitkällä päätteellä, mutta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkijakunta oli korjannut päätteet lyhytvokaalisiksi (*Kieletär* 1875: 55).¹¹ Ahlqvist puolustaa pitkää vokaalia puhekielen käytännöllä, sillä hänen mukaansa Itä-Suomea lukuun ottamatta suomen puhekielessä esiintyy ”Turusta Tornioon” joko pitkä vokaali tai *h*:llinen muoto (*huoneeseen*). (Verronen 1969: 92; Kohtamäki 1956: 119–120; illatiivin normittamisesta ja käytöstä 1800-luvun sanomalehdissä ks. Pallaskallio & Nordlund 2018.)

Hilda Käkikoski mainitsee kirjeessään (esim. 10) *k*:n astevaihtelun, joka oli eksplisiit- tisesti esillä 1800-luvun kielikeskusteluissa. Likvidan jälkeisen *k*:n astevaihtelun nykyi- nen kirjakielen standardin kanta edustaa toisissa äänneympäristöissä itämurteista kato- muotoa (esim. *pelko* : *pelon*), toisissa länsimurteista muotoa, jossa vahvaa astetta edus- taa heikossa asteessa *j* (*kurki* : *kurjen*). Kuten Käkikosken kirje osoittaa, 1800-luvulla muodoissa ilmeni vielä vaihtelua. Vaihtelua esiintyi myös painetuissa teksteissä, esi- merkiksi Topeliuksen *Luonnon Kirjan* käännöksessä (Pitkänen-Heikkilä 2010: 88). Ahl- qvist otti kantaa *k*:n astevaihtelumuotoihin *Kieletär*-lehdessään 1870-luvulla arvioides- saan Julius Krohnin suomentamaa romaania *Ivanhoe*. Ahlqvist (1871) esittää arviossaan kannan, jota voidaan luonnehtia etymologiseksi (ks. Paunonen 1992) ja jonka mukaan alkuperäisin ja täyteläisin muoto on aina kirjakieleen sopivin:

Se on nim. aivan selvä ja luonnollinen asia, että se murre on täydellisin ja kirja- kielessä enimmin seurattava, jossa kielen äänet pehmentäissäkään eivät peräti huk- kaudu, vaan korvautuvat jollakulla tavalla, niinkuin mainitussa seikassa *k*:n peh- meillä vastoilla *j*:llä ja *v*:llä. (*Kieletär* 1871: 1)

1800-luvun kielimiehet rakensivat suomen kirjakieltä tietoisesti ja kävivät avoimesti keskustelua eri valinnoista. Taustaoletuksena oli ajatus standardikielen varioimat- tomuudesta, mutta eroja syntyi siinä, millaisin perustein eri muotojen oikeellisuutta perusteltiin.¹² Edellä mainittu etymologinen kanta kytkeytyy niin kutsuttuun kieli- opillisuuskantaan. Kieliopillisuuskanta näki kielen luonnonilmiöiden tapaan erilaisten lakien ohjaamana täydellisenä systeeminä, jonka säännösten kielentutkija voi tutki- muksen kautta purkaa ja analysoida. Kieliopillisuuskannan vastakohtana voi nähdä kansankielisyyskannan, joka korosti kansanmurteiden ja puhutun kielen merkitystä kirjakielen rakentamisessa: kirjakieleen tuli hyväksyä vain muotoja, jotka todella esiin- tyivät kielessä. (Ks. lähemmin Setälä 2001 [1893]; Paunonen 1992, 1996; Laitinen 2004; Nordlund 2004.) Kansankielisyyskanta edustaa edellä Ahlqvistin mielipide, jossa hän perustelee illatiivin päätteiden muodostamista suomen puhekielen esiintymillä. Monet

11. Ahlqvist kuului G. Cannelinin korjaaman *Ruotsin valtakunnan laki*-teoksen (1867) tarkastuskuntaan ja otti useassa muussakin yhteydessä kantaa laki- ja virkakieleen (Kohtamäki 1956: 69–71).

12. Toisenlaiset äänet eivät saavuttaneet yhteisössä vastakaikua. Kannatusta kielipoliittisen valta- eliitin (esim. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura tai akateeminen eliitti) parissa ei esimerkiksi saanut Carl Axel Gottlundin evolutionistinen ajatus, jonka mukaan kukin voi kirjoittaa kuten puhuu ja ”luonnon- valinnan” kautta paras kielimuoto vähitellen vakiintuu (Sulkunen 2004: 68–74).

morfologiaa koskevat kiistat ajoittuivat 1870-luvulle, ja vuosisadan viimeiset vuosikymmenet näyttäisivät olleen keskeisiä muotojen vakiintumisessa (ks. Nordlund & Pallaskallio 2017).

Käkikoski mainitsee edellä kirjeessään (esim. 10) myös nimien kirjoittamisen yhdenmukaisuuden. Ulkomaisten nimien kirjoitusasusta oli erityisesti 1800-luvun puolivälin tienoilla käyty vilkasta keskustelua: osa kielimiehistä oli sitä mieltä, että ulkomaiset nimet olisi suomennettava ja kotoutettava (esim. E. A. Ingmanin artikkelissaan vuonna 1844 esittämät *Ahrikka* tai *Lapratouri*), kun taas joidenkin mielestä oli tärkeämpää säilyttää nimissä yhteys alkuperäiseen nimeen ja sen kirjoitusasuun (esim. Fabian Collan, joka artikkelissaan vuonna 1845 kirjoitti nimien oikeudesta olla nimiä, ks. Paikkala 2004: 79–86). Keskustelun taustaoletuksena oli standardikieli-ideologian mukaisesti se, että kieliasun tulisi olla kauttaaltaan yhdenmukainen ja varioimaton. Monet 1800-luvun keskustelijoista vaativat lisäksi, että perustelujen tulee olla kaikissa tapauksissa yhtenäiset eli kaikkien nimien tulisi noudattaa samoja taivutus- ja oikeinkirjoitusperiaatteita. Vuosisadan loppuun mennessä keskustelu ulkomaisten nimien kieliasusta oli jo päättynyt ja siinä oli päädytty nykyisenkaltaiseen kompromissikantaan, jonka mukaan vakiintuneet mukaelmat ja käännökset hyväksytään mutta muut nimet kirjoitetaan alkuperämaan tavalla (mas. 117). Kokonaisuudesta ei siis saatu kaikkien mielen mukaisesti yhtenäistä, mutta yhdestä nimestä vakiintui käyttöön vain yksi hyväksytty muoto, joka kielenkäyttäjän tulee oppia.

Vaatimus yhden oikean kieliasun tai -muodon oppimisesta on yksi standardikielen keskeisistä ominaisuuksista. Jokaisen äidinkielenkin puhujan tulee oppia kirjoitetun standardikielen normit erikseen normatiivisista lähteistä, joita ovat esimerkiksi koululaitos, kieliopit, sanakirjat ja kieliakatemit. Standardoitu kirjakieli on nähty myös demokratian perustana, sillä yhteisen standardin on katsottu olevan edellytys tasavertaiseen yhteiskunnalliseen osallistumiseen ja vaikuttamiseen. (Vogl 2012; ks. myös Gal 2006, joka kiistää tämän ajatuksen.) Vain normit oikein hallitseva voi saada äänensä kuuluviin yhteiskunnassa (Vogl 2012; Cameron 2012 [1995]; Hiidenmaa 2003: 296–300; Pallaskallio & Nordlund 2018; ks. myös Stark 2013a, 2013b).

Suurin osa suomen kirjakieltä rakentavasta eliitistä oli 1800-luvulla ruotsinkielisiä, ja suomenkielinenkin sivistyneistö oli vielä vuosisadan alkupuolella saanut koulutuksensa ruotsiksi. Myös heille ruotsin kielen käyttö oli usein suomea luontevampaa kirjallisissa yhteyksissä (Laitinen & Nordlund 2012). Sekä ruotsin- että suomenkieliset saattoivat kirjakielen murrosvaiheen keskellä olla epävarmoja omasta kielitaidostaan ja -tajustaan. Tämä tulee esille Käkikosken kirjeenvaihdossa:

- (11) Muuten minun täytyy huomauttaa yhdestä seikasta. Kun keväällä pyysin Teiltä työtä, sanoin lähteväni Sotkamoon oppimaan rikkaampaa kieltä. Evankeliumiyhdistyksen postillatyön tähden jäikin matkani sikseen, ja kieleni on siis yhtä köyhä kuin ennenkin. Sen vuoksi en täydellä luottamuksella voi pyytää Teiltä enempää työtä ennenkun pääsen rikastuttamaan kieltäni. Luen tosin joka päivä Kalevalaa ja kansan satuja, vaan ei se palkitse kansan seassa olemista. (H. Käkikoski 18.8.1888)

Käkikosken epävarmuus suomen kielen käyttäjänä on ymmärrettävää, sillä hän oli kotoisin kaksikielisestä perheestä Lapinjärveltä, itäiseltä Uudeltamaalta, ja oli käynyt osan kouluuankin ruotsiksi. Kirjeessään hän kaiuttaa 1800-luvulla yleisesti jaettua näkemystä, jonka mukaan rikkain suomen kieli on löydettävissä idästä, kaupunkien ulkopuolelta ja kansan suusta. Samanlaista epävarmuutta suomen kielen kirjoittajina kokivat luonnollisesti monet niistä kirjoittajista, joiden äidinkieli oli ruotsi (tai jokin muu kieli). Ahlqvistin mukaan ei-äidinkielisten kirjoittajien kielenkäyttö jopa loukkasi ”synnynnäisen suomalaisen kielitunnetta” (*Kieletär* 1871). Natiivipuhujan tasoisen kielenhallinnan tavoite on yksi standardikieli-ideologian ilmentymä. Tämä on näkynyt ja näkyy erityisen selvästi sellaisessa näkemyksessä monikielisyydestä, joka jättää muun kuin äidinkielisten puhujan tasoisen (standardi)kielitaidon näkymättömiin (Vogl 2012; Karjalainen 2015: 73).

Kuten Käkikosken kirje osoittaa, ajatus oikeasta kielestä liittyy myös kielen puhtauden ideaan. Vaikka Käkikoski itse epäilee omaa kielitajuaan, arvioi kustantajan nimitämä kielentarkastaja, pastori B. Sarlin, hänen käännösnäytteensä puhtaaksi, hyväksi ja kauniiksi:

- (12) Öfversättaren beherskar finska språket alldeles såsom en gammal och van och hon nästan aldrig gjort sig skyldig till någon oklarhet i ~~meningen~~ tanken. Allt är klart och genomskinligt (liksom hos Luther) och språket, så mycket som jag kan bedöma, **rent och gott**, ofta rätt **vackert**. (B. Sarlin 14.1.1888)

”Oikean” kielen ideologian mukaan kullakin paikalla on jokin ”puhdas” kielimuoto, jota puhuu autenttinen kielenpuhujia (Bucholtz 2003: 399, ks. Mononen 2013: 130). Autenttisuus voi ilmentyä usealla eri tavalla: Monosen (2013) tarkastelemassa inkerin-suomen kielimuodossa se liittyy Suomen kirjakielen normien mukaiseen suomeen, jossa ei esiinny venäjän vaikutusta. Perinteinen dialektologia etsi ”normipuhujia” (NORM = *non-mobile old rural men*), joiden puhe olisi mahdollisimman aitoa ja muiden murteiden vaikutteista puhdasta (ks. Mononen 2013: 130–131; Itkonen, Leskinen, Paunonen & Lehtinen 1983 [1969]). Nykyisin autenttisuuden ideologia näkyy myös siinä, miten autenttiseksi määritellyjä kielimuotoja (esim. Suomessa saamen kieliä) käytetään symbolisina resursseina, joita voidaan tuotteistaa esimerkiksi turismin tarpeisiin (Karjalainen 2015; Pietikäinen & Kelly-Holmes 2011).

”Oikean” kielen taustalla voidaan nähdä myös romantiikan ajatus kirjakielestä ideaalina ja täydellisenä kielimuotona, johon on koottu puhekielestä kaikki parhaat muodot (Rintala 1998). Tällainen näkemys vastaa hyvin tavallisten ihmisten kielikäsitystä: siinä, missä kielentutkija usein pyrkii analysoimaan kielimuotojen käyttöä ja sosiaalisia merkityksiä niitä erikseen arvottamatta, on maallikon käsityksen mukaan olemassa ideaali ”hyvä kieli”, joka asettuu tavallisen kielen, puhuttujen kielimuotojen ja ”virheiden” yläpuolelle (Preston 2002: 64; Vaattovaara & Soininen-Stojanov 2006: 225).

Purismi eli kielen puhdistaminen vieraista vaikutteista oli edellä esillä jo vastaanottajaa huomioivan kääntämisen yhteydessä. Werner Söderströmin kirjeenvaihdossa viitataan usein nimenomaan svetisismien esiintymiseen käännöksissä:

- (13) P.S. Kielen arvostelija sanoo: ”mitä suomennokseen tulee, on siinä mahdotoman paljo orjallisia svetisimiä, jotka ovat välttämättä oikaistavat ennekuin painetaan”. (W. Söderström neiti Aino Winterille 15.1.1887)

Kielen kehittämistä ja alkuvaiheen käännöksiä kuvataan usein metaforisesti uudispellon raivaukseksi tai viljelyksi (Paloposki 2007; Varpio 1993: 112–115, ks. myös edellä s. 567, miten Aatto Suppasta luonnehdittiin muistokirjoituksessa Suomen kirjallisuuden vakojen kyntäjäksi). Kirjakieltä pidettiin aluksi kankeana (ks. Paloposki & Riikonen 2013: 601–602), kuten seuraavassa esimerkissä, jossa arvioidaan kehittyvää suomenkielistä virsirunoutta:

- (14) Että Katekismuksen parantaminen ja erinomaittain virhettömäin Suomalaisen virtten teko on vaikea ja kohtaa monta vastusta, ymmärtää jokainen, joka tietää kuinka *kankea* suomen kieli vielä on ja kuinka monta puutetta sitä vielä valtaa. (TVS1820-30-4)

Ennen 1800-lukua kirjoitettu vanha suomen kirjakieli pohjautui pääasiassa käännöksiin ruotsin kielestä ja sisälsi näin ollen runsaasti vieraita vaikutteita. Kankeus lieneekin alkuaan liittynyt nimenomaan ruotsinmukaisiin rakenteisiin (esim. 15a–b) ja on sittemmin laajentunut tarkoittamaan mitä tahansa rakenteellisesti raskasta ilmaisua (15c–e)

- (15) a.
Mitä tuohon pohjalais-osakunnan suomalaiseseen painokseen tulee, on siinä kieli tosiaan niin *kankeata* ja *ruotsinvoittoista*, että tekisi mieli luulemaan sitä Snellmanin itsensä tekemäksi – –. (A. Suppanen 25.11.1896)
- b.
Sangen luonnollista on kuitenkin, että niin hywin asetukset kuin tuomioistuimen asiakirjat suomennoksissa tuntuivat paljon *kankeammilta* kuin *alkuperäisessä ruotsinkielisessä* asussaan. (*Päivälehti* 34, 11.2.1894)
- c.
Runomittaa korolle perustaessakin ei saa kuitenkaan olla niin aivan huolimatta laajuudesta kuin näissä runoelmissä on laita, varsinkin daktyleissa, sillä siten tulee värssy raskaaksi, *kankeaksi*. (*Kirjallinen Kuukauslehti* 20.6.1867)
- d.
Mitä kirjan kieleen tulee, on se ylimalkaan puhdasta ja helposti ymmärrettävää; ainoastaan siellä täällä huomataan joku *kankeampi* lause, murteellinen sana tai painowirhe (*Savo-Karjala* 87, 1.8.1984)
- e.
Mutta yhtä tärkeä kuin kielen puhtaus on myös sopivan kirjoitustavan valitseminen. Liiksi kokoon puristettua ja siitä syystä *kankeata* ja waikeatajuista

kirjoitustapaa on kansakirjoissa aina wältettävä, sillä se rasittaa ja wäsyttää lukijoita. (*Päivälehti* 78, 5.4.1890)

Kielen kankeutta tai toisaalta sujuvuutta korostava ideologia on jatkanut elämäänsä osana suomalaista kielenhuoltoa, ja myös nykyiset tietokirjallisuuden kääntäjät ja kustannustoimittajat tarttuvat tekstin editointiprosessissa kielen kankeuteen (Mäntynen 2003: 166).

Edellä käsitellyt kieli-ideologiat – standardikieli-ideologia, purismi ja ”oikea” tai ”kankea” kieli – ovat saman kolikon eri puolia. Heti kun kieli ja kielenkäyttö nousevat puheenaiheeksi, liikutaan ideologisella tasolla. Jo kielimuodon nimeäminen on ideologinen kannanotto: kieli on jotakin, joka voidaan erottaa muista kielistä tai kielimuodoista, ja kielimuotojen keskinäisiä suhteita voidaan arvottaa (ks. Halonen 2012). Standardikieli on ideologinen kuvitelma monoliittisestä kielimuodosta, joka nauttii erityistä arvostusta kirjallisessa yhteiskunnassa. Tätä kielimuotoa voidaan kuvata normatiivisissa oppaissa ja opettaa kielenkäyttäjille, ja sen hallinta voi olla esimerkiksi yhteiskunnallisen osallistumisen vaatimuksena (ks. Hiidenmaa 2003: 296–300; Cameron 2012 [1995]: 223; Pallaskallio & Nordlund 2018). Virheellinen, köyhä tai kankea kieli on kielenkäyttöä, joka eri syistä ei täytä tällaisen oikean ja puhtaan ideaalikielen vaatimuksia.

5 Kilpailevat ideologiat ja käännösprosessin moniäänisyys

Todellisessa elämässä jokainen kääntäjä toimii aina erilaisten normien ja ideologioiden ristivedossa. Werner Söderströmin kaltaiset kaupalliset kustantamot syntyivät vasta 1800-luvun lopussa, jolloin vilkkain ja näkyvin kielikeskustelu alkoi jo hiipua. Vuosisadan alkupuolta sen sijaan leimasi positiivinen ja idealistinen ajatus kirjakielen rikastamisesta eri tavoin, ja esimerkiksi morfonologiseen vaihteluun suhtauduttiin vielä melko maltillisesti (ks. Nordlund & Pallaskallio 2017; Pallaskallio & Nordlund 2018; ks. myös Lauerma 2012). Tiukempi normittaminen ja morfologinen vakiintuminen ajoittuvat vuosisadan puolivälin tienoille, käytyjen debattien määrästä ja näkyvyydestä päätellen 1860-luvun lopusta 1880-luvulle.¹³ Tähän kauteen ajoittuvat muun muassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kielitieteellisen osakunnan perustaminen, August Ahlqvistin oma lehti *Kieletär* sekä Ahlqvistin käymät kielipoliittiset debaattit esimerkiksi Yrjö Koskisen, Julius Krohnin ja A. W. Ingmanin kanssa.

Tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteena ovat olleet 1900-luvun vaihteessa toimineet Werner Söderströmin kääntäjät. Heidän ja kustantajan välisessä kirjeenvaihdossa kielikeskustelua käytiin yhä, mutta puheenaiheiksi nousivat yksittäiset muodot tai sanat, eikä normittamisesta tai tekstien editoimisesta enää käyty samanlaista periaatteellista ideologista keskustelua kuin vuosisadan puolivälissä. Kirjoittajat näyttävät

13. Morfonologian vakiintumista havainnollistavat hyvin Topeliuksen *Luonnon Kirjan* käännösversiot vuosilta 1860 ja 1868. Teoksen ensimmäisessä käännöksessä esiintyi vielä runsaasti morfonologista variaatiota, ruotsinvaikutteisuutta ja länsimurteisuuksia, jotka olivat tyyppillisiä vanhalle kirjasuomelle. Vuoden 1868 painoksessa muotoihin oli tehty paljon muutoksia, mutta siinäkin morfonologinen vaihtelu ei vielä ollut täysin vakiintunutta. (Pitkänen-Heikkilä 2010.)

jakavan yhteisen ajatuksen yhtenäisestä kirjoitetusta standardikielestä: kieleen ovat jo vakiintuneet ”oikeat” muodot ja rakenteet, ja ”vääriä” pitää välttää. Tekstejä tuotettiin vuosisadan vaihteessa yhä enemmän, ja ne olivat entistä useampien lukijoiden saatavilla. Koululaitoksen lisäksi varsinkin sanomalehdistä tuli kielenkäyttöä ohjaavia normikeskuksia. Todellisessa kielenkäytössä frekventeimmät muodot saattoivat lopulta päätyä kirjakieleen kielenohjauksen aiemmista pyrkimyksistä huolimatta (ks. edellä esim. 9; Nordlund & Pallaskallio 2017). Laajojen digitaalisten aineistojen käyttömahdollisuudet ovat kirjasuomenkin tutkimuksessa koko ajan paranemassa. Niitä ja uusia menetelmiä hyödyntäen on mahdollista ryhtyä purkamaan niin kutsuttua varhaisnyky-suomen kauden kielellistä kehitystä, joka vaikuttaa huomattavasti monipolisemmalla kuin olemassa oleva tutkimus ja aineistot antavat ymmärtää. (Nordlund & Pallaskallio 2017; Pallaskallio & Nordlund 2018.)

Käännösprosessin moniäänisyys ja normiristiriidat voivat tulla esiin teosten vastaanotossa, joka ei tässä tutkimuksessa ole ollut analyysin kohteena. Esimerkiksi *Päivälehdessä* 1892 arvioitiin Suppasen suomentaman norjalaisen Jonas Dahlin romaanin olevan ”kankea”, ”orjallinen käännös”, ”virheellinen” ja ”raskas” (*Päivälehti* 22.10.1892). Suppanen itse puolusti käännöstään kertomalla pyrkineensä noudattamaan lähtökielen rakenteita: ”Minä puolestani olen koettanut säilyttää niin paljon kuin mahdollista alkuteoksen kielen käänteitä, vaikkapa ne tuntukootkin vähän oudoilta suomen kielessä” (*Päivälehti* 25.10.1892). Suppasen käännösratkaisu johti siis ristiriitaan puhtaan kielen ideologian kanssa. Sanomalehdessä debatteja käytiin julkisesti, ja kirjeenvaihto, jossa asioita pohdittiin huomattavasti pienemmässä piirissä, voikin joskus kertoa enemmän käytännön todellisuudesta, jossa ihmiset elivät. Varsinkin Suppasen kirjeenvaihdosta käy selvästi ilmi, että kääntäjän omat ihanteet joutuivat usein koetukselle kiireisten aikataulujen aiheuttaminen paineiden vuoksi. Kun kirjeissä käytiin keskustelua teosten arvioista, esille nousi yleensä aikapula: jos työhön olisi voinut käyttää enemmän aikaa, lopputulos olisi ollut parempi, suomalaisempi. Kirjeet valottavat arjen ristiriitoja. Suppasen kaltaiselle ammattikäntäjälle käännöstyö oli kutsumuksen lisäksi elinkeino, jonka oli tarkoitus tuoda myös ”kukkaron täytettä”.

Lähteet

Aineistolähteet

- COLLAN, FABIAN 1845: Hafva utländska namn i Finsk skrift någon rätt och möjlighet att behålla sin egenskap af namn? – *Saima* 31.7.1845 ja 7.8.1845.
- INGMAN, E. A. 1844: Om främmande namns skrifning på Finska. – *Suomi* 1844 s. 24–216. *Kaiku* 27.1.1883. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- Kirjallinen Kuukauslehti* 20.6.1867. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- KOLDE, THEODOR 1901: *Martti Luther. Elämäkerta. 1 osa*. Suomentanut Niilo E. Wainio. Helsinki: WSOY.
- KRONSTRÖM, HALFDAN 1892: *Ihmeitten maailma*. Suomentanut Aatto Suppanen. Helsinki: WSOY.

- Päivälehti* 5.4.1890. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- 22.10.1892. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- 25.10.1892. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- 11.2.1894. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- Ruotzin Waldacunnan Laki. Seitsemäs, Gustaf Cannelinin korjaama painos. Helsinki 1867.
- Savo-Karjala* 1.8.1984. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kirjallisuusarkisto. Hilda Käkikosken kirjeet.
- TOPELIUS, ZACHARIAS 1860: *Luonnon-kirja ala-alkeiskouluin tarpeeksi*. Kääntänyt Johan Bäckwall. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1868: *Luonnon-kirja ala-alkeiskouluin tarpeeksi*. Neljäs, parannettu painos. Kääntänyt Johan Bäckwall. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TVS1820 = *Turun Viikko-Sanomat* [tekstikorpus]. Sisältyy kokoelmaan Varhaisnykysuomen korpus: Turun Viikko-Sanomat. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://kaino.kotus.fi/korpus/1800/meta/tvs/tvs1820_rdf.xml (1.6.2018).
- Uusi Suometar* 4.2.1898. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- Valvoja* 1902 s. 769–771. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.
- WSOY:n arkisto. Kirjailijoiden kirjeet. Johdon kirjeenvaihtoa. Werner Söderströmin kustantaja-vuodet. Kansio 1. Y. A. Jäntin kokoelma. Päivälehdien museo.

Kirjallisuuslähteet

- AHLQVIST, AUGUST 1871–1875: *Kieletär. Tutkimuksia, arvosteluja ja muistutuksia Suomen kirjallisuuden ja kielitieteen alalta I–VII*. Helsinki. [Tekstikorpus]. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://kaino.kotus.fi/korpus/1800/meta/ahlqvist/ahlqvist_coll_rdf.xml (1.6.2018).
- AHTISAARI, EEVA 1997: Käkikoski, Hilda (1864–1912) – kansanedustaja, opettaja, kirjailija. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://www.kansallisbiografia.fi/libproxy.helsinki.fi/kb/artikkeli/2828/> (19.6.2018).
- ALVSTAD, CECILIA – GREENALL, ANNJO K. – JANSEN, HANNE – TAIVALKOSKI-SHILOV, KRISTIINA toim. 2017: *Textual and contextual voices of translation*. Amsterdam: John Benjamins.
- ANDERSSON, BENEDICT 2007 [1991]: *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Suomentanut Joel Kuortti. Tampere: Vastapaino.
- BELL, ALAN 2001: Back in style. Reworking audience design. – Penelope Eckert & John R. Rickford (toim.), *Style and sociolinguistic variation* s. 139–169. Cambridge: Cambridge University Press.
- BLOMMAERT, JAN – VERSCHUEREN, JEF 1992: The role of language in European nationalist ideologies. – *Pragmatics* 2 s. 355–375.
- BUCHOLTZ, MARY 2003: Sociolinguistic nostalgia and the authentication of identity. – *Journal of Sociolinguistics* 7 s. 398–416.
- BUZELIN, HÉLÈNE 2007: Translations in the making. – Michaela Wolf & Alexandra Fukari (toim.), *Constructing a sociology of translation* s. 135–169. Amsterdam: John Benjamins.
- CAMERON, DEBORAH 2012 [1995]: *Verbal hygiene*. Toinen painos. Lontoo: Routledge.
- CHESTERMAN, ANDREW 1997: *Memes of translation. The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam: John Benjamins.
- 2007: Kääntämisen normit. – Hannu Riikonen & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia* 2 s. 357–364. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- GAL, SUSAN 2006: Contradictions of standard language in Europe. Implications for the study of practices and publics. – *Social Anthropology* 14 s. 163–181.
- HAKAPÄÄ, JYRKI 2004: Kirjojen välittäminen lukijoille 1800-luvun alun Suomessa. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HALONEN, MIA 2012: Rikkinäisiä ja likaisia. Kieli-ideologiset prosessit kielentutkimuksen diskursseissa. – *Virittäjä* 116 s. 443–462.
- HARTAMA-HEINONEN, RITVA 1995: Translators' prefaces – a key to translation? – *Folia translologica. International Series of Translation Studies* 4 s. 33–42.
- HIIDENMAA, PIRJO 2003: *Suomen kieli. Who cares?* Helsinki: Otava.
- HUUMO, KATJA 2005: ”Perkeleen kieli” – suomen kieli ja poliittisesti korrekki tiede 1800-luvulla. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 166. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- HUUMO, KATJA – LAITINEN, LEA – PALOPOSKI, OUTI (toim.) 2004: *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HÄGGMAN, KAI 2001: *Piispankadulta Bulevardille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1878–1939*. Helsinki: WSOY.
- 2008: *Paras tawara maailmassa. Suomalainen kustannustoiminta 1800-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: Otava.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen*. Helsinki: WSOY.
- IRVINE, JUDITH – GAL, SUSAN 2000: Language ideology and linguistic differentiation. – Paul Kroskrity (toim.), *Regimes of language. Ideologies, policies and language* s. 25–83. Santa Fe: School of American Research Press.
- ITKONEN, TERHO – LESKINEN, HEIKKI – PAUNONEN, HEIKKI – LEHTINEN, TAPANI 1983 [1969]: *Muoto-opin keruuopas*. Toinen painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAARNINEN, MERVI 2013: ”Pitäisi olla puoleksi runoilija voidakseen kirjoittaa historiaa...” – Marja Jalava, Tiina Kinnunen & Irma Sulkunen (toim.), *Kirjoitettu kansakunta. Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa* s. 149–188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARJALAINEN, REETTA 2015: *Saamen kielet pääomana monikielisellä Skåbmagovat-elokuvafestivaalilla*. Jyväskylä Studies in Humanities 254. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6209-8>.
- KOHTAMÄKI, ILMARI 1956: *August Ahlqvist suomen kielen ja kirjallisuuden arvostelijana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOSKINEN, KAISA – PALOPOSKI, OUTI 2015: *Sata kirjaa, tuhat suomennosta. Kaunokirjallisuuden uudelleenkäyttäminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOVALA, URPO 2013a: Kustannustoimen kehitys 1800-luvulla suomennetun tietokirjallisuuden näkökulmasta. – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta nykypäivään* s. 40–50. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2013b: Tietokirjallisuuden suomentajakunta 1800-luvulla. – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta nykypäivään* s. 50–56. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUJAMÄKI, PEKKA 2013: Vertaileva kääntäjä, vertaileva tutkija. Kieltenvälinen vertailu käännöstieteessä. – Leena Kolehmainen, Matti Miestamo & Taru Nordlund (toim.), *Kielten vertailun metodiikka* s. 355–395. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAITINEN, LEA 2004: Kieltosana ja kielelät. Yhden kielikiistan kulku ja ideologiat. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia*

suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla s. 177–222. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- LAITINEN, LEA – NORDLUND, TARU 2012: Performing identities and interaction through epistolary formulae. – Marina Dossena & Gabriella Del Lungo Camiciotti (toim.), *Letter writing in late modern Europe* s. 65–88. John Benjamins: Amsterdam.
- LAUERMA, PETRI 2004: Aluemurre vai murteiden yhdistelmä? Keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 136–176. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2012: *Jakob Johan Malmbergin suomennosten kielellinen kehitys 1800-luvun kirjasuomen murroksessa*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk31/kristityn_vaellus_varhaisnyky-suomen_merkinnassa.pdf.
- LINDMARK, DANIEL 2012: Från fraktur till antikva. Tryckkulturens modernisering i Sverige på 1800-talet. – Ann-Catrine Edlund (toim.), *Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000* s. 87–100. Nordliga studier 3. Umeå: Umeå universitet.
- LITOLA, KATJA 2015: *Vastoinjärkinen komitatiivi. Kiista komitatiivin yksiköstä kansalliskielen projektissa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201505128111>.
- LUUKKANEN, TARJA-LIISA 2016: *Mitä maalaiskansa luki? Kirjasto, kirjat ja kirjoja lukeva yhteisö Karstulassa 1861–1918*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MERVOLA, PEKKA 1995: *Kirja, kirjavampi, sanomalehti. Ulkoasukierre ja suomalaisten sanomalehtien ulkoasu 1771–1994*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- MILROY, JAMES – MILROY, LESLIE 2012: *Authority in language. Investigating standard English*. Uudistettu painos. London: Routledge.
- MONONEN, KAARINA 2013: *Inkerinsuomalaisten suomen käyttö Pietarissa ja sen lähialueilla*. Helsinki: Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8657-1>.
- MÄNTYNEEN, ANNE 2003: *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2012: Kieli-ideologiat käytännössä. Sanajärjestyksen normittuminen tietokirjojen suomenostyössä. – *Virittäjä* 116 s. 378–409.
- MÄNTYNEEN, ANNE – HALONEN, MIA – PIETIKÄINEN, SARI – SOLIN, ANNA 2012: Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. – *Virittäjä* 116 s. 325–348.
- MÄNTYNEEN, ANNE – KALLIOKOSKI, JYRKI 2018: Dialogia käsitteiden valinnasta ja käytöstä. Kieli-ideologiat tiedekirjallisuuden suomenostyössä. – *Virittäjä* 122 s. 493–522. <https://doi.org/10.23982/vir.60903>.
- NORDLUND, TARU 2004: Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun lopun kielikeskustelun metaforat ja kieli-ideologiat. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 286–322. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2013: Kirjeet. Keskustelua yli ajan ja paikan. – Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa* s. 107–138. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NORDLUND, TARU – PALLASKALLIO, RITVA 2017: Competing norms and standards. Methodological triangulation in the study of language planning in nineteenth-century Finland. – Anita Auer, Arja Nummi, Minna Palander-Collin & Tanja Säily (toim.), *Exploring future paths for historical sociolinguistics* s. 131–156. Advances in Historical Sociolin-

- guistics 7. Amsterdam: John Benjamins.
- PAIKKALA, SIRKKA 2004: Kotoista vai kansainvälistä? Keskustelu ulkomaisista nimistä 1800-luvun lehdistössä. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 73–135. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALLASKALLIO, RITVA – NORDLUND, TARU 2018: Maaseutukirjeestä uutistekstiksi – sosiolingvistiikan ja diskurssintutkimuksen rajapinnalla. – Toini Rahtu, Susanna Shore & Mikko T. Virtanen (toim.), *Kirjoitettu vuorovaikutus* s. 217–248. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALOPOSKI, OUTI 2001: Past visions, completed missions. Early literary translators working into Finnish. – Pirjo Kukkonen & Ritva Hartama-Heinonen (toim.), *Mission, vision, strategies, values* s. 171–178. Helsinki: Yliopistopaino.
- 2004: Suomenoskirjallisuus 1800-luvun alkupuolella. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 41–72. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2007: Suomentaminen ja suomennokset 1800-luvulla. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomenoskirjallisuuden historia 1* s. 102–126. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2008: Kääntäjät, koulutus ja kansanvalistus. – Kalle Konttinen, Minna Kumpulainen & Tuija Luokkakallio (toim.), *MikaEL. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu 2*. <https://www.sktl.fi/@Bin/41029/Paloposki.pdf> (1.6.2018).
- 2013: Edlundin kustantamo – ensimmäinen suomalainen suurkustantamo. – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta nykypäivään* s. 57–65. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALOPOSKI, OUTI – RIIKONEN, H. K. 2013: Suomennetun tietokirjallisuuden kritiikistä. – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta nykypäivään* s. 599–616. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAUNONEN, HEIKKI 1992: Kielettären koulijat. – Valma Yli-Vakkuri, Maija Länsimäki & Aarre Nyman (toim.), *Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu* s. 150–175. Helsinki: WSOY.
- 1996: Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotypiat. – *Virittäjä* 100 s. 544–555.
- PIETIKÄINEN, SARI – KELLY-HOLMES, HELEN 2011: The local political economy of languages in a Sámi tourism destination. Authenticity and mobility in the labelling of souvenirs. – *Journal of Sociolinguistics* 15 s. 323–349.
- PITKÄNEN, KAARINA 2008: *Suomi kasvitieteen kieleksi. Elias Lönnrot termistön kehittäjänä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PITKÄNEN-HEIKKILÄ, KAARINA 2010: Suomentaja normien ylläpitäjänä ja rakentajana – Johan Bäckvall ja Topeliuksen *Luonnon-kirjan* suomenosprosessi. – Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010* s. 81–95. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2013: Tietokirjojen suomentajat terminologian kehittäjinä ja vakiinnuttajina. – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta nykypäivään* s. 66–82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2018: Tiedesanan suomentamista koskevat normit. Eläintaksonomisen sanaston kehittämisestä 1800-luvulla ja 2000-luvulla. – *Virittäjä* 122 s. 523–560. <https://doi.org/10.23982/vir.57006>.
- PRESTON, DENNIS R. 2002: Language with an attitude. – J. K. Chambers, Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes (toim.), *The handbook of language variation and change* s. 40–66.

Oxford: Blackwell Publishers.

- PYM, ANTHONY 1998: *Method in translation theory*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- RIIKONEN, H. K. 2013: Niilo E. Wainio (1860–1931). – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta nykypäivään* s. 95–97. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RINTALA, PÄIVI 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. – *Sananjalka* 40 s. 47–64.
- SAARIKIVI, SUSANNA 2005: *Suomentajana 1800-luvun lopulla. Antti Jalavan ja Aatto Suppasen näkemyksiä ja kokemuksia*. Ranskan kielen kääntämisen ja tulkkauksen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- SETÄLÄ, E. N. 2001 [1893]: Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen. – Toni Suutari & Merja Salo (toim.), *Castrénin perilliset. Helsingin yliopiston suomen ja sen sukukielten professorit 1851–2001* s. 125–143. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SIPONKOSKI, NESTORI 2014: *Translation under negotiation. The textual interplay of translators and editors in contemporary Finnish Shakespeare translation*. Acta Wasaensia 304. Vaasa: Vaasan yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-476-546-6>.
- SORVALI, IRMA 2007: Suppanen Aatto (1855–1898) – kääntäjä, kirjailija, toimittaja. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://www.kansallisbiografia.fi/libproxy.helsinki.fi/kb/artikkeli/2850/> (19.5.2018).
- STARK, LAURA 2013a: An early virtual community resists secularization. Wolmar Schildt-Kilpinen's *Kansan lehti* 1868–1870. – *Ethnologia Fennica* 40 s. 6–22.
- 2013b: Sanomalehtien maaseutukirjeet. Itseilmaisun into ja lehdistön portinvartijat. – Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa* s. 145–177. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SULKUNEN, IRMA 2004: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TOURY, GIDEON 2012 [1995]: *Descriptive translation studies and beyond*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.100>.
- VAATTOVAARA, JOHANNA – SOININEN-STOJANOV, HENNA 2006: Pääkaupunkiseudulla kasvaneiden kotiseuturajaukset ja kielelliset asenteet. – Kaisu Juusela & Katariina Nisula (toim.), *Helsinki kieliyhteisönä* s. 223–254. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- VARPIO, YRJÖ 1993: August Ahlqvist ja 1800-luvun puolivälin kielellinen lukukoodi Suomessa. – Jaakko Anhava (toim.), *Suomen kieli, suomen mieli. August Ahlqvist vaikuttajana* s. 109–123. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VERRONEN, MARJE 1969: *Varhaisnykysuomen loppupuolen taivutusoppia*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- VOGL, ULRIKE 2012: Multilingualism in a standard language culture. – Mathias Hüning, Ulrike Vogl & Oliver Molinier (toim.), *Standard languages and multilingualism in European history* s. 1–42. Amsterdam: John Benjamins.

Norms and ideologies of translation in light of correspondence between publisher and translator in 19th-century Finland

This article analyses the ideologies and norms that guided the translation of works of non-fiction in 19th-century Finland. As a case study the article analyses the processes involved in the publication of non-fiction at the Werner Söderström Ltd publishing house at the end of the 19th century. The research takes as its base theories examining the sociology and history of translation. It also aims to evaluate how and to what extent historical translation processes can be reconstructed. Translation is approached as a collaborative process involving various actors: publisher, translator, language editor, and expert reader. The data consists of correspondence between publisher and translator that deals with matters of translation or language. This correspondence sheds light on the everyday life of the translator and the socially accepted norms and ideologies that guide the translation process. It also reveals the stance of publishers concerning the choice of translator, a factor that can lead to very different end products.

The analysis shows that, as professional writers, translators at the end of the 19th century were well aware of contemporary translational norms. In practice, translators were caught between various conflicting pressures – regarding, for instance, questions such as whether one should follow the original text as close as possible to preserve its unique style or assimilate the text to a Finnish context to help the reader. The data also shows that translators were well aware of linguistic norms; they were acquainted with current and past debates, and in assimilating their use of language they remained sensitive to prevailing norms.

Kääntäjien kirjeenvaihto, suomentamisen normit ja kieli-ideologiat 1800-luvun lopun Suomessa

Artikkeli käsittelee suomentamiseen liittyviä ideologioita ja normeja 1800-luvun tietokirjallisuudessa. Tapaustutkimuksena on Werner Söderström Osakeyhtiön tietokirjojen suomennoistominta 1800-luvun lopulla. Tutkimus kytkeytyy kääntämisen sosiologiaan ja historiaan, ja siinä arvioidaan myös, miten ja missä määrin historiallisia käännösprosesseja voidaan rekonstruoida. Käännösprosesseja lähestytään tarkastelemalla eri toimijoiden – kustantaja, kääntäjä, kieliasiantuntija, tekstin arvioija – osuutta käännösprosessissa. Tutkimuksen aineistona on kustantajan ja kääntäjän kääntämistä ja kielellisiä valintoja käsittelevä kirjeenvaihto, jonka avulla on mahdollista valottaa eri suunnista kääntäjän arkea, yhteisöllisiä arvoja ja normeja käännösvalintojen taustalla sekä niitä henkilökohtaisia asenteita, jotka ohjaavat kääntäjiä erilaisiin valintoihin.

Analyysin tuloksena voi päätellä, että ammattikirjoittajina kääntäjät olivat hyvin tietoisia erilaisista kielellisistä ja kääntämiseen liittyvistä normeista. Käytännön työssä kääntäjät toimivat kuitenkin usein erilaisten normien ristipaineessa, jolloin vastakkain asettuivat esimerkiksi alkuteoksen luonteen säilyttäminen ja toisaalta sen kotouttaminen. Kääntäjät olivat myös tietoisia kielen vaihtelevista normeista, tunsivat käynnissä olevat kielikeskustelut ja mukauttivat herkästi kielenkäyttöään kulloinkin vallitsevien kirjakielen normien mukaiseksi.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on suomen kielen professori Helsingin yliopistossa.

Verkkoliitteessä ilmestyvät lektiot

Suomen kielen syntaksin kehitys vuoden ja kahdeksan kuukauden ja kolmen ikävuoden välillä

Taija Saikkosen kognitiotieteen alaan kuuluva väitöskirja tarkastettiin Helsingin yliopistossa 22. toukokuuta 2018. Vastaväittelijä toimi professori Harald Clahsen Potsdamin yliopistosta ja kustoksena professori Martti Vainio.

Taija Saikkonen: *The Development of Finnish Syntax between the Ages of 1 Year, 8 Months and 3 Years.* University of Helsinki. Department of Digital Humanities. Studies in Cognitive Science 8. Helsinki: Helsingin yliopisto 2018. Väitöskirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4216-0>.

Nimet – kielet – paikka. Kielenkäyttäjät kaksikielisen Suomen julkisissa tiloissa

Väinö Syrjälän pohjoismaisten kielten alaan kuuluva väitöskirja tarkastettiin Helsingin yliopistossa 14. kesäkuuta 2018. Vastaväittäjänä toimi professori emerita Pirkko Nuolijärvi Kotimaisten kielten keskuksesta ja kustoksena professori Hanna Lehti-Eklund.

Väinö Syrjälä: *Namn – språk – ställe. Språkbrukarna i Svenskfinlands offentliga rum.* Nordica Helsingiensia 52. Helsinki: Helsingin yliopisto 2018. Väitöskirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4299-3>.

Sananjalka

Suomen Kielen Seuran vuosikirja 60 • 2018

Kielen-, kulttuurin- ja kirjallisuudentutkimusta

JUSSI YLIKOSKI:

Prolatiivi ja instrumentaali: suomen *-(i)tse* ja *-teitse* kieliopin ja leksikon rajamailla

DUHA ELSAYED, KIRSI-MARIA NUMMILA, HEIDI SALMI ja HARRI UUSITALO:

Finaalirakenne suomenkielissä teksteissä 1500-luvulta nykysuomeen

MARJATTA PALANDER ja HELKA RIIONHEIMO:

Miten Raja-Karjalan murre eroaa suomesta?

TOMMI KURKI: Kielikäsitusten mosaiikki: havaintoja puhekielen näytteistä

MARJUT JOHANSSON, JARMO H. JANTUNEN, ANNE HEIMO, MIRKA AHONEN ja

VERONIKA LAIPPALA: Verkkokeskustelujen kansa. Korpusavusteinen

diskurssianalyysi Suomi24-keskustelupalstasta

LASSE HÄMÄLÄINEN: *Candle in the wind*. Empiirinen tutkimus nimien muistetta-

vuudesta virtuaalisessa minigolfpelissä

TOMI VISAKKO: Päämäärät, ongelmat ja tilaisuudet. Eksistentiaalinen rationaalisuus ja

kausaalis-evaluatiiviset diskurssikuviot yritysten verkkosivujen visio-, missio-

ja strategiateksteissä

KAARINA PITKÄNEN-HEIKKILÄ:

Ovatko vain substantiivit termejä? Hakusanan valinnasta termityössä

MINNA SEPPÄNEN ja KIRSI-MARIA NUMMILA: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 1800-

luvulla kustantamat vieraskieliset sanakirjat: funktiot, odotukset ja vastaanotto

MARIA LAAKSO: Nuorten lokerointi ja kehittyminen Salla Simukan nuorten-

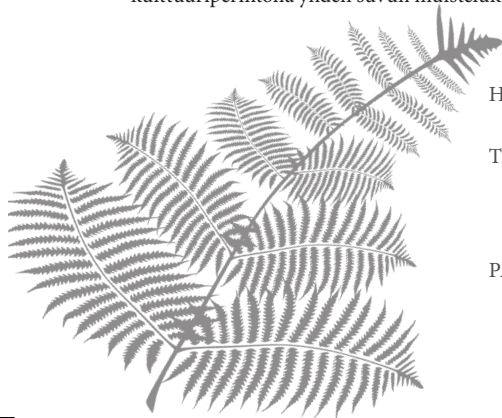
dystopiaromaaneissa *Jäljellä* ja *Toisaalla*

TIINA MAHLAMÄKI: Kotiinpaluun kronotoopit suomalaisessa sisällissotakirjallisuudessa

MAIJA MÄKI ja EIJA SCHWARTZ: ”Mä elän niitä paikkoja edelleen”. Elämistilat

kulttuuriperintönä yhden suvun muistelukerronnassa

*Lisäksi
katsauksia ja arvosteluita.*

HINTA 26 €, seuran jäsenille ja opiskelijoille 14 €.

TILAUKSET Tiina Parjanen,
tempar@utu.fi, Sananjalka,
Hämeenkatu 1 A,
20014 Turun yliopisto.

PÄÄTOIMITTAJA Paula Sjöblom
paula.sjoblom@utu.fi,
puh. (02) 333 5289;
Hämeenkatu 1 A,
20014 Turun yliopisto.

Ei kannettava vezi kaivos pyzy: oikaisuja tietokirjani arvosteluun

Niina Kunnas arvioi *Virittäjässä* 3/2018 (ks. Kunnas 2018) vertaisarvioitua tietokirjaani *Vaietut ja vaiennetut: Karjalankieliset karjalaiset Suomessa* (Sarhimaa 2017). Kunnas vaikuttaa lukeneen tarkasti etenkin osan taustoittavasta luvusta 2 ”Karjalaiset, karjalan kieli ja karjalankielinen kulttuuri Suomessa”. Hänen arvionsa sisältää kuitenkin koko joukon virheitä ja outoja tulkintoja, jotka luovat harhaanjohtavan kuvan teoksen tarkoituksesta sekä eräistä karjalan kielen tutkimuksessa vakiintuneista ja asiantuntijoiden yleisesti hyväksymistä kannoista. Lisäksi monet Kunnaksen yksityiskohtia koskevat kommentit antavat väärän käsityksen siitä, mitä tosiasiasa olen kirjoittanut. Jotkin arviossa esitetyistä väitteistä vaikuttavat muotoiluja myöten hyvin samanhenkisiltä kuin mielipiteet ja väitteet, joita on esitetty viime vuosina sanomalehtien mielipidepalstoilla ja sosiaalisessa mediassa leiskahdelleissa karjalaiskiistoissa. Kokemusasiatuntijoiden keskinäisessä keskustelussa ne kuittaautuvat nimenomaan mielipiteinä siitä riippumatta, onko joku toinenkin samaa mieltä vai ei. Akateemisella areenalla *Virittäjässä* esitettyinä ne sen sijaan vaativat oikaisua.

Vaietut ja vaiennetut on laajalle lukijakunnalle suunnattu tietokirja, ei tieteellinen tutkimusraportti tai opinnäytetyö, jolta edellytetään tietynlaisia rakenteellisia ratkaisuja (esim. tutkimuksen kulun ja haastatteluaineiston yksityiskohtaista esittelyä) – ratkaisuja, joiden puutteesta Kunnas teostani kritisoi. Kirjoittaessani hyödynsin tietämystä, joka on karttu-

nut tutkittuani vuosikymmeniä karjalaa, sekä osaa niistä tutkimustuloksista, joita sain vuosina 2010–2013 koordinoimassani, EU-rahoituksella toteutetussa ELDIA (European Language Diversity for All) -projektissa. Kyseessä ei siis ole raportti ELDIAsta ja sen tuloksista, kuten Kunnas esittää. Niin kuin kerron esipuheessa, jossa sijoitan teoksen karjalantutkimuksen kenttään huomattavasti ELDIAa laajemmin, teoksen tarkoitus on tehdä tunnetuksi Suomessa kotoperäisen karjalan kielen ja sen puhujien historiaa, nykytilaa ja roolia suomalaisessa yhteiskunnassa. Tätä kautta pyrkimyksenä on tukea puhujien kielellisten oikeuksien toteutumista tilanteessa, jossa karjala enää harvoin siirtyy seuraavalle sukupolvelle. ELDIAN tapaustutkimuksesta puolestaan voi lukea useista tieteellisistä tutkimusraporteista (Grans 2012; Sarhimaa 2011, 2013, 2015). Koko hankkeesta julkaistua englanninkielistä teosta (Laakso, Sarhimaa, Spiliopoulou Åkermark & Toivanen 2016) on esitelty myös *Virittäjässä* (Erkkilä 2018). Tutkimusraporteista löytyvät Kunnaksen kaipaamat selvitykset muun muassa ELDIAssa Suomen karjalaisilta kerätyn uuden aineiston määrästä ja aineiston purkamisessa käytetyistä menetelmistä, myös litterointikonventioista.

Kunnas tarkastelee teostani erittäin valikoivasti eikä ota huomioon sen tavoitteita eikä luonnetta. Yhdeksänpaltaisesta arviosta kolmasosa (s. 448–449) käsittelee niitä teokseni kahdeksaa sivua (38–46), joilla hahmottelen lyhyesti, yleisesti

ja yleistajuisesti karjalan kielihistoriallista suhdetta suomen kieleen ja karjalan kolmen päämurteen suhteita toisiinsa. *Vaikut ja vaiennetut* on tietokirja, ei kielitieteellinen tutkimus karjalan kielen rakenteesta, johdanto siihen tai kielenopiskelun apuneuvo. Niinpä tässä lyhyessä osuudessa ei ole tavoitteena esittää yksityiskohtaista ja kattavaa kielitieteellistä kuvausta karjalan kielen yleisistä tai kaikista sen eri päämurteille luonteenomaisista rakenteellisista ominaisuuksista. Tarkoitus on sen sijaan antaa karjalan kieltä osaamattomallekin lukijalle – olipa tällä kielitieteellistä koulutusta tai ei – tutkimuksessa vakiintuneeseen käsitykseen perustuva yleiskuva siitä, mistä oikein puhutaan, kun puhutaan karjalan kielestä. Lukijan sulateltavaksi ei siksi tässä vyörytetä esimerkiksi kaikkia aikojen saatossa esitettyjä murrejakoja ja niitä käsitteleviä tutkimuksia, joita Kunnas (2018: 448) oli jäänyt kaipaamaan.

Teosta tahollaan arvioineet karjalan kielen asiantuntijat Raija Pyöli, Lea Siilin, Martti Penttonen ja Vesa Koivisto ovat pitäneet valitsemaani linjaa onnistuneena, samoin teosta lehdissä ja radio-ohjelmissa esitelleet toimittajat.¹ Kielitieteilijät Vesa Koivisto ja Pirkko Nuolijärvi (2017: 147) toteavat arviossaan, että ”[k]uvaus karjalan kielen kehityksestä, sen ominaispiirteistä ja sen suhteista lähisukukieliinsä on havainnollisesti laadittu ja tutkimuksen tuoreimman näkemyksen mukainen. Esille tulee hyvin se, että murteet ja kielet muodostavat kaikkina aikoina jatkumon, ja murre- ja kielirajat nähdään jatkumon taitekohtina, ei jyrkinä raja-aitoina. Tämä pätee kaikkialla, eikä karjalan kieli ole poikkeus.”

Karjalais-suomalaisen kielijatkumon lisäksi dialektologille ja sosiolingvistikille on itsestään selvää, että karjalassa kuten muissakin kielissä ja murteissa on sisäistä

variaatiota. Siksi ei ole kummallista, että Kunnaksen omien tutkimustensa pohjalta esiin nostamia, perinnäisestä vienankarjalaisesta yleislinjasta poikkeavia soinnillisia klusiileja *b*, *d* ja *g* sekä sibilantteja *z* ja *ž* esiintyy soinnittomien äänteiden rinnalla tai asemesta Jyskyjärven nykyisessä kylämurteessa. Samoin itsestään selvää on se, että kuten kielet ja murteet yleensäkin karjalan murteet ovat molemmin puolin rajaa muuttuneet aikojen saatossa ja muuttuvat nyt ja myös tulevaisuudessa. Kiinnostavaksi Kunnaksen havainnot tekee kysymys näiden soinnillisten äänteiden iästä ja alkuperästä Jyskyjärven kylämurteessa: ovatko ne ehkä varsin nuoria ja tulleet käyttöön karjalais-venäläisten kielikontaktien kautta, samaan tapaan kuin suomen kielessä on otettu ruotsin vaikutuksesta käyttöön suomen äännejärjestelmään alkujaan kuulumattomat soinnilliset klusiilit? Toisin kuin Kunnas esittää, hänen huomionsa eivät kyseenalaista eivätkä haastamillään lailla teokseni tässä puheena olevassa kohdassa havainnollistettuja karjalan perinnäisen murrejaon äänneellisiä kriteereitä tai Jyskyjärven kylämurteen kuulumista vienankarjalaismurteisiin.

Sama murteensisäisen variaation merkitystä selvittävä oikaisu koskee kahta muutakin Kunnaksen kritiikin aihetta. Näistä ensimmäinen on se, josta hän kirjoittaa näin (s. 449):

Esitellessään karjalan ja suomen astevaihtelun eroja sivuilla 42 ja 43 Sarhimaan käyttä lähteenään Kettusen (1960) teosta, mikä on ongelmallista, sillä Sarhimaan käsitys karjalasta on erilainen kuin Kettusen: Kettunen erottaa aunuksenkarjalan ja varsinaiskarjalan omiksi kielikseen. Sarhimaan kuvaus joistakin astevaihtelutapauksista poikkeaa siitä, mitä Kettunen ja myöhemmin Zaikov (1987) ovat esittäneet – esimerkkinä *usson* : *uššon* (s. 43), jonka Sarhimaan yleistää koko karjalaa koskevaksi, mikä ei aiemman

1. Linkkejä arvioihin ja ohjelmiin, ks. <https://www.sneb.uni-mainz.de/team/anneli-sarhimaan/>.

tutkimuksen valossa päde kaikkiin karjalan varieteetteihin (ks. Kettunen 1960: 8; Zaikov 1987: 31).

Karjalassa tosiaankin on murteita, joissa suomea laajempi astevaihtelu *-sk-*yhtymän osalta ei toteudu, ja suomessa taas on alaturteita, muiden muassa Kymenlaakson murteet ja kaakkoismurteet, joissa se toteutuu. Variaatiosta huolimatta itämerensuomalaisen kielten tutkimuksessa noudatetussa taksonomiassa *-sk-*yhtymän astevaihtelemattomuus suomessa ja astevaihtelunalaisuus karjalassa on yksi näiden kielten morfofonologisen vaihtelun eroista.

Edellä siteeraamassani kohdassa on arvioissa kolme muutakin virhettä. Ensinnäkään en ole viitannut Kettuseen sivulla 42, jolla kerron astevaihtelusta, vaan yhdessä lauseessa sivulla 43. Havainnollistaakseni lukijalle, miten *-sk-*yhtymän astevaihteluttomuus ja astevaihtelunalaisuus kielessä näkyy, annan siinä yhteydessä yhden ’uskoa’-verbin vahva-asteisen (*uskuo*) ja yhden heikkoasteisen taivutusmuodon kaksi äänteellistä varianttia (*usson/uššon*). Toiseksi Kunnas siteeraa merkintätavakseni virheellisesti *usson : uššon*; näin merkiten ei ole tapana esittää variantteja vaan samaan paradigmaan kuuluvia muotoja.

Kolmanneksi, toisin kuin Kunnas väittää, Kettunen ei pitänyt livvinkarjalaa ja varsinaiskarjalaa erillisinä kielinä. Hän puhuu systemaattisesti karjala-aunuksesta ja toteaa eksplisiittisesti (1960: 1), että aunus (siis livvinkarjala) on yksi karjalan murteista. Kettusen ”käsitys karjalasta” on siis täysin sama kuin teoksessa esittämäni, hän vain käyttää oman aikansa nimityksiä ja minä oman aikani.

Kunnaksen seuraava kielensisäiseen variaatioon takertuva kriittinen huomautus liittyy *-vA-*suffiksilliseen partisiippiin, jota käytän esimerkkinä karjalan ja suomen morfologisista eroista. Kerron luvussa 2, että karjalassa ei ole sellaisia *-vA-*suffiksillisia partisiippeja kuin vaikkapa

sanaliitossa *lentävä lautanen* esiintyvä partisiippimuoto vaan karjalassa puhutaan *lentäjä lautasesta*. Aktiivin 1. partisiipin tunnus ei siis karjalassa ole *-vA* vaan *-jA* tai *-i*. Kunnas huomauttaa (s. 449), että ”aiemman tutkimuksen perusteella *-vA-*suffiksillista partisiippiä käytetään ainakin vienalaismurteiden passiivin partisiippimuodoissa (esim. *on lähettävä matkah*, Zaikov 2013: 202)”.

Kunnaksen valitsema esimerkki on epäonnistunut. Aiemman tutkimuksen valossa *olla-*verbistä ja passiivin 1. partisiipista muodostuvat nesessiivirakenteet eivät ole kuuluneet puhutun vienankarjalan syntaktiseen systeemiin ainakaan kovin kauan. Yhtään ainoaa tämän rakenteen esiintymää ei osunut monta tuhatta karjalaista nesessiivirakenteiden esiintymää käsittäneeseen väitöskirjakorpukseeni, jonka kokosin kaikista Suomessa ja Venäjällä julkaistuista karjalan tekstinäytteistä, eräiden Karjalan tiedekeskuksen arkistoon sisältyvien haastattelukokoelmien litteraatioista sekä 1980- ja 1990-luvun vaihteessa Karjalan tasavallassa ja Tverin alueella tekemistäni lähes 60 haastattelusta.² Zaikovin teos (2013), johon Kunnas tässä viittaa, on vienankarjalan normittava kieliopin kokonaiskuvaus, jonka tarkoitus on vakiinnuttaa kirjalliseen käyttöön tiettyjä kieliopillisia muotoja. Jotkut normitettuun vienankarjalaan valituista muodoista ovat suomen antaman mallin pohjalta syntyneitä tai luotuja. Yksi tällainen lienee Kunnaksen esimerkissä esiintyvä partisiippirakenne.

Kunnaksen tavoittelemaksi esimerkiksi olisi tässä sopinut nesessiivisen verbi-rakenteen asemesta vaikkapa *lugiettava kniiga* ’luettava kirja’. Siinäkin tapauksessa oikaistavaa olisi ollut. Ensinnäkin käsittelem tässä kohdassa siis aktiivin 1. partisiippia, jonka tunnus on suffiksi *-vA* (vrt. sm.

2. Ks. karjalan nesessiivirakenteiden systeemisistä Sarhimaa (1999: 103–120); petroskoilaiset arkistolähteet on listattu samassa teoksessa (s. 336).

luke-va), Kunnas taas viittaa arviossaan passiivin 1. partisiippiin, jonka tunnus ei karjalassakaan ole *-vA*, kuten hän esittää, vaan *-ttA-vA* (vrt. sm. *lue-tta-va*). Toiseksi kaikista olemassa olevista 12 deskriptiivisestä karjalan murrekieliopista vain kolme (Genetz 1870, 1880, 1884) mainitsee *-vA*-tunnuksellisen aktiivin 1. partisiipin, ja kaikista seitsemästä normatiivisesta kieliopista sen mainitsee ainoastaan yksi (Ah-tia 1938; ks. tarkemmin Novak, Penttonen, Ruuskanen & Siilin 2018, painossa). Karjalassa on siis aktiivin 1. partisiipinkin osalta sellaista sisäistä variaatiota, jota ei ole ollut tarpeen nostaa esiin esiteltäessä karjalan ja suomen eroja yleisellä ja riittävän yleistajuisella tavalla.

Kunnas kritisoi myös teoksessa esittämäni livvinkarjalan kielihistoriallista taustaa (s. 449):

Livvin- ja varsinaiskarjalan eroja käsitellessään Sarhimaa toteaa (s. 44), että livvinkarjala, samoin kuin lyydi, pohjautuvat vahvasti vepsään. Vastikään lyydiläiskysymyksestä väitellyt Miikul Pahomov (2017) katsoo, että livvinkarjalan substraattikieli olisi ennen muuta varhaislyydi, ei vepsä.

Tieteellisen keskustelun luonteeseen kuuluu itsekorjautuvuus: kun joku tutkija tutkimustulostensa pohjalta ja vakuuttavasti argumentoiden esittää sellaista uutta tietoa, joka haastaa tiedeyhteisön näkemyksen jossakin asiassa, on se tiedeyhteisössä alku keskustelulle. Keskustelu voi johtaa yhteisön kannan tarkistamiseen tai muuttamiseen. Pahomovin (2017) oppihistoriallinen väitöskirja (joka tarkastettiin sen jälkeen, kun olin jo jättänyt *Vaietut ja vaiennetut* painoon) on juuri tällainen keskustelun avaaja, ei sellaisenaan mikään itseltään selvä tieteellisen paradigman kaataja. Siihen saakka, kun tiedeyhteisö on keskustelunsa käynyt ja johonkin tulokseen tullut, itämerensuomalaisten kielten tutkimuksen vallitseva kanta on, että livvin-

karjalan substraattikieli on ollut vepsä. Yksi asiasta mahdollisesti käytävässä keskustelussa keskeinen, mielessä pidettävä tosiasia on se, että kuten teoksessanikin selitän (s. 32–33), ei ole lainkaan yksiselitteistä, mistä alkaen oikeastaan voimme puhua esimerkiksi juuri itäisistä itämerensuomalaisista kielistä niiden nykyisillä nimityksillä.

Nykyiset kielten nimitykset ja se, missä määrin niiden ja menneisyydessä puhuttujen kielimuotojen välille voi vetää yhtäläisyysmerkkejä, liittyy myös Kunnaksen huomautukseen, etten mainitse sivulla 34 kveenä ja meänkieltä, ja siitä seuraavaan päätelmään, että pitäisin niitä suomen kielen murteina. Kerron tuossa kohdassa itämerensuomaisten kielten kehittyneen myöhäiskantasuomesta. En mainitse kveenä ja meänkieltä, koska ne eivät syntyneet myöhäiskantasuomen pohjalta vaan ovat kehittyneet kieliksi identiteettipoliittisen heräämisen kautta paljon myöhemmin.

Vaikka muutakin oikaistavaa vielä löytyy, haluan lopuksi huomauttaa vain kahdesta sellaisesta arvioissa esitetystä seikasta, jotka koskevat muuta kuin karjalan kieleen liittyviä virheellisiä kommentteja. Ensinnäkin Esa Anttikosken (2000) ”vertaisarvioimatton kirjoitus kulttuurilehti *Careliassa*” ei ole pelkkä lehti-juttu vaan asianmukaisesti identifioitujen arkisto- ja tutkimuslähteiden huolelliseen analyysiin perustuva artikkeli, joka valottaa muutoin tutkimatonta osa-aluetta Suomen karjalankielisten karjalaisten historiassa. Toiseksi, toisin kuin Kunnas kirjoittaa, en ole ”väittänyt”, että kaikki karjalankieliset olisivat aina kokeneet syrjintää tai koulukiusaamista. Totean siinäkin kohdassa (s. 119), johon Kunnas kritisoidessaan viittaa, että poikkeuksia oli. Olen vieläpä maininnut tuossa yhteydessä nimenomaan Valtimon karjalaiset ja sen, että heitä – kuten Kunnas huomauttaa – suojasi tuon karjalaisyhteisön koko.

Kunnaksen moite (s. 452), että esittäisin ”monia väitteitä perustelematta niitä lähde-

viitteillä” on täysin asiaton ja harhaanjohtava ja antaa väärän kuvan teoksestani. Yleistajuisiksi tietokirjaksi siinä on viitattu lähteisiin huomattavan paljon, mistä kertoo esimerkiksi se, että lähdeluettelossa on yli 200 nimikettä. Viitteitä käytän tekstissä runsaasti myös siksi, että *Vaietut ja vaiennetut* on ylipäänsä ensimmäinen Suomen karjalankielisiä karjalaisia esittelevä tietoteos. Se sekä esittää uutta tietoa että kokoaa tähän asti kirjallisuudessa hajallaan ollutta tutkimusta, johon lukija saattaa haluta tutustua tarkemminkin.

Teoksessani käsiteltäviä aiheita on paljon, ja kieltä koskeva osa on lyhyt, vain kahdeksan sivua. Lähes kolmesataasivuisesta laajuudestaan huolimatta teokseen ei olisi ollut mahdollista sisällyttää sellaisia perusteellisia kielitieteellisiä selityksiä kuin olen edellä antanut oikaistessani Kunnaksen kriittisiä huomautuksia, joissa hänen asiantuntemuksensa karjalan kielestä pettää ja joihin hänen arvionsa kompastuu. Lisäksi moni arvion kohta viittaa siihen, että Kunnas on lukenut tekstiäni huolimattomasti. Näin hän tulee antaneeksi virheellisen kuvan siitä, mitä tosiasiassa olen kirjoittanut. Tieteellisiin pelisääntöihin kuuluu se, että kritiikki perustuu faktoihin, ei satunnaisiin huomioihin, jotka kaiken lisäksi eivät pidä paikkaansa.

ANNELI SARHIMAA
sukunimi@uni-mainz.de

Kirjoittaja on karjalan kielen tutkija sekä Pohjois-Euroopan ja Baltian kielten ja kulttuurien professori Mainzin yliopistossa.

Lähteet

- AHTIA, EDVARD VILHELM 1938: *Karjalan kielioppi, I osa, Äänne- ja sanaoppi*. Suojärvi: Karjalan kansalaisseura.
- ANTTIKOSKI, ESA 2000: Karjalan kirjakielikysymys Suomen karjalaisliikkeen toiminnassa. – *Carelia* 9 s. 36–41.
- ERKKILÄ, RIKU 2018: Uusi väline kielten tilan arviointiin. [Arvio teoksesta Johanna Laakso, Anneli Sarhima, Sia Spiliopoulou Åkermark & Reetta Toivanen: *Towards openly multilingual policies and practices. Assessing minority language maintenance across Europe.*] – *Virittäjä* 122 s. 145–149. <https://doi.org/10.23982/vir.65727>.
- GENETZ, ARVID 1870: Kertomus Suojärven pitäjästä ja matkustuksistani siellä v. 1867. – *Suomi* 8 s. 201–275. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1880: *Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi*. Suomi 2:14. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1884: *Tutkimus Aunuksen kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi*. Suomi 2:17. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- GRANS, LISA 2012: *Legal and institutional framework analysis. Karelian and Estonian in Finland. Working papers in European language diversity 10*. Wien: ELDA. <https://phaidra.univie.ac.at/o:104756>.
- KETTUNEN, LAURI 1960: *Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 119. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KOIVISTO, VESA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2017: Kielellisten oikeuksien puolesta. – *Karjalan Heimo* 9–10/2017 s. 147.
- KUNNAS, NIINA 2018: Tuoretta tietoa Suomessa puhuttavasta karjalan kielestä. [Arvio teoksesta Anneli Sarhima: *Vaietut ja vaiennetut. Karjalankieliset karjalaiset Suomessa.*] – *Virittäjä* 122 s. 447–454. <https://doi.org/10.23982/vir.69682>.
- LAAKSO, JOHANNA – SARHIMAA, ANNELI – SPILIOPOULOU ÅKERMARK, SIA – TOIVANEN, REETTA 2016: *Towards openly multilingual policies and practices. Assessing minority language maintenance across Europe*. Bristol: Multilingual Matters.

- NOVAK, IRINA – PENTTONEN, MARTTI – RUUSKANEN, ALEKSI – SIILIN, LEA 2018 (painossa): *Karjala kieliopeissa. Fonetiikan ja morfologian vertaileva tutkimus*. Petroskoi: Venäjän tiedeakatemian Karjalan tiedekeskus.
- ПАХОМОВ, МИКУЛ 2017: *Lyydiläiskysymys. Kansa vai heimo, kieli vai murre?* Helsinki: Helsingin yliopisto & Lyydiläinen Seura.
- SARHIMAA, ANNELI 1999: *Syntactic transfer, contact-induced change, and the evolution of bilingual mixed codes. Focus on Karelian-Russian language alternation*. Studia Fennica Linguistica 9. Helsinki: Finnish Literature Society.
- 2011: *The Karelian language in Finland. An overview of a language in context*. WPELD 3. Wien: ELDIA. <https://phaidra.univie.ac.at/o:102613>.
- 2013: *Karjalan kieli Suomessa. ELDIA-projektin tuloksia*. Studies in European Language Diversity 27.1. Wien: ELDIA. https://phaidra.univie.ac.at/detail_object/o:409753.
- 2015: *Karelian in Finland. ELDIA case specific report*. Studies in European Language Diversity 27. Wien: ELDIA. <https://phaidra.univie.ac.at/o:471733>.
- 2017: *Vaietut ja vaiennetut. Karjalankieliset karjalaiset Suomessa*. Tietolipas 256. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ZAIKOV, PEKKA 2013: *Vienankarjalan kielioppi. Lisänä harjotukse ja lukemisto*. Helsinki: Karjalan Sivistysseura ry.

KIELITIETEEN KENTILTÄ

Avarammille aloille – rajatta ja esteettä

Professori Liisa Tiittulan juhlaseminaari

Saksan kielen professori Liisa Tiittulan juhlaseminaari järjestettiin 26. lokakuuta Helsingin yliopistossa. Tiittula on toiminut urallaan Helsingin yliopistossa (2010–2018) ja Tampereen yliopistossa (1995–2010) sekä Helsingin kauppakorkeakoulussa (1975–1995) ja vaikuttanut suomalaisen kielen- ja kääntämisen tutkimuksen kentällä laajasti. Hänet tunnetaan monipuolisena ja rajoja rikkovana saksan kielen

ja kulttuurin sekä kääntämisen tutkijana ja opettajana, joka on tehnyt tiiviisti yhteistyötä myös fennistien, erityisesti professori Pirkko Nuolijärven, kanssa (esim. Nuolijärvi & Tiittula 2000b; Tiittula & Nuolijärvi 2013). Tiittulan merkitys suomalaiselle kääntämisen tutkimukselle ja kääntäjien koulutukselle on ollut huomattava, ja hän on aina korostanut myös suomen kielen osaamisen tärkeyttä, kuten juhla-

seminaarissakin tuli ilmi. Hän on kirjoittanut *Virittäjä*kin, viimeksi viime vuonna (Tiittula 2017).

Tiittulan kunniaksi järjestetty seminaari kokosi yhteen runsaan joukon hänen yhteistyökumppaneitaan, työtovereita ja oppilaitaan Saksasta ja Suomesta. Seminaarissa kuultiin tervetuliais sanojen (Hartmut Lenk ja Mari Pakkala-Weckström, HY) lisäksi kuusi esitelmää sekä lopuksi Tiittulan oma jäähvyäisluento ”Avarammille aloille – rajatta ja esteettä”. Jäähvyäisluennon otsikko oli seminaarin järjestäjien Tiittulalle antama, ja sen tarkoitus oli kuvata monialaista ja pelkäämättöä tutkijaa, joka on halunnut tehdä yhteiskunnallisesti vaikuttavaa tutkimusta. Otsikko on saanut innoituksensa Günter Grassin teoksesta *Ein weites Feld* (1995) ja sen Oili Suomisen tekemästä suomennoksesta *Avarammille aloille* (1996). Otsikon loppuosan, *rajatta ja esteettä*, tarkoitus oli antaa kuulijoiden käyttöön metafora, jota usein käytetään puhuttaessa kääntämisestä ja tulkkauksesta. Esteiden voittaminen viittaa erityisesti niihin viestinnän kohde ryhmiin, jotka tarvitsevat kääntäjältä ja tulkilta intermodaalista osaamista: viestin muokkaamista auditiivisesta visuaaliseen muotoon (viitottu puhe), visuaalisesta auditiiviseen muotoon (kuvailutulkkaus), tekstistä puheeksi (kielensisäinen saneluk tekstitys) ja puheesta tekstiksi (kirjoitus tulkkaus, ohjelmatekstitys). Seminaarin lopussa kuultiin lukuisia suullisia ja kirjallisia tervehdyksiä ja onnitteluita Tiittulan ystävilä, työtovereilta ja oppilailta.

Puhutun kielen ja multimodaalisen vuorovaikutuksen tutkimusta

Seminaarin aloitti Helsingin yliopistossa parhaillaan vierailevana professorina työskentelevä Arnulf Deppermann, joka on Mannheimin yliopiston germaanisen filologian professori. Deppermann johtaa Saksan kielen instituutin (IDS, Das Institut für Deutsche Sprache) pragmatiikan

tutkimuksen osastoa Mannheimissa ja on tehnyt pitkään monipuolista vuorovaikutuksen tutkimusta. Hän kertoi esitelmässä tutkimuksestaan, jossa hän tarkastelee muun muassa arkisia tulkattuja vuorovaikutustilanteita pakolaisten koulutuksessa. Analyysi osoittaa, miten tärkeää on ottaa opetustilanteissa huomioon kielen keskeinen rooli. Kielellisesti edistyneemmät maahanmuuttajataustaiset opiskelijat toimivat usein eräänlaisina apuopettajina ja tulkkaavat muille opiskelijoille opettajien puhetta. Ammatillisilla opettajilla ei välttämättä ole riittävästi osaamista monikielisten osallistujien tehokkaaseen ohjaukseen. Olisikin syytä miettiä, miten kielen oppimista ja ammatillista oppimista voitaisiin yhdistää samoihin opetustilanteisiin. Samoin kielellisesti edistyneempien maahanmuuttajien toimimista apuopettajina pitäisi pohtia erityisesti tulkkausikäntöjen kehittämisen osalta. Nykyiset käytännöt eivät aina toimi, ja puutteet kielen ymmärtämisessä ja opetus sisältöjen välittämisessä aiheuttavat väärinkäsityksiä ja jopa vaaratilanteita.

Seuraavaksi puhunut Leipzigin yliopiston professori Christian Fandrych kertoi tieteellisissä esityksissä ilmenevistä puhutun kielen leksikaalisista ja idiomaattisista piirteistä sekä niiden tutkimuksesta. Fandrych (2018) on käyttänyt analyysisaan suurta puhutun tieteellisen kielen korpusia (digitaalinen GeWiss-korpus), joka on avoimesti kaikkien saatavilla. Korpuksen avulla voidaan tehdä myös kontrastiivista tutkimusta erikielisiä taustoista tulevien puhujien saksan kielen piirteistä. Fandrych on tehnyt uraansa erityisesti saksan kieli vieraana kielenä -opetuksen (DaF, Deutsch als Fremdsprache) ja -tutkimuksen parissa, ja hän toimii tällä hetkellä muun muassa *Deutsch als Fremdsprache* -julkaisun päätoimittajana. Liisa Tiittulan ura alkoi nimenomaan saksan kielen opettajana Helsingin kauppakorkeakoulussa (1975–1995), ja mielenkiinto ammatillisen saksan ja

erikoisalaviestinnän opettamista kohtaan on säilynyt vuosien varrella, vaikka tutkimusta onkin sittemmin ohjannut kiinnostus käännöstieteellisiin ja vuorovaikutuksellisiin ilmiöihin saksan ja suomen kielessä. Tiittula on myös toimittanut kääntäjien käytössä olevaa korpuspohjaista talouskielen sanakirjaa suomi–saksa–suomi (Steuer & Tiittula 2014).

Saksankielisen seminaariosuuden päätti Saksan kielen instituutin (IDS) entinen pragmatiikan osaston johtaja, professori emeritus Werner Kallmeyer. Juuri hänen vaikutuksestaan Tiittula aloitti pitkäaikaisen ja monipuolisen yhteistyön IDS:n kanssa, erityisesti vuorovaikutuksen tutkimuksen alueella. Kallmeyer pohti esitelmässään ajankohtaista aihepiiriä, oman itsen ja vieraan huomioonottamista keskustelutilanteissa. Hän nosti esimerkkejä analyyseista, joissa on tarkasteltu etnisten ryhmien tapoja puhua itsestään ja toisistaan erilaisissa vuorovaikutustilanteissa. Toisiin etnisiin ryhmiin viitataan usein yleistäen ja sosiaalisesti kategorisoiden, ja kiinnostavaa on, miten itseä ja toisia käsitellään kielellisesti ja miten niihin liittyviä identiteettejä luodaan. Ennakkoluulot ovat yleisiä, mutta niihin puuttuminen ja niiden kielellinen käsittely tuottaa usein uusia rajauksia – esimerkiksi silloin, kun keskustelukumppani pyrkii ääneen ymmärtämään toisen kokemuksia syrjinnästä tai vaikkapa kiinalaisten tai saksalaisten tapoja hoitaa liikesuhteitaan. Tällaista ryhmiiin jakamista tapahtuu puheessa, vaikka ihmisryhmiä ja heidän kulttuureitaan ei pidettäisikään selvärajaisina kokonaisuuksina. Tiittulan ja Kallmeyerin yhteinen tutkimus on käsitellyt muun muassa suomalais-saksalaista viestintää ja vuorovaikutusta esimerkiksi messukeskusteluissa (ks. esim. Kallmeyer & Tiittula 2003), ja näissä tutkimuksissa he ovat tuoneet esiin, miten ongelmallinen stereotypian käsite on kulttuurisissa yhteyksissä.

Kielen ja kääntämisen asialla Suomessa

Seminaarin toisen puoliskon aloitti Liisa Tiittulan pitkäaikainen yhteistyökumppani, professori emerita Pirkko Nuolijärvi aiheenaan ”Kieli kuin elämä: 50-lukulaisen varioiva suomi 2010-luvun Suomessa”. Nuolijärvi esitteli aluksi käynnissä olevaa Sata kielellistä elämäkertaa -tutkimushanketta, jossa on selvitetty haastatellen sadan eri-ikäisen suomalaisen käsityksiä ja kokemuksia kielestä (ks. <https://blogs.helsinki.fi/10osuomalaista/>). Tutkittavien iät vaihtelevat kuusivuotiaasta yli satavuotiaaseen, mutta Nuolijärvi keskittyi esittelemään havaintoja 1950-luvulla syntyneiden haastateltavien kielestä. Hän eteni esityksessään yleisistä havainnoista yksityistapausten esittelyyn ja rakensi samalla hyväntuulisen kuvan yhteistyöstään juhlinnan kohteena olevan ja Tampereella syntyneen Tiittulan kanssa. Yksityistapauksista ensimmäinen oli nimittäin vuonna 1952 Tampereella syntynyt ja Ylöjärvellä asunut nainen. Muutaman muun tapauksen jälkeen Nuolijärvi esitteli aivan toisesta aineistosta peräisin olevan Kannuksessa vuonna 1954 syntyneen mutta pääkaupunkiseudulla asuvan miehen, jonka parissa Nuolijärvi ja Tiittula ovat viettäneet paljon aikaa – siis Esko Ahon (ks. esim. Nuolijärvi & Tiittula 2000a, 2001). Nuolijärven ja Tiittulan yhteistyö suomalaisten poliitikkojen puheen ja keskustelun sekä kielellisen variaation tutkimuksessa on monipuolista ja muodostaa tämän tutkimusalan perustan suomalaisessa kielentutkimuksessa.

Seuraavassa esitelmässä käsiteltiin käännöstutkimusta ja kääntäjien koulutusta. Käännöstieteen professori Kaisa Koskinen Tampereen yliopistosta puhui esityksessään ”Vain muutos on pysyvää: Käännöstieteen ja kääntäjänkoulutuksen käännteitä” Tiittulan merkityksestä kääntämisen tieteenalalla Suomessa. Koskinen totesi esityksen aluksi, että Tiittula on

koko uransa ajan tehnyt merkittävää työtä suomalaisen kääntämisen tutkimuksen ja kääntäjäkoulutuksen kehittämiseksi. Koskinen loi esityksessään katsauksen käännöstieteen kansalliseen historiaan, kääntämisen tutkimuksen ja tutkijankoulutuksen sekä kääntämisen koulutusohjelmien syntyamiseen ja kehitykseen. Huomattavaa on, että kehitys on Suomessa ollut nopeaa: Vasta 1960-luvulla kieli-instituuteissa alkanut kääntäjien koulutus siirtyi yliopistoihin vuonna 1982, ja käännöstieteen historian suomalaisissa yliopistoissa voidaan katsoa alkaneen vuonna 1993 – siis vasta 25 vuotta sitten. Tällöin alalla väiteltiin ensimmäisen kerran (Oittinen 1993).

Suurimmat muutokset tapahtuivat kuitenkin vasta 2000-luvulla, jolloin ensinnäkin Bolognan prosessin myötä siirryttiin kaksiportaisiin tutkintoihin ja yliopistojen kääntämisen filiaalit siirrettiin maantieteellisesti emoyliopistojen yhteyteen – Kouvolan yksikkö Helsinkiin ja Savonlinnan yksikkö Joensuuhun vuonna 2009. Tampereen yliopistossa alkoi ensin monikielisen viestinnän koulutusohjelma ja vuonna 2008 kääntäjän maisteriopinnot. Tällöin kääntäjänkoulutukseen luotiin malli, jonka tapaista hyödynnetään nykyisin myös muualla. Koskisen mukaan Tiittula oli Tampereen yliopistossa näiden muutosten ja uusien toimintamallien keskeinen moottori. Voimakas muutospaine tuli ulkoa, mutta suunta voitiin määritellä sisäisesti. Kääntämisen oppiaineiden yhteistyön traditio ja koulutuksen yhteiset tavoitteet loivat hyvän pohjan entistä tiivimmälle yhteistyölle. Tiittula on Koskisen mukaan korostanut koulutuksen kieli-valikoiman rohkeaa miettimistä (mitä kieliä halutaan ja mitä uskalletaan ottaa mukaan). Tiittula on myös pitänyt aktiivisesti esillä kieliaineiden välistä yhteistyötä sekä suomen kielen merkitystä tärkeimpänä eli niin sanottuna A-työkielenä. Nämä kaikki ovat näkökulmia, joiden esiin tuomisessa hän on ollut nyt katsottuna selvästi aikaansa edellä.

Esityksensä jälkipuoliskolla Koskinen käsitteli vielä kääntämisen tutkimuksen näkymiä ja jatkokoulutusta. Hän totesi kääntämisen ja tulkkauksen olevan kasvualoja, joilla on valoisa tulevaisuus, ja konekääntämisen pikemminkin ruokivan ihmiskääntämisen tarvetta kuin kuihduttavan sitä. Myös monialainen käännöstiede on voimissaan, mikä näkyy tohtorintutkintojen lisääntymisenä ja suomalaisen tutkimuksen saavuttamassa kansainvälisessä arvostuksessa. Tähänkin kehitykseen Tiittula on vaikuttanut merkittävästi omalla toiminnallaan. Hän toimi aktiivisesti kansallisen tutkijakoulun Langnetin käännöstieteen ryhmässä, jossa syntynyt yhteisöllistyminen ja sitä 2010-luvulla seurannut kansainvälistyminen ovat olleet Koskisen mukaan koko tutkimusalan kannalta ratkaisevia. Kääntämisen alan koulutuksen ja tutkimuksen sisältöjen, rakenteiden ja toimintatapojen opettajana, ideoijana ja esikuvana Tiittula lienee Suomessa vertaansa vailla.

Juhlaseminaarin viimeinen vierailtava esiintyjä oli Liisa Tiittulan yhteistyökumppani, Aalto-yliopiston professori Mikko Kurimo, joka käsitteli esityksessään ”Puheesta tekstiksi – ilman ihmistä?” modaaliteettien välistä kääntämistä erityisesti ohjelmoinnin näkökulmasta. Kyse on teknologiasta, jolla puhe muutetaan tekstiksi ja joka on monille tuttua älypuhelimista. Kurimo totesi puheen olevan yksi maailman monimutkaisimmista biosignaaleista, jonka ymmärtäminen perustuu paljolti myös sellaisiin asioihin kuin tunne, voimakkuus, nopeus ja painotus. Juuri nämä tekevät siitä ohjelmoinnin kannalta haastavan. Toisen haasteen synnyttävät merkityksen kontekstuaalisuus ja kielenkäytön tilanteisuus. Kurimo nosti esiin kysymyksen, millaista ymmärtämistä (tekoälyltä/ohjelmoinnissa) tarvitaan, jotta puhe voidaan muuttaa tekstiksi. Pitää ymmärtää esimerkiksi akustista variaatiota (ympäristö, tyyli, puhuja) ja osata yhdistää akustisia ja kielellisiä yksiköitä toisiinsa. Lisäksi

pitää tietää esimerkiksi, miten sanoja ja lauseita yhdistetään ja käytetään kontekstissaan ja mitä sanat ja ilmaukset eri tilanteissa merkitsevät. Koska kyse on oikeastaan sen tavoittelemisesta, miten vaikkapa television haastattelupuhetta voitaisiin koneellisesti muuttaa tekstitykseksi esimerkiksi viittomakielisten, kuuroutuneiden ja huonokuuloisten käyttöön (ohjelmatekstitys), Kurimo käsitteli käytännön asioita, jotka vaikuttavat tällaiseen kääntämiseen. Esimerkiksi ympäristön hiljaisuus tai meluisuus, mikrofonin sijainti ja puhujakohtaiset piirteet sekä toisaalta tilanne ja tyyli, kuten puheen ja kielen nopeus ja suunniteltuus, vaikuttavat suoraan puheen tunnistamisen onnistumiseen. Esityksestä kävi kuitenkin ilmi, miten hyvin puheen tunnistaminen ja kääntäminen tekstiksi jo onnistuu. Modaliteettien välisen kääntämisen tämänhetkistä tilaa kuvaa ehkä osuvimmin Kurimon esittämä lista siitä, millä osa-alueilla on vielä selviä ongelmia: epämuodolliset keskustelut, multimodaaliset piirteet, monikielisyys ja kontekstiherkkyys. Tämä voi olla monelle näiden ilmiöiden parissa työskentelevälle kielentutkijalle kiinnostava yllätys. Käännöstieteessä tällainen tutkimus avaa uusia näkökulmia entisestään tuttuihin ongelmiin. Kurimo itse totesi olevansa kaikkea muuta kuin kieli- tai käännöstieteilijä, ja hänen esityksensä toi elävästi – seminaarin otsikon mukaisesti – esiin Tiittulalle ominaisen ennakkoluulottoman tieteenalajojen ylittämisen. Kääntämistä voi tutkia ja esteettömyyttä edistää näinkin.

Avarammille aloille?

Liisa Tiittulan oma juhlaluento keskittyi erityisesti saavutettavuuden ja esteettömyyden kysymyksiin, jotka ovat olleet viime vuosina hänen kiinnostuksensa kohteita kaunokirjallisuuden kääntämisen ohella. Luento toi esiin, että kääntämisen ja tulkkauksen kysymykset eivät tarkastele pelkästään kieltenvälistä vies-

tintää vaan niihin liittyy usein modaliteetin vaihdoksia. Näitä vaihdoksia koskevaa tutkimusta voidaan hyödyntää myös perinteistä eri kielten välistä kääntämistä ja tulkkausta tutkittaessa.

Tiittulan tutkimuskohteet liittyvät ajankohtaisiin ongelmiin, joiden ratkaisemisessa on tarvittu tieteidenvälistä tutkimusotetta ja yhteistyötä tutkimusten käytännön sovelluksia käyttävien kohderyhmien kanssa. Näin on esimerkiksi kieltensisäisen tekstityksen tutkimuksessa, jota on tarvittu reaaliaikaisen tekstityksen kehittämiseen, kuten myös edellä mainitussa Kurimon esityksessä kävi ilmi. Tiittulan tavasta tarttua uusiin tutkimuskohteisiin näkyy käännöstieteilijöiden yleinen tarve ymmärtää alan kiihvasta teknologista kehitystä ja pysyä kehityksessä mukana sekä tutkijoina että kouluttajina. Suomen kielen näkökulmasta on tärkeää ymmärtää esimerkiksi se, että kuulovammaisille tarkoitettu ohjelmatekstityksestä on laajempaa hyötyä: sitä käyttävät myös maahanmuuttajat suomen kielen oppimiseen. Saavutettavuuden periaatteen noudattaminen merkitsee sitä, että oma viesti kiirii avarammille aloille, kun mahdollisten kohderyhmien tarpeet otetaan tarkemmin huomioon.

ANNE MÄNTYNEN
etunimi.mantynen@helsinki.fi

TUIJA KINNUNEN
etunimi.t.sukunimi@helsinki.fi

Anne Mäntynen toimii suomen kielen professorina ja Tuija Kinnunen saksan kääntämisen yliopistonlehtorina Helsingin yliopistossa.

Lähteet

FANDRYCH, CHRISTIAN 2018: Wissens-
schaftskommunikation. – Arnulf
Deppermann & Silke Reineke (toim.),
Sprache im kommunikativen, interakti-

- ven und kulturellen Kontext s. 143–168. Berliini: De Gruyter.
- GRASS, GÜNTER 1995: *Ein weites Feld. Roman*. Göttingen: Steidl.
- 1996: *Avarammille aloille*. Suomentanut Oili Suominen. Helsinki: Tammi.
- KALLMEYER, WERNER – TIITTULA, LIISA 2003: Strategien für den Umgang mit allgemeinen sozialen Charakterisierungen – am Beispiel von Interviews zur deutsch-finnischen Wirtschaftskommunikation. – Ewald Reuter & Marja-Leena Piitulainen (toim.), *Internationale Wirtschaftskommunikation auf Deutsch. Die deutsche Sprache im Handel zwischen den nordischen und den deutschsprachigen Ländern* s. 255–297. Bern: Peter Lang.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – TIITTULA, LIISA 2000a: Presidenttiehdokkaiden puhetyylit persoonan ilmentäjinä. – *Politiikka* 42 s. 164–179.
- 2000b: *Televisiokeskustelun näyttämöllä. Televisiointitilaisuus suomalaisessa ja saksalaisessa keskustelukulttuurissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2001: ”Rakas Tarja” ja ”Hyvä ystävä”. Puhuttelu minän ja sosiaalisten suhteiden esittämisen keinoina televisiokeskustelussa. – *Virittäjä* 105 s. 580–601.
- OITTINEN, RIITTA 1993: *I Am Me – I Am Other. On the Dialogics of Translating for Children*. Acta Universitatis Tamperensis. Tampereen yliopisto.
- STEUER, OUTI – TIITTULA, LIISA 2014: *MOT Saksa-suomi-saksa-taloussanakirja*. Helsinki: Kielikone.
- TIITTULA, LIISA 2017: Poliitiikan kielen analyysia yleistajuisesti. – *Virittäjä* 121 s. 464–468. <https://doi.org/10.23982/vir.65072>.
- TIITTULA, LIISA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KIRJALLISUUTTA

Evaluoiminen opettajan työvälineenä suomalaisessa koulussa

Pilvi Heinonen: *Evaluoiminen opettajan vuorovaikutustoimintana. Osallistuvuutta luokkahuoneessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto 2017. 226 s. ISBN 978-951-51-3723-4.

Pilvi Heinosen väitöskirja *Evaluoiminen opettajan vuorovaikutustoimintana: Osallistuvuutta luokkahuoneessa* käsittelee evaluointia toimintana, jonka opettaja rakentaa kehumalla, asemoimalla ti-

lanteen toimijat ja kaiuttamalla oppilaiden vuoroja. Evaluoinnin avulla hän ohjailee oppilaan toimintaa, osoittaa meneillään olevan toiminnan relevanssia ja määrittää toiminnan rajoja. Heinosen väitöskirja tarjoaa pedagogisia välineitä tai jopa pedagogisen vuorovaikutuksen mallinnuksia opetuksesta ja opetusvuorovaikutuksesta kiinnostuneille lukijoille. Tutkimus on arvioni mukaan ansiokas, joten teos varmasti palkitsee lukijansa – joistakin rakenteellisista raskauksistaan huolimatta.

Tutkimuksen pääaineisto koostuu neljästä historian ja yhteiskuntaopin ja viidestä äidinkielen ja kirjallisuuden oppitunnista, jotka on tallennettu peruskoulun yhdeksänneltä luokalta. Aineiston suhteen ollaan suomalaisen yhteiskunnan yhden peruspilarin, peruskoulutuksen, ytimessä. Lisä- tai tukiaineistona analyysejaan testatakseen tekijä on käyttänyt yhteensä kuutta äidinkielen ja kirjallisuuden oppituntitallennetta yläkoulusta ja lukiosta. Tämä aineisto on peräisin Keskusteluntutkimuksen arkistosta.

Heinonen ei ole päästänyt itseään tutkimuksessa helpolla. Evaluointi on erittäin monimutkainen ilmiö. Ensinnäkin evaluointi on pystyttävä tunnistamaan: mikä tahansa vuoro ei tietenkään ole evaluointia. Toiseksi se vaatii toimintana tietynlaisen kontekstin tullakseen tulkituksi evaluoinniksi. Evaluoijalla täytyy esimerkiksi olla auktoriteettia ja sellainen rooli, jossa hänen arvottavilla sanomisillaan on merkitystä. Toki arjessakin ihmiset voivat arvioida ja arvottaa toisiaan, mutta kyse ei välttämättä ole evaluoinnista.

Erityisen mutkikkaaksi evaluoinnin tutkimus muuttuu luokkahuonekontekstissa, jossa opettajan institutionaaliseen rooliin kuuluu lähtökohtaisesti oppimisen arvioiminen. Kun vielä uusimmissa opetussuunnitelman perusteissa korostetaan niin kutsutun online-arvioinnin tärkeyttä, on selvää, että luokkahuonevuorovaikutus on täynnä monenlaista evaluointia. Työn suurimpana haasteena on-

kin ollut löytää evaluoivat vuorot ja niiden tehtävät ja erottaa ne muusta luokkahuoneesta tapahtuvasta vuorovaikutuksesta – kontekstissa, jossa mikä tahansa opettajan toiminta voitaisiin potentiaalisesti nähdä evaluointina. Kärjistäen voisi sanoa, että on turha tutkia evaluoimista, koska kaikki on sitä. Toisaalta juuri siksi sitä pitää tutkia. Heinonen on ollut tietoinen tästä haasteesta ja käsitellyt sitä kypsästi ja perusteellisesti pohtien – ja selvinnyt haasteestaan. Analyysilukujen argumentaatiota seurattaessaan lukija on toisinaan kovilla, koska työssä osoitetaan evaluoinneiksi myös sellaisia toimintoja, joita ei aiemmin ole sellaisiksi ajateltu. Tämä on kuitenkin kirjan parasta antia; konventionaalisisa keinoissa pysyttelemisen olisi tuottanut lähinnä vanhastaan tuttua tietoa.

Heinosen tutkimus rakentuu väitöskirjoille tyypilliseen tapaan. Johdantoa seuraa evaluointia ja sen tutkimusta taustoitava luku, kolme analyysilukua ja loppuluku. Vaikka tutkimus on korkeatasoinen, se ei välttämättä sellaisenaan sovellu opettajille suunnatuksi oppaaksi tai työn kuvaukseksi. Olisi hienoa, jos Heinonen työstäisi tulostensa pohjalta yleistajuisemman julkaisun.

Haastetta lukemiseen tuovat erityisesti analyysiluvut, joissa analyysit kärsivät kauttalinjaisesta esimerkkien referoinnista ja toistosta. Tästä ei voi kuitenkaan väitöskirjan kyseessä ollen oikeastaan moittia tekijää, sillä keskusteluanalyysin menetelmäperinne näyttää kantavan mukanaan joitain ongelmallisia piirteitä, yhtenä juuri esimerkkien referointi. Kun analyysiluvut on jäsenetty erilaisten evaluointityyppien – kehuvan, toimijaviitteisen ja kaiuttavan – eikä niiden pedagogisten funktioiden mukaan, ratkaisu on synnyttänyt työhön jonkin verran sisällöllistä päällekkäisyyttä ja toistoa. Kuten tekijä itsekin sanoo, kehuva evaluointia voi pitää ensisijaisesti toiminnon kategoriana, toimijaviitteisyyttä syntaksin ja muodon kategoriana ja kaiutusta vuorovaikutuk-

sen kategoriana. Kun empiirisen analyysin jäsenitys perustuu siis hyvin erilaisiin toiminnan tasoihin, analyysin seuraaminen vaatii tarkkuutta. Toisaalta, jos analyttinen osio olisi jäsenelty opettajan pedagogisten toimintojen mukaan, Heinosen jotkin tutkimustulokset olisivat nousseet vahvemmin esille. Tällöin tekijän tavoite korostaa evaluointia nimenomaan osallistujien yhteisenä, paikallisesti vuorovaikutustilanteessa syntyvänä toimintana valmiiden toimintamallien sijaan olisi kuitenkin kärsinyt.

Opettajan käyttämät evaluoinnit on siis jäsenelty kolmeksi vuorotyyppiä ja toiminnaksi. Luvussa 3 käsiteltävillä kehuilla evaluointivuoroilla opettaja osoittaa oppilaan toiminnan relevantiksi. Toimijaviitteisillä evaluointivuoroilla (luku 4) opettaja poimii keskiöön tietyn oppilaan tai tiettyjen oppilaiden toiminnan ja ohjaa sitä. Kaiuttavassa evaluointivuorossa, jota käsitellään luvussa 5, opettaja käyttää oppilaan jo sanomaa resurssinaan. Rakenteidensa puolesta vuorotyypit on helppo erottaa toisistaan, mutta funktioidensa osalta ne menevät osin päällekkäin ja liittämättä. Esimerkiksi kaiutusluvussa tarkastellaan myös toimintoja (esim. kaiutus resurssina ”oppilaan kysymyksen relevanssin osoittamiseen” tai ”oppilaan osallistamiseen”).

Kaikkein prototyyppisimpien, ”vanhaan tunnettujen” kehuilla evaluointien tehtävät on helpoin hahmottaa. Tällaisia tyyppillisesti niin kutsutun opettajavetoisen kyselysyklin osana toimivia kehuja vuoroja on tutkittu opetusvuorovaikutuksessa paljon. Koko syklistä on tullut suorastaan hegemoninen ja yksinomainen opetuksen vuorovaikutusmalli, jossa opettaja kysyy, oppilas vastaa ja opettaja kiittää vastatun kehuilla oikeanlaiseksi. Heinonen on tässä työssä purkanut tämän syklin yksioikaisuuden ja näyttänyt, ettei evaluointeja ole vain tuossa, oppilaan vastausta evaluoivassa asemassa. Sen sijaan evaluoinnit ovat nimenomaan ja erityisesti reaktioita oppi-

laiden aloitteisiin, eivätkä ne suinkaan ole rakenteeltaan oletetun homogeenisia. On ollut järkevää ponnistaa klassikosta siitä huolimatta, että osoittaa sen vanhentuneisuuden. Samalla tekijä on antanut tälle perussyklille ja sen tutkijoille heille kuuluvan tunnustuksen viemällä kuitenkin syklin tarkastelua pidemmälle.

Toisin kuin kehuilla vuorojen, toimijaviitteisiksi analysoitujen evaluointivuorojen pedagogisia funktioita lukijan täytyy hiukan kaivella analyseista rivien välistä. Tekijän esille nostamia institutionaalisen työnjaon ja oppilaan velvollisuuksien rajojen valvomista tai oppilaan oletetun ja kuvitellun toiminnan rajojen osoittamista voitaisiin jatkaa ”pedagogisella jatkumolla” pidemmälle: voisiko rajojen valvominen toimia järjestyksen tai työrauhan ylläpitäjänä tai lopulta yhtä lailla oppilaiden osallistajana ja keinona käsitellä näiden toimintaa relevanttina? Kaiutusvuorojen pedagogisia funktioita ei näy kirjan dispositiotasolla lainkaan. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö kirjasta näitä pedagogisia funktioita löytyisi. Tekijä esimerkiksi kuvaa kaiutussekvenssejä siirtyminä huumorimoodiin, jonka varassa voidaan paitsi moittia osallistujia myös käsitellä noita moitteita ja ylläpitää vuorovaikutustilanteen järjestystä ja rauhaa. Huumorimoodin pedagogista funktiota olisi voinut analysoida vielä syvemminkin, esimerkiksi tarkastelemalla sellaisia toimintoja kuin rohkaiseminen tai muissa analyysiluvuissa käsitelty osallistaminen. Olisin kaivannut toimintojen nostamista kirjassa dispositiotasolle ja eksplisiittisemmin näkyviksi, koska niitähän työssä on tarkasteltu.

Erilaisista luokitteluperusteista voi seurata myös se, että lukijan on vaikea nähdä joitain opettajan vuoroja lainkaan evaluoivina: kun yhdessä luvussa pääperuste evaluoinnille on vuoron sisällön ja rakenteen liitto, kuten kehussa, toisessa luvussa vuoro määrittyy evaluoinniksi juuri sekventiaalisen, keskustelun yleiseen kulkuun perustuvan paikan tai opettajan institutio-

naalisen roolin perusteella. Joidenkin tulkintojen äärelle lukijaa olisi voinut taluttaa tiiviimmin perustellen. Paikoin lukija saa miettiä hyvin tarkkaan, millä perusteella tämä vuoro nyt olikaan evaluointi.

Kuitenkin tällainen ponnistelu on väistämätöntä silloin, kun ollaan uudenlaisen ajattelun tai näkemyksen äärellä. Teoksen kaikki yhteenvetoluvut, myös analyysiosassa, ovat hyvin selkeitä ja esittävät kulloisenkin ilmiön tyhjentävästi. Tässä työssä ollaan näennäisesti tutun kontekstin, aineiston ja toiminnan sijaan tekemisissä hyvinkin uudenlaisten toiminnan tutkimuksen näkökulmien kanssa. Kirjan luettuaan näkee evaluoinnin eri silmin kuin ennen, ja se on tutkimukselle ja teokselle suuri meriitti. Heinosen aihe on erittäin haastava, mutta tekijä on onnistunut rajaamaan tutkimusongelman perustellun ytimekkäästi. Tutkimus tuottaa uutta tietoa yhteiskunnalli-

sesti tärkeästä aiheesta, jonka tieteellinen käsittely on pitkään kulkenut samaa uraa kyseenalaistamatta aiempaa tutkimusta. Tämän tuloksena luokkahuonevuorovaikutuksen tutkimuskentällä on syntynyt paljon pitkälti vain aiempaan tutkimukseen pohjaavaa vuorovaikutuksen kuvailua. Heinosen tutkimustulokset ovat ansiokkaita, ja niitä on mahdollista soveltaa melko suoraan myös opettajankoulutukseen tai jopa mallintaa pidemmälle, vaikkapa osaksi suomalaista koulutusvientiä. Teosta voi suositella jokaiselle opettajalle ja sellaiseksi aikovalle.

MIA HALONEN
etunimi.m.sukunimi@jyu.fi

Kirjoittaja on yliopistotutkija
Soveltavan kielentutkimuksen keskuksessa
Jyväskylän yliopistossa ja suomen kielen
dosentti Helsingin yliopistossa.
Hän toimi Heinosen vastaväittäjänä.

Merkkiteos itämerensuomalaisten esihistorian tutkimuksessa

Valter Lang: *Läänemeresoome tulemised.*
Muinasaja teadus 28. Tartu Ülikooli Kirjastus 2018. 320 s. ISBN 978-994-977-662-7.

Etelänaapurissamme ilmestyi itsenäisyyden satavuotisjuhlan aikoihin harvinaislaatuinen teos: Tarton yliopiston arkeologian professori Valter Langin monografia itämerensuomalaisten kansojen ja kielten esihistoriallisesta syntyprosessista. Eriytyiseksi kirjan tekee se, että siinä on yhden tutkijan voimin koottu monitieteisen tutkimuksen viimeisimmät – osin vie-

läpä aiemmin julkaisemattomat – tulokset johdonmukaiseksi ja yleistajuiseksi kokonaisuudeksi. Kirjan laajaan ja monipuoliseen lähdeaineistoon kuuluu tutkimuksia niin kielitieteen, arkeologian, historian, ilmastotieteen kuin paleogeenitiikan aloilta. Humanistisen tutkimuksen parhaiten perinteitten mukaisesti kirjoittaja on hyödyntänyt kaikilla tutkitun alueen valtakielillä – viroksi, suomeksi, ruotsiksi, tanskaksi, saksaksi, englanniksi, liettuaksi, latviaksi ja venäjäksi – kirjoitetuista lähteistä. *Läänemeresoome tulemised*

vie meidät pitkän matkaa eteenpäin niistä esihistoriantutkimuksen näkymistä, joihin Kaisa Häkkisen *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa* (1996) ja Tapani Lehtisen *Kielen vuosituhanneet* (2007) toivat meidät viime vuosikymmeninä.

Mennyttä aikaa tutkiessa yhtenäisen kokonaisnäkemysten tavoittelu johtaa valitettavan usein tieteellisestä tarkkuudesta ja kriittisyydestä tinkimiseen. Nyt niin ei ole käynyt: *Läänemeressoome tulemised* on esikuvallinen tieteellinen monografia. Ennen kaikkea Langin teos on ensimmäinen etnisen paradigman jälkeinen kokonaisuus itämerensuomen esihistoriasta. Lang ei itse käytä termiä *etninen paradigma*, jolla tässä tarkoitan kieliyhteisön ja arkeologisen kulttuurin samastamista ja siihen usein liittyvää yhteisen geeniperimän, ”antropologisen tyyppin” tai ”rodun” oletusta (vrt. Ligi 1995; Salminen 2013).

Kirjan rakenne ja pääteesit

Koska etninen paradigma hallitsi esihistorian tutkimusta koko 1900-luvun ja vielä vuosituhanneen vaihteessakin, Lang joutuu purkamaan paradigman alkutekijöihinsä osoittaakseen sen teoreettisen perustan heikoksi. Tästä johtuu tutkimushistorian vahva osuus Langin kirjassa. Ensimmäisessä luvussa hän kuvaa kaikki 1800-luvulta lähtien tieteellisinä argumentoidut kokonaisteoriat itämerensuomalaisten alkuperästä: vanhan kansainvaellusteorian, Alfred Hackmanin maahanmuuttoteorian, Harri Mooran kampakeraamisen jatkuvuusteorian ja siihen pohjautuvan Jorma Koivulehdon teorian sekä lopuksi Kalevi Wiikin koulukunnan suosittu mutta heikosti perustellun ensiasutusteorian. Toisessa luvussa Lang esittelee nykyisen, vielä muovautumassa olevan käsityksen uralilaisen kielen pronssikautisesta leviämisestä länteen ja muuntumisesta kantasuomeksi Itämeren itärannalla. Lang onnistuu erin-

omaisesti havainnollistamaan paitsi teorioitten taustoja myös niitten sisäisiä ristiriitaisuuksia, jotka pakottivat tutkijat etsimään uusia ratkaisuja ja siten viemään tiedettä eteenpäin.

Kolmas luku käsittelee esihistoriaa tutkivien eri alojen yhteensovittamisen metodiikkaa. Etnisen paradigman hylkääminen on Langin mukaan (s. 16) johtanut kielitieteen, arkeologian ja paleogenetiikan tulosten yhteensovittamisesta luopumiseen, joten hänen täytyy hahmotella eri alojen yhteistyölle kokonaan uudet, kestävätkä ehdot. Vasta tulevien vuosikymmenten tutkimus pystyy osoittamaan, kuinka hyvin Lang on siinä onnistunut, mutta edeltäjiensä virheitä hän ei ainaakaan toista.

Kunkin esihistoriatieteen tutkimustulokset ovat autonomisia, mutta kaikki ne tukevat toisiaan. Työnsä kannalta tärkeimmät DNA-tutkimuksen ja historiallisen fennougriistiikan tulokset Lang esittelee lyhyesti jo teoksen johdannossa ja täydentää kuvausta kolmannessa luvussa. Geneettiset erot nykyvirolaisten ja Viron alueen neoliittisen ajan väestöjen välillä viittaavat ainakin yhteen kivikauden jälkeiseen muuttoaaltoon (s. 17), joka puolestaan on yhdistettävissä uralilaisen kantakielen leviämiseen Volgan-Kaman alueelta länteen pronssikauden taitteessa. Leviämisestä seurannut länsikantauralin jakautuminen saa *terminus post quem* itämerensuomen viimeisiltä, vuoden 2000 eKr. tienoilla saaduilta arjalaislajinoilta (s. 62). Tähän sopii hyvin Volgan ylä- ja keskijuoksun tekstiilikeraamiikan ajoitus aiemmin luultua myöhemmäksi, vasta pronssikauden alkuun (s. 69), sillä neljännessä luvussa Lang osoittaa sen lähtökohdaksi kaikille Suomen, Karjalan ja Pohjois-Baltian pronssikautisille keramiikkatyyleille, joista hän käyttää yhteisnimeä Tapiolan keramiikka. Pohjoisen Baltian ja Suomen etelärannikon itämerensuomalaistumista on mahdollista seurata tarkkailemalla kerami-

kan ja muinaislinnojen leviämisuuntia eri vuosisatoina. Arkeologisten ajoitusten on kuitenkin tällöin täsmäittävä kielentutkimuksen antamien absoluuttisten ajoitusten kanssa, sillä kielihistorian ilmiöitä ei voi ajoittaa arkeologisten löytöjen pohjalta niin kuin menneinä vuosikymmeninä yritettiin tehdä (s. 60).

Teoksen loput neljä lukua esittelevät Langin nykytutkimuksen pohjalta hahmottelemalla kokonaiskuvan itämerensuomalaisten esihistoriasta. Luvut neljästä kuudenteen kattavat kauden 2000–300 eKr. Itämeren rannikon ja Moskovan tienoitten välillä: neljäs luku käsittelee keramiikkaa, viides muita muinaislöytöjä ja kuudes luo synteessin kaudesta yhdistämällä kielitieteen käsityksen kantasuomen kehityksestä ja kontakteista arkeologien osoittamiin kulttuuri- ja asutusvirtauksiin. Viimeinen, seitsemäs luku ulottaa arkeologian ja kielitieteen tutkimustulosten synteessin vielä tuhat vuotta lähemmäs nykyhetkeä, vaikkakin itämerensuomen historialliseen puhuma-alueeseen rajoittuen. Teoksen pääpaino onkin pronssikaudessa, josta kuva on rakennettava varsin niukkojen tietojen valossa. Rautakauden suuret kielellis-kulttuuriset mullistukset Lang kuvaa paljon tiiviimmin: ne suorastaan vyöryvät tekstistä lukijan eteen.

Kantasuomen sedimentit

Itämerensuomen ”tulemiset” teoksen nimessä merkitsevät kahta voimakkaitten muutosten, muuttoliikkeitten, kielenvaihtojen ja kontaktien aikakautta, joista ensimmäisen Lang ajoittaa noin välille 1200–1000 eKr. – 800–500 eKr. ja toisen välille 100 eKr. – 1000–1200 jKr. Ensimmäinen tuleminen loi edellytykset kantasuomen eriytymiselle länsikantauralista, jonka Jaakko Häkkinen (2009) on määrittellyt itämerensuomen, saamen ja mordvan yhteisenä kantamuotona. Toinen tuleminen oli vuosituhannen mittainen

prosessi, jonka kuluessa historiallisen ajan itämerensuomalaisten murteitten kantasuomalaisten eriytyivät kantasuomesta.

Tapiolan keramiikka ja länsikantauralin kieli levisivät Volgan yläjuoksulta muuttoliikkeitten mukana kahteen eri suuntaan, luoteeseen Ilmajärven, Laatokan ja Äänisen suuntaan ja sieltä edelleen Fennoskandiaan sekä lounaaseen Väinäjoen ja Velikajan–Peipsin reittejä seuraten Pohjois-Baltiaan. Luoteisesta länsikantauralista kehittyi nykyisten Suomen ja Karjalan alueella kantasuomea, jota Lang käsittelee vain niukasti. Päähuomio on lounaisessa liikkeessä, joka johti kontakteihin ensin balttilaisen ja sitten germaanisen kielen puhujien kanssa ja niitten kautta kantasuomen muodostumiseen. Lounaissuunnan migraatiosta Lang erottaa kolme eriaikaista aaltoa ja niitten väliset hiljaisemmat kaudet. Ensimmäisen aallon tulijat eivät kulttuuriltaan juuri eronneet Baltian metsästäjä-keräilijäväestöstä, mutta toinen, välillä 900–800 eKr. saapunut väestö harjoitti jo karjankasvatusta ja alkeellista peltoviljelyä ja asui pienissä puuvarustuksin linnoituissa kylissä (s. 205–210). Edellinen kulttuurikonteksti vastaa perinteistä käsitystä uralilaisten hitaasta ja rauhanomaisesta levittäytymisestä, mutta jälkimmäinen eroaa siitä täysin. Kolmas aalto vuosina 800–500 eKr. levitti tarhakalmistot Viroon (s. 211). Kulttuurivaikutuksia ja mahdollisesti väestöäkin lounaisväylä välitti vielä 300–200-luvulle eKr. saakka.

Kantasuomen vanhimmat balttilaislainat periytyvät Langin mukaan jo Ylä-Volgalta, jossa kantabaltoslaavia puhuttiin länsikantauralin etelänaapurissa, mutta balttilaiskontaktit jatkuivat koko migraatiokauden ja pitkään sen jälkeenkin Väinäjoen vesistöalueella (s. 203–209). Kontaktit paleogermaaneihin, myöhempiin kantagermaaneihin, taas syntyivät Viron länsi- ja pohjoisrannikolla ja merentakana Lounais-Suomessa alueilla, joitten pronssikautinen materiaallinen kulttuuri on peräisin Skandinaviasta (s. 213–219).

Rautakaudelle siirryttäessä Pohjois-Virosta tuli kantasuomen keskusalue, josta kieli levisi aiempien kantasuomen murteitten päälle koko Viroon, Inkerinmaalle, Kuurinlahden rannikolle ja Lounais-Suomeen, saattoipa joksikin aikaa saavuttaa sijaa Uplannissakin. Tässä itämerensuomen toisessa tulemisessa Lang erottaa kaksi peräkkäistä aaltoa, joista ensimmäinen levisi jo esiroomalaisella rautakaudella, toinen roomalaisen rautakauden aikana. Jälkimmäinen aalto ei enää peittänyt niitä kaakkaisen periferian murteita, joitten pohjalta on kehittynyt eteläviro, kaikkein eniten muista itämerensuomalaisista kielistä eroava kieli. Vuosisatoja myöhemmin myös pohjoinen itämerensuomi alkoi levitä kohti itää ja jakautua murteisiin, kunnes vasta viikinkiajalla kantasuomen leviämisen ja jakautumiskehitys ehti siihen pisteeseen, jossa puhuttiin nykyisten itämerensuomalaisten kielten pohjana olevia muinaismurteita. Kielitieteilijät kuten Terho Itkonen (1983) ja Tiit-Rein Viitso (2000) ovat pyrkineet hahmottelemaan tämän monivaiheisen prosessin päälinjoja, joille Lang nyt esittää vastineita arkeologisesta aineistosta. Näin saamme kantasuomalaisten asutushistoriasta kiehtovan, aiempaa yksityiskohtaisemman kuvan. (S. 219–260.)

Kriittisiä huomioita

Arvioin seuraavassa Langin monografian sisältöä kielihistorioitsijan näkökulmasta. En ole pätevä ottamaan kantaa hänen arkeologisesta aineistosta tekemiinsä tulkintoihin sen enempää kuin kirjassa sovellettuihin DNA-tutkimuksen tuloksiin, joten suuri osa teoksen argumentaatiosta jää arvosteluni ulkopuolelle. Näkökulmani lienee kuitenkin perusteltu, onhan teoksen pääaiheena itämerensuomalaisten kielellinen menneisyys.

Tutkimushistorian kuvaus teoksessa on laaja ja johdonmukainen, mutta eräät esihistoriallisten teorioitten ensiedusta-

jat ovat jääneet Langilta huomiotta, alkaen Johan Gabriel Porthanista, joka ensimmäisenä asetti kysymyksen uralilaisen kielikunnan alkuperästä. Keskustelussa jääkauden jälkeisestä ensiasutuksesta olisi voinut mainita uralilaisuuden varhaisina puoltajina arkeologi Richard Indrekon lisäksi historioitsija Väinö Wallinin ja kielitieteilijä Pekka Sammallahden. Jatkuvuusteorian hylkäämiseen johtaneista tutkimuksista Lang mainitsee arkeologi Priit Ligin julkaisun muttei historioitsija Aslak Aikion ja kielentutkija Ante Aikion laajemmin tunnettua yhteiskirjoitusta (2001). (Eräässä toisessa yhteydessä lähde kyllä huomioidaan.)

Kirjan lukemista häiritsee muutama terminologinen ongelma. Teoksessa käytetään rekonstruoiduista kantakielistä vaihtelevia vironkielisiä nimityksiä: toisinaan etuliitteenä on *alg-*, toisinaan *proto-* tai *paleo-*, joskus ei mitään. Ilmeisesti erikielisten lähteitten käytännöt ovat jääneet kirjoittajalta yhdenmukaistamatta. Tekstistä tulee esiin myös termin *läänemeresoome* (itämerensuomi) epäkäytännöllisyys, kun Lang on uudelleennimennyt kantasuomen eri vaiheet ”kantaitämerensuomen” tai peräti vain ”itämerensuomen” vaiheiksi. Esimerkiksi *keskläänemeresoome* on kirjassa ymmärrettävä sekä kronologisena että maantieteellisenä käsitteenä. Ehkä meidän olisi jo syytä kokonaan luopua *itämerensuomesta* ja *kantasuomesta* esimerkiksi *fenniläiskielten* ja *kantafennin* hyväksi?

Arkeologian termistössä maallikkolukijaa kiusaa muutamien ajanilmausten vaikeatulkintaisuus. Tarkoittaako esimerkiksi ”toisen ajanlaskun alkua edeltäneen vuosituhannen toinen neljännes” (s. 69) vuosia 1750–1500 eKr. vai 1500–1250 eKr., ja seurasiko siis ”toisen vuosituhannen toista puolikasta” jo ”ensimmäisen vuosituhannen ensimmäinen puolikas”?

Häkkiseen (1996) viitaten Lang esittää kielen jakautumisen ja kielten sulautumisen yhtä tärkeinä ilmiöinä kielihistoriassa

(s. 59). Sulautuminen eli konvergensi on kuitenkin lähinnä näköharha, joka esiintyy siellä, missä siirtymämurteen genealoginen lähtömurre on peittynyt voimakkaan toismurteisen vaikutuksen alle. Kantakielten jakautumisten kronologioissa tulisikin kiinnittää paljon aiempaa enemmän huomiota murteutumisen erottamiseen kieliyhteyden katkeamisesta. Esimerkiksi kreikan tsakonian murre on säilyttänyt jo kaksi ja puoli vuosituhatta sitten syntyneitä eroja muuhun kreikkaan verrattuna, ilman että se kuitenkaan olisi muuttunut kreikan yleiskielen puhujille aivan käsittämättömäksi (Horrocks 2010 [1997]: 87–88). Tämä huomautus koskee oikeastaan enemmän Langin siteeraamia kielitieteilijöitä kuin häntä itseään.

Kielihistoriallisesti suuntautunut tutkija saattaisi myös mainita fylogeneettisen tutkimuksen yhteydessä (s. 65) sen ajantasaisuuden ongelmasta. Fylogeneettinen metodi ei nimittäin tuota uutta tietoa raa’an kieliaineiston analyysin vaan vasta sen etymologisen analyysin pohjalta. Metodi antaa siis muuhun kielentutkimukseen nähden ajantasaista tietoa vain, kun sen käytössä ovat etymologian uusimmat tutkimustulokset. Metodin ongelmana on, että etymologinen tieto yleensä kiertää tutkijoilta julkaisujen kautta sanakirjoihin 10–100 vuoden viipeellä.

Ajoituksissa riittää vielä yhteensovittelavaa

Langin etnogeneettisen kokonaisteorian keskeisin kielihistoriallinen ristiriita liittyy balttilaisten ja germaanisten lainojen ajoitukseen. *Läänemeresoome tulemised* (s. 45) nostaa esiin sen paradoksin, että Jorma Koivulehto tuki balttilaiskontaktien kivi-kautisuutta vielä osoitettuaan vanhimmat, pronssikautiset germaanisat lainat yhtä vanhoiksi kuin balttilaiset. Silti myös Lang aivan Koivulehdon tavoin ajoittaa balttilaiskontaktien alun vuosisatoja germaanisat kontakteja aiemmaksi. En näe tarvetta

yhdistää sitä jo länsikantauralin ensimmäiseen lounaissuuntaiseen levittäytymiseen, sillä uudet kielelliset vaikutusaallot ovat voineet peittää aiemmat alle. Jos näin on tapahtunut myöhäiskantasuomen levitessä roomalaisella rautakaudella, on todennäköistä, että samoin kävi jo länsikantauralille 800-luvulla eKr., kun idästä Baltiaan saapui toinen, ensimmäistä teknisesti paljon kehittyneempi levittäytymisaalto. Tällöin balttilaiskontaktien alkua ei tarvitsisi olettaa paljoakaan Langin 800-luvun puoleenväliin eKr. ajoittamaa germaanisat kontaktien alkua (s. 214) aiemmas.

Tämä on kuitenkin vain osa ongelmasta. Varhaiskantasuomen pronssikautisten paleogermaanisten lainojen määrä (s. 216) ei nimittäin voi olla 450 vaan pikemminkin Petri Kallion (2015: 32) sanoin ”muutama tusina”. Useimmat Langin tähän ryhmään lukemat sanat kuuluvat äänteellisistä syistä vasta nuorempiin kerrostumiin. Vielä keskikantasuomestakin (n. 500 eKr. – 200 jKr.) on kantagermaanisat lainoja periytynyt vain alun toista sataa (Aikio & Aikio 2001: 19–21; Kallio 2015: 26). Väärinymmärrys juontaa juurensa kaukaa tutkimushistoriasta: ainakin virolaistutkijoiden suhteen pitää paikkansa Langin (s. 57) väittämä, että ”tuskin kukaan on enää 1950-luvulla epäillyt germaanisten kontaktien pronssikautisuutta tai roomalaisrautakautisuutta”, vaikka ensimmäiset varmasti varhaisina pidettävät (paleo)germaanisat lainat löysi vasta Koivulehto 1970-luvulla!

Lang (s. 214) pitää erityisen intensiivisenä kantasuomalais-germaanisten kontaktien aikana paria vuosisataa pronssikauden lopulla ja paria vuosisataa rautakauden alussa. Kallio (2015: 27) taas ajoittaa useimmat kantasuomen germaanisat lainat vasta kaudelle 200–500 jKr. eli lähes vuosituhatta myöhemmiksi. Kenties alueen paleogermaanit suorastaan kantasuomalaisuivat vain yksittäisiä substraattilainoja jättäen ja voimakas kantagermaaninen lainavaikutus saatiin

kin rautakaudella Skandinavian suunnalta.

Balttilaiskontaktien päättymisen Lang (s. 217, 220) ajoittaa roomalaiselle rautakaudelle, mikä sopii kielitieteen antamaan kuvaan. Hän tosin olettaa, että Pohjois-Virossa sijainneen kantasuomen innovaatiokeskuksen yhteydet balttilaiskontaktien alueelle Etelä-Viroon ja Pohjois-Latviaan heikkenivät esiroomalaisen rautakauden kuluessa. Tämä ei kuitenkaan välttämättä ole riidoin sen kanssa, että valtaosa kantasuomen balttilaislainoista on vasta rautakautisia (vrt. Junntila 2016). Balttilaislainojen ikäjakauma ei nimittäin ole yhtä epätasainen kuin germaanisilla lainoilla, ja vanhemmista lainakerrostumista on aina ennättänyt kadota enemmän sanoja kuin nuoremmista. Kaikkien balttilaislainojen ei myöskään tarvitse olettaa saapuneen etelästä päin. Pronssikautiset lainat on varmaankin omaksuttu superstraattina tai adstraattina jo kantabaltoslaavista, vaikka siinä ei voidakaan havaita mitään uralilaista substraattivaikutusta – Lang lienee ylitylittänyt Kalliota (2001) tällaista väittäessään (ks. s. 52). Useimmat rautakautiset balttilaislainat voivat puolestaan olla substraattivaikutusta kadonneesta murteesta, jota on saatettu käyttää hyvinkin pohjoisessa ennen kuin sen puhujat vaihtoivat kielensä kantasuomeen.

Kantaitäbaltilla eli nykyisten balttilaiskielten yhteisellä kantakielellä ei välttämättä ollut mitään kosketusta kantasuomeen. Toisin kuin Lang esittää (s. 207), itäbalttiin ei nähdäkseni kannata yhdistää myöskään jo ennen vuotta 1000 eKr. valmistettua naarmukeramiikkaa, sillä kantasuomen balttilaislainojen perusteella kantabaltoslaavin voi katsoa jakautuneen vasta viimeisen vuosituhannen puolivälin tienoilla eKr. (Junntila 2016). Tässä kohtaa Lang lienee suuresta varovaisuudestaan huolimatta langennut etnisen paradigman ansaan. Toinen kantaitäbalttiin liittyvä tulkintaongelma on vastakkaissuuntainen: Lang (s. 260) esit-

tää Pietro Umberto Diniä (2014) seuraten, että lätin eriytyminen kantaitäbaltista voisi liittyä itämerensuomalaiseen vaikutukseen. Dinin väite ei voi pitää paikkaansa, sillä kaikki lätin itämerensuomalaiset lainat on saatu vasta lätin liettuasta erottaneitten äänteenmuutosten jälkeen.

Itämerensuomen ”toisen tulemisen” yhteydessä olisin toivonut, että Lang olisi ottanut kantaa Janne Saarikiven (2007) kauas vepsän itäpuolelle ulottuvista paikannimistä rekonstruoimaan, sittemmin kadonneeseen itämerensuomalaiseen kielimuotoon. Kielitieteilijää jää myös askarruttamaan, eikö vepsän takana voisi sittenkin olla myös aiempi, Suomenlahden itäpuolelta pohjoiseen levinnyt itämerensuomalainen muinaismurre.

Tarpeetonta on myös liittää ”seton kielen” juuret viikinkiaikaa edeltävään kontekstiin (s. 245). Kielitieteen kannaltahan setto on vain võron-seton kielen (tai eteläviron kielen võron-seton murteen) itäpää, joka eroaa murrealueen pääosasta (võron kielestä) hyvin vähän. Ero on paljon niukempi kuin kuurinmaanliivillä ja salatsinliivillä, joihin Lang (s. 248) katsoo haarautuneen kantaliivistä vasta 1400–1500-luvuilla. Settomaan paikannimistö on kauttaaltaan itäslaavilaista, joten jos alueen väestö vielä rautakaudella saattoikin puhua jotain aiempaa uralilaista kieltä, oli se varmasti ennättänyt slaavilaistua täysin ennen kuin etelävironkielinen asutus – luultavasti joskus uudella ajalla – saapui alueelle.

Lopuksi

Arvostelussani olen antanut varsin paljon tilaa Langin suurteoksesta löytämiseni ongelmakohdille ja jättänyt sen merkittävät ansiot vähemmälle huomiolle siinä toivossa, että kritiikki vie tiedettä paremmin eteenpäin kuin keuhut. Todetakoon siksi vielä, että ensimmäisenä etnisen paradigman jälkeisenä synteeseinä itämerensuomalaisten kielten ja kulttuu-

rien varhaisvaiheista *Läänemeresoome tulemised* on kiistaton merkkiteos, joka avaa uuden, aidosti kriittisen aikakauden itämerensuomalaisten esihistorian monitieteisessä tutkimuksessa.

SANTERI JUNTILA
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on tutkijatohtori
Helsingin yliopistossa.

Lähteet

- AIKIO, ANTE – AIKIO, ASLAK 2001: Heimovaelluksista jatkuvuuteen. Suomalaisen väestöhistorian tutkimuksen pirstoutuminen. – *Muinaistutkija* 4/2001 s. 2–21.
- DINI, PIETRO UMBERTO 2014: *Foundations of Baltic languages*. Vilnius: Vilnius University.
- HORROCKS, GEOFFREY 2010 [1997]: *Greek. A history of the language and its speakers*. Toinen laitos. Oxford: Wiley-Blackwell.
- HÄKKINEN, JAAKKO 2009: Kantauralin ajoitus ja paikannus. Perustelut puntarissa. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 92 s. 9–56.
- HÄKKINEN, KAISA 1996: *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, TERHO 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. – *Virittäjä* 87 s. 190–229, 349–386.
- JUNTILA, SANTERI 2016: Die baltisch-slawische Frage im Lichte der alten baltischen Lehnwörter des Ostseefinnischen. – *Baltistica* 51 s. 217–238.
- KALLIO, PETRI 2001: Phonetic uralisms in Indo-European? – Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (toim.), *Early contacts between Uralic and Indo-European. Linguistic and archaeological considerations* s. 221–234. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 242. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2015: The stratigraphy of Germanic loanwords in Finnic. – John Ole Aske-dal & Hans Frede Nielsen (toim.), *Early Germanic languages in contact* s. 23–38. Amsterdam: John Benjamins.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantauralista varhaisuuteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LIGI, PRIIT 1995: Ühiskondlikest oludest Eesti alal hilispronksi- ja rauaajal. – Valter Lang (toim.), *Eesti arheoloogia historioograafilisi, teoreetilisi ja kultuuriajaloolisi aspekte* s. 182–270. Tallinn: Teaduste Akadeemia kirjastus.
- SAARIKIVI, JANNE 2007: On the Uralic substrate toponymy of Arkhangelsk region. Problems of research methodology and ethnohistorical interpretation – Ritva Liisa Pitkänen & Janne Saarikivi (toim.), *Borrowing of place names in the Uralian languages* s. 45–109. Onomastica Uralica 4. Debrecen & Helsinki: Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- SALMINEN, TIMO 2013: Arkeologia tieteenä. Tutkijoiden keskustelua 1900-luvun alkukymmeninä. – *Muinaistutkija* 2/2013 s. 25–44.
- VIITSO, TIIT-REIN 2000: Finnic affinity. – *Congressus nonus internationalis Fenno-Ugristarum Tallinnae habitus 7.–13.8.2000* s. 153–178. Pars I. Orationes plenariae. Orationes publicae. Tartu.

Argumentointia monenlaisissa konteksteissa

Cornelia Ilie & Giuliana Garzone (toim.):
Argumentation across communities of practice. Multi-disciplinary perspectives.
Argumentation in Context 10. Amsterdam:
John Benjamins Publishing Company 2017.
345 s. ISBN 978-90-272-1127_9.

Cornelia Ilie ja Giuliana Garzonen toimittama teos *Argumentation across communities of practice: Multi-disciplinary perspectives* tarkastelee argumentointia, argumentaatioon pohjautuvia keskusteluja ja alakohtaisia argumentointikäytänteitä erilaisissa toimintayhteisöissä (*community of practice*). Toimintayhteisöllä tarkoitetaan ryhmää, joka muodostuu tietyn toiminnan ympärille ja jolla on omat kielelliset käytänteensä (ks. esim. Wenger 1998). Tarkastelun kohteena on esimerkiksi kielenkäyttö mediassa sekä oikeudellisissa, poliittisissa, yhteiskunnallisissa ja multimodaalisissa konteksteissa. Teoksessa yhdistyvät monenlaiset aineistot, teoreettiset näkökulmat ja tutkimusmetodit. Lähtökohtana on, että argumentaatio on sekä tilannesidonnaista että ihmiselle luontaista toimintaa.

Teos sisältää johdannon lisäksi 13 lukua. Luvut on ryhmitelty viiteen teemattiseen osaan, joista jokainen sisältää 2–3 lukua. Ensimmäinen osa tarjoaa uusia näkökulmia argumentaation teoreettisiin lähtökohtiin, ja loput neljä osaa tarkastelevat argumentointikäytänteitä erilaisissa konteksteissa: toinen osa keskittyy poliittisiin konteksteihin, kolmas oikeuskonteksteihin, neljäs yhteiskunnallisiin ja perheen sisäisiin väittelyihin sekä viides multimodaalisiin ympäristöihin.

Teoksessa yhdistyvät retoriset, lingvistiset, filosofiset, kognitiiviset ja sosiologiset lähestymistavat. Eniten hyödynnetty teoria on pragmadialektinen argumen-

taatioteoria (ks. van Eemeren & Grootendorst 1992, 2004; suomeksi Leiwo & Pietikäinen 1996; Hietanen 2012). Se lähestyy vuorovaikutusta puheaktiteorian kautta ja kuvaa erityisesti sitä, kuinka rationaalisuus muodostuu kriittisessä keskustelussa. Myös laajennetun pragmadialektisen teorian kehikseen kuuluva strategisen luovinnan (*strategic maneuvering*)¹ käsite nousee esiin useassa luvussa. Laajennetun pragmadialektisen teorian lähtökohtana on käsitys, että argumentatiivisen keskustelun osallistujalla on kaksi tavoitetta, joita tämä pyrkii samanaikaisesti toteuttamaan: yhtäältä keskustelun säilyttäminen järkevänä, toisaalta erimielisyyden ratkaiseminen osallistujan omaksi parhaaksi mahdollisimman vähällä vaivalla. Strateginen luovinta viittaa siis näihin jatkuviin pyrkimyksiin säilyttää järkevyyden ja tehokkuuden välinen tasapaino. (Van Eemeren 2010: 39–40.)

Pragmadialektiikkaan ja muuhun argumentaatioteoriaan on yhdistetty myös kielentutkijoille tutumpia lähestymistapoja ja teorioita, kuten diskurssianalyysia, genre-analyysia, keskusteluanalyysia, korpuslingvistiikkaa ja systeemis-funktionaalista suhtautumisen teoriaa. Teoreettisten lähtökohtien ja metodologioiden kirjo näkyi paitsi eri lukujen välillä myös lukujen sisällä: analyysit ovat monimenetelmäisiä ja lähestymistavaltaan omaperäisiä.

Myös teoksen aineistot ovat monipuoliset. Mukana on institutionaalista ja vapaamuotoista keskustelua, verkossa julkaistuja tiedotteita, poliittisia puheita, televisiokeskusteluja sekä pila- ja mainoskuvia. Aineistot edustavat tasavertaisesti

1. Suomennos on Lehtoselta (2016: 40). Hietanen (2012: 210) käyttää suomennosta *strateginen navigointi*.

sekä puhuttua kieltä että kirjoitettuja tekstejä. Lisäksi kahden luvun aineistona on kuvia. Kielistä edustettuina ovat englanti, espanja, italia, hollanti, ranska ja turkki.

Ilien laatimassa johdannossa on lyhyt katsaus erilaisiin argumentaatioteorioihin sekä teoksen tavoitteiden esittely. Heti alussa esiin nostetaan se, että vaikka argumentointi on luontaista kaikelle viestinnälle ja argumentaatiota on tutkittu kauan, empiirisiin aineistoihin perustuvaa tutkimusta on tehty verrattain vähän. Teos pyrkii paikkaamaan tätä puutetta asettamalla esimerkiksi seuraavanlaisia kysymyksiä: Mitkä ovat argumentaation funktiot tai päämäärät diskursiivisessa vuorovaikutuksessa? Onko kyse tiedon tuottamisesta, suostuttelusta vai jostakin muusta? Millä tavoin argumentointistrategiat vaihtelevat toimintayhteisöittäin?

Teoksen teoreettinen osa

Teoksen ensimmäinen, argumentoinnin teoriaan keskittyvä osa alkaa Michel Dufourin luvulla ”Uncontroversial arguments”. Siinä Dufour argumentoi sellaisia nykyisiä argumentaatioteorioita vastaan, joissa väitetään, että argumentointi perustuu aina erimielisyyteen. Dufour perustaa näkemyksensä ensinnäkin käsitteiden *dialoginen* ja *dialektinen* väliseen eroon. Vaikka niitä käsitellään usein synonyymisinä, dialogi on Dufourin mukaan rauhallista ja yhteistyöhön perustuvaa toimintaa, kun taas dialektiikka on riidanhaluista. Niinpä argumenttien vaihto voi olla dialogista olematta dialektista. Tämän lisäksi Dufour esittää, että on olemassa argumentteja, jotka eivät perustu osallistujien erimielisyyteen. Vaikka jokaiseen näkemykseen olisikin mahdollista kuvitella vastaväittäjä, todellisuudessa aina tällaista ei ole. Näin voi olla esimerkiksi, kun joku esittää vahvasti kenttä- tai tieteenalasisidonnaisia argumentteja ihmisille, jotka eivät ole kyseisen alan asiantuntijoita tai joilla ei ole mielipidettä kyseiseen näkemykseen.

Toisessa luvussa ”Connection premises: Their character, criticism, and defence” Jan Albert van Laar tarkastelee argumentin premissien ja johtopäätöksen välisen linkin riittävyyden ja sopivuuden arviointia. Kun argumentin esittäjä sitoutuu argumentin premissien ja johtopäätöksen yhteyden riittävyyteen, keskeinen kysymys on, mikä tämä yhteys on ja milloin se on riittävä. Van Laar lähestyy kysymystä dialektisen tarkastelutavan näkemysten ja tekniikoiden avulla ja esittää, että premissien ja johtopäätöksen yhteyden puolustus voi nojata yhtäältä puhetilanteeseen, toisaalta sen taustalla olevaan yleisempään sääntöön. Oleellista on, että yhteyden riittävyys on aina riippuvainen kontekstista ja dialogin osallistujista.

Kolmannessa luvussa ”Argumentative and non-argumentative rhetorical content: Two examples in same-sex marriage discourse” Lilian Bermejo-Luque erotelee toisistaan argumentatiivisen ja ei-argumentatiivisen retorisen sisällön, joita kumpaakin löytyy kaikesta viestinnästä. Tätä eroa Bermejo-Luque havainnollistaa analysoimalla kahta esimerkkiä, joissa keskustellaan samaa sukupuolta olevien avioliitosta. Hän osoittaa, että argumentointi voidaan toteuttaa myös implisiittisesti: lukijalle tarjoillaan todistusaineistoa, joka ikään kuin puhuu puolestaan – johtopäätöksen voi jättää kielentämättä.

Argumentointikäytännöt poliittisissa ja oikeudellisissa konteksteissa

Teoksen toisessa osassa analysoidaan argumentointikäytänteitä poliittisissa konteksteissa. Osan ensimmäisessä luvussa ”Questioning the questionable: Arguments and counter-arguments in political accountability interviews” Ilie tarkastelee kysymys-vastaus-rakenteen strategisia käyttöjä ja argumentatiivisia funktioita sekä keskeisten sanojen määrittelyä poliitikon televisiohaastattelussa. Pragmatoratorisen lähestymistavan avulla tarkas-

tellaan haastattelijan käyttämien erityylisten kysymysten fokusta, laajuutta ja haastavuutta ja toisaalta sitä, kuinka usein haastateltavat asettuvat haastamaan kysymyksen lähtökohtia tai kiertämään ne. Kun haastattelija ja haastateltava eivät jaa samoja oletuksia käsiteltävänä olevista asioista, heidän voi nähdä suuntaavan näkemyksensä erilaisille yleisöille. Erityisen kiinnostavaa luvussa on sen tarkastelu, miten haastattelija ja haastateltava määrittelevät keskeisiä tapahtumia eri tavalla esimerkiksi nimeämisen kautta: haastattelija nimittää tiettyä tapahtumaa ”Krimin haltuunotoksi” (*annexation of Crimea*), kun taas haastateltava puhuu ”Krimin liittymisestä Venäjään” (*Crimea joining the Russian Federation*).

Manfred Kienpointnerin kirjoittamassa luvussa ”Reason and passion in political rhetoric: The case of Louise Michel’s (1830–1905) revolutionary discourse” tarkastellaan ja arvioidaan Louise Michelin poliittista retoriikkaa. Michel oli ranskalainen anarkisti, joka luennoi sosialismista ja lietsoi luokkasotaa. Aristoteleen klassisen kolmijaon mukaisesti Kienpointner tarkastelee sitä, miten onnistuneesti Michelin puheissa ja kirjoituksissa yhdistyivät *logos*, *ethos* ja *pathos*. Retoriikan tutkimukseen yhdistetään kriittistä diskurssi-analyysia ja pragmadialektiikkaa, erityisesti strategisen luovinnan käsitettä. Käsitettä käytetään kuvaamaan sitä, miten onnistuneesti Michel yhdistää retorista tehokkuutta ja argumentoinnin standardeita – eli miten hän onnistuu tasapainoilemaan tehokkuuden ja järkevyyden vaatimusten välillä. Argumenttien analyysi osoittaa, että Michelin *ethos* ja *pathos* toimivat, mutta argumentit osittain ontuvat. Analyysi paljastaa argumenteista heikkouksia, kuten väärää dilemmaa, virheellisiä kausaalisuhteita ja kyseenalaisia analogioita.

Osan kolmannessa luvussa ”Interpersonal style(s) in diplomatic argumentation online: A study of argument schemes and

evaluation in press releases of UNSC permanent members” Elizabeth Swain tarkastelee viiden valtion (Ison-Britannian, Kiinan, Ranskan, Venäjän ja Yhdysvaltojen) ulkoministeriöiden verkkosivuilla julkaistuja tiedotteita. Analysoitavana on se, toimivatko kansainvälisesti jaetut, subjektiivisuutta säätelevät konventiot edelleen nykyisessä globaalissa verkkokokontekstissa vai ovatko valtiot kehittäneet näistä poikkeavia lähestymistapoja omien kantojensa puolesta argumentointiin. Swain yhdistää kvantitatiivista ja kvalitatiivista analyysia ja käyttää työkalunaan Waltonin, Macagnon ja Reedin (2008) argumenttiskeemoja sekä Martinin ja Whiten (2005) suhtautumisen teoriaa. Argumenttiskeemat ovat abstrakteja malleja ihmisten päättelystä, ja ne jaetaan kolmeen kategoriaan: lähteisiin, sääntöihin ja käytännölliseen päättelyyn perustuviin. Swainin aineistossa hallitukset valitsevat monenlaisia skeematyyppisiä, vedoten esimerkiksi lakiin, moraaliin, ennakkotapauksiin, auktoriteetteihin tai myötätuntoon. Analyysi osoittaa, että eri valtioiden välillä on eroja siinä, mitä skeemoja ja suhtautumisen vaihtoehtoja käytetään. Esimerkiksi Kiinalla painottuu autoritaarisuus, Ranskalla ihmisoikeuksiin ja tunteisiin vetoaminen, Venäjällä negatiiviset lähdeärvioivat argumentit ja sosiaalinen hyväksyntä ja Yhdysvalloilla huolipuhe. Nämä vaihtelevat valinnat rakentavat eri tavoin hallituksia ja niiden yleisöä sekä kuvastavat argumentoinnin aihetta ja sitoutumisen astetta.

Teoksen kolmas osa keskittyy analysoimaan argumentointia oikeudellisissa konteksteissa. Aluksi Giuliana Garzone käsittelee luvussa ”The interpreter-mediated police interview as argumentative discourse in context: A case-study” tulkkivälitteistä poliisikuulustelua argumentatiivisena toimintatyyppinä. Garzonen tavoite on osoittaa, että poliisikuulustelulla on argumentatiivinen luonne, vaikkei sitä heti huomaisikaan ja vaikkei sitä ole juurikaan huomioitu kirjallisuudessa. Tutkimus

asettuu monimetodiseen diskurssianalyysin kehykseen ja hyödyntää genreanalyysin, keskusteluanalyysin ja pragmatiikan näkemyksiä. Argumenttien rekonstruointi ja analyysi perustuu pragmadialektiseen argumentointiteoriaan. Garzonen löydökset osoittavat, että jollei kuulusteltava alun perin myönnä häntä kohtaan esitettyjä syytöksiä, poliisikuulustelu on luontaisesti argumentatiivinen kielenkäyttötilanne, jossa jännitteenä on kuulustelijan ja kuulusteltavan välinen näkemusero. Tällöin kuulustelijan tavoite on todistaa syytökset kyselyprosessin avulla. Epäilty puolestaan yrittää kumota ne kokonaan tai osittain.

Osan toisessa luvussa ”Context and genre in judicial argumentation: A case study” Francesca Santulli tarkastelee kontekstin roolia juridisten tekstien tuottamisessa sekä oikeuden tuomioita genrenä, johon liittyy omanlaisiaan argumentatiivisia ja tekstuaalisia piirteitä. Analyysissa yhdistetään frekvenssejä, avainsanahakuja ja konkordansseja diskurssianalyttiseen argumenttien tarkasteluun. Frekvenssilistat ja avainsanahaut mahdollistavat tekstien vertailun, ja konkordansseista on hyötyä, kun tarkastellaan, miten toistuvia, aiheen kannalta merkittäviä sanoja tai ilmauksia käytetään. Kvalitatiivisen analyysin avulla taas tarkastellaan argumenttien valintaa ja järjestystä. Analyysi osoittaa, ettei tuomari tuo keskusteluun uusia argumentteja vaan tarkastelee ja arvioi aiempia argumentteja; kyse on siis tavallaan toisen asteen argumentoinnista ja meta-argumentatiivisen tekstin tuottamisesta.

Argumentointikäytänteet institutionaalisissa ja arkisissa väittelyissä sekä multimodaalisissa ympäristöissä

Teoksen neljännessä osassa analysoidaan institutionaalisia ja arkisia väittelyitä. Osan aloittaa Paola Catenaccion luku ”Caught between profitability and responsibility: Arguing legitimacy in the pharmaceutical industry”, jossa kuvataan 2000-luvun

alun AIDS/HIV-lääkekiistassa käytettyjä argumentoinnin strategioita. Kiistassa oli kyse siitä, voidaanko yritysten taloudelliset oikeudet ohittaa ihmisoikeuksien nimissä: 39 lääkeyhtiötä nosti haasteen Etelä-Afrikan hallitusta vastaan, kun se oli hyväksynyt lain, jolla markkinoille voitiin tuoda halpoja lääkkeitä hillitsemään AIDS-epidemiaa. Aineistona on lehdistötiedotteita, raportteja, uutisia ja oikeudenkäyntidokumentteja. Tutkimus yhdistää pragmadialektista argumentaatioteoriaa ja diskurssianalyysia yhtäältä argumenttien ja niiden premissien rekonstruointiin, toisaalta retoristen valintojen tehokkuuden arviointiin. Analyysi osoittaa esimerkiksi, miten kiistan molemmat osapuolet käyttivät strategista luovintaa yrittäessään rakentaa yhteistä maaperää yleisönsä kanssa. Luovinta ilmeni esimerkiksi vetoamisena universaalisti hyväksytyihin arvoihin kuten ihmisoikeuksiin ja tieteen kehitykseen.

Luvussa ”Multi-participant TV debate as an argumentative activity type” Yeliz Demirin tavoite on kuvata monenkeskisen televisioväittely argumentatiivisena toimintatyyppinä (ks. van Eemeren & Houtlosser 2005). Teoreettisena ja metodologisena kehyksenä on jälleen pragmadialektinen argumentaatioteoria. Monenkeskisen televisioväittelyn argumentatiivinen kuvaus koostuu ensinnäkin institutionaalisten rajoitteiden kuvauksesta. Toisena keskustelusta erotellaan kriittiseen keskusteluun kuuluvat neljä osaa: lähtötilanne, proseduraaliset ja materiaaliset lähtökohdat, argumentoinnin keinot ja mahdollinen lopputulos. Lähtötilanne käsittää erot osallistujien mielipiteissä, kun taas proseduraalisiin ja materiaalsiin lähtökohtiin kuuluvat juonnetun televisioväittelyn normisto ja konteksti. Argumentoinnin keinoihin kuuluvat mielpidettä ilmaisevat väitteet sekä faktoille ja todisteille perustuvat argumentit. Lopputuloksena on usein se, etteivät mielipiteiden erot ratkea – väittelystä palataan takaisin lähtötilanteeseen.

Osan kolmannessa luvussa ”The transmission of what is taken for granted in children’s socialization: The role of argumentation in family interactions” Antonio Bova, Francesco Arcidiano ja Fabrice Clément analysoivat argumentointia perheenjäsenten välisissä pöytäkeskusteluissa. Videomuotoista aineistoa on kerätty sekä Italiasta että Sveitsistä. Argumentaation rakenteen analyysissä hyödynnetään pragmadialektiikan lisäksi Rigottin ja Greco Morasson (2010) argumenttimallia. Luku osoittaa, että argumentaation impliittiset taustaoletukset ovat tehokas keino käsitellä yhteisön arvoja ja normeja itsensäselvyyksinä ja siirtää niitä sukupolvelta toiselle.

Teoksen viimeinen osa keskittyy multimodaalisiin argumentointikäytänteisiin. Luvussa ”Visual arguments in activists’ campaigns: A pragmadialectical perspective” Chiara Degano pohtii, ovatko visuaaliset argumentit mahdollisia. Tutkimusaineistona on Amnestyn ja Greenpeacen verkossa julkaistuja multimodaalisia kampanjamainoksia. Kuvien analyysissä yhdistetään Kressin ja van Leeuwenin (2006 [1996]) visuaalisen suunnittelun kielioppia ja pragmadialektista argumentaatioteoriaa. Degano rekonstruoi vakuuttavasti esimerkiksi Pekingin olympialaisia kritisoiviin kuviin sisältyvät argumentit ja osoittaa, mihin ristiriitaisuuksiin ja oletuksiin niiden teho perustuu. Luku osoittaa havainnollisesti, että myös kuvat voivat olla argumentteja.

Viimeisessä luvussa ”Attacks on the cartoonist’s strategic manoeuvring: An argumentative analysis of criticism on political cartoons” H. José Plug tarkastelee pragmadialektisesti poliittisia pilakuvia ja niiden saamaa kritiikkiä. Pilapiirtäjän tasapainottelua järkevyyden ja tehokkuuden vaatimusten välillä kuvataan strategisen luovinnan käsitteellä: piirtäjä pyrkii samaan aikaan olemaan järkävä ja tehokas. Plug tulee tulokseen, että poliittiseen pilapiirroksen kohdistuva kritiikki voi koskea

kolmea asiaa: visuaalisen metaforan valintaa, näkökulmaa, josta politiikan käytöstä arvioidaan, tai argumenttia, jossa politiikan käytöstä kuvaillaan negatiivisesti.

Lopuksi

Ilien ja Garzonen teos tarjoaa tuoreita ja monipuolisia näkökulmia argumentaation teorioihin ja analyysiin. Esimerkiksi pragmadialektisen argumentaatioteorian hyödyntäminen on fennistin näkökulmasta kiinnostava lähestymistapa sikäläkin, että fennistiikassa argumentaation ja retoriikan tarkastelu on usein nojannut lähinnä perelmanilaiseen uuteen retoriikkaan (Perelman 1996; fennistiikassa ks. kootusti Mäntynen & Sääskilahti 2012). Teoksen aineistot ovat kiinnostavia, ja niiden analyysi on jokaisessa luvussa selkeää.

Teoksen jaottelu kontekstien tai diskurssiympäristöjen mukaan toimii joissakin osissa paremmin kuin toisissa. Pakoin, esimerkiksi neljännessä osassa, yhteys eri lukujen välillä jää melko löyhäksi. Vaikka aineistot on hahmotettavissa jollakin tapaa samaan diskurssiympäristöön, eroavat ne paljon toisistaan (esim. tv-väittely vs. arkinen pöytäkeskustelu). Toisaalta taas viides, multimodaalista argumentointia käsittelevä osa muodostaa varsin yhtenäisen kokonaisuuden.

Artikkelikokoelma tarjoaa näkökulmia tämänhetkisiin argumentointia hyödyntäviin kielenkäytön muotoihin, argumentoinnin harjoittamiseen sekä monitoriasoihin vaihteluihin argumentaation strategioissa ja tavoissa. Teos osoittaa havainnollisesti, miten argumentoinnin rakenteet ja strategiat ovat sidoksissa toimintayhteisöihin ja miten monialaisesta ilmiöstä argumentoinnissa on kyse. Lisäksi teos tarjoaa käytännönläheisiä näkökulmia siihen, miten argumentaatiota voi tarkastella erilaisista aineistoista ja erilaisin metodein. Niinpä teosta voi suositella sekä ammattitutkijoille että opiskelijoille.

Se kiinnostanee paitsi kielentutkijoita ja filosofeja myös esimerkiksi politiikan ja median tutkijoita.

EMMI LAHTI
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on suomen kielen väitöskirja-
tutkija Helsingin yliopistossa.

Lähteet

- EEMEREN, FRANS H. VAN 2010: *Strategic maneuvering in argumentative discourse. Extending the pragma-dialectical theory of argumentation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- EEMEREN, FRANS H. VAN – GROOTENDORST, ROB 1992: *Argumentation, communication, and fallacies. A pragma-dialectical perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- 2004: *A systematic theory of argumentation. The pragma-dialectical approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- EEMEREN, FRANS H. VAN – HOUTLOSSER, PETER 2005: Theoretical construction and argumentative reality. An analytic model of critical discussion and conventionalised types of argumentative activity. – David Hitchcock & Daniel Farr (toim.), *The uses of argument. Proceedings of a conference at McMaster University, 18–21 May 2005* s. 75–84. Hamilton, Ontario: Ontario Society for the Study of Argumentation.
- HIETANEN, MIKA 2012: Pragmadialektiikka – 25 vuotta puolesta ja vastaan. – Juho Ritala (toim.), *Tutkimuksia argumentaatiosta* s. 207–226. Turku: Turun yliopisto.
- KRESS, GUNTHER – VAN LEEUWEN, THEO 2006 [1996]: *Reading images. The grammar of visual design*. Toinen painos. Lontoo: Routledge.
- LEHTONEN, JUHA 2016: *Viisiportaisen menetelmän kehittäminen kuvallistekstuaalisen argumentaation analysoimiseksi pragma-dialektisessä viitekehyksessä. Esimerkkianalyysinä kolme Oikeutta Eläimille -järjestön Facebook-tilapäivitystä*. Filosofian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- LEIWO, MATTI – PIETIKÄINEN, SARI 1996: Kieli vuorovaikutuksen ja vallankäytön välineenä. – Kari Palonen & Hillkka Summa (toim.), *Pelkkää retoriikkaa* s. 85–108. Tampere: Vastapaino.
- MARTIN, J. R. – WHITE, P. R. R. 2005: *The language of evaluation. Appraisal in English*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- MÄNTYNEN, ANNE – SÄÄSKILAHTI, MINNA 2012: Uusi retoriikka genren tutkimuksessa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiirilä & Mikko Lounela (toim.), *Genre-analyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 194–207. Helsinki: Gaudeamus.
- PERELMAN, CHAÏM 1996: *Retoriikan valtakunta*. Suomentanut Leevi Lehto. Vastapaino: Tampere.
- RIGOTTI, EDDO – GRECO MORASSO, SARA 2010: Comparing the argumentum model of topics to other contemporary approaches to argument schemes. The procedural and material components. – *Argumentation* 24 s. 489–512.
- WALTON, DOUGLAS – MACAGNO, FABRIZIO – REED, CHRIS 2008: *Argumentation schemes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WENGER, ETIENNE 1998: *Communities of practice. Learning, meaning, and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Painavaa kielioppia

Fred Karlsson: *Finnish – A comprehensive grammar*. Routledge Comprehensive Grammars. London: Routledge 2017. 499 s. ISBN 978-1-138-82103-3.

Fred Karlssonin *Finnish – A comprehensive grammar* on päivitetty ja laajennettu versio kirjoittajan useilla kielillä ja monina painoksina viime vuosikymmeninä ilmestyneestä kieliopista. Teoksen lähtökohdaksi mainitaan (s. xiii) englanninkielinen *Finnish – An essential grammar* (Karlsson 2015 [1999]), mutta suurelta osin rakenne on säilynyt muuttumattomana ensimmäisestä, ruotsinkielisestä kieliopista (Karlsson 1978) lähtien. Routledge Comprehensive Grammars -sarjassa julkaistussa kieliopissa on kuitenkin paljon uutta: terminologiaa on päivitetty *Ison suomen kieliopin* (ISK 2004) mukaiseksi ja morfosyntaksin osuutta on laajennettu. Lisäksi esimerkiksi on päivitetty sekä sanaston että puhekielisten varianttien osalta (ks. esipuhe, s. xiii–xiv). Käsitellen kutakin näistä laajennuksista erikseen. Aluksi kuitenkin sanan kieliopin kohderyhmästä ja rakenteesta.¹

Kustantajan (Routledge 2018) mukaan mainitun sarjan kohderyhmään kuuluvat keskitasoiset ja edistyneet kielenoppijat sekä kielentutkijat. Teoksella onkin selvästi kahtalainen funktio toisaalta pedagogisena käsikirjana ja toisaalta referenssi kielioppina. Pedagogisena käsikirjana se toimii nähdäkseni lähinnä sillä edellytyksellä, että oppija on kykenevä ja motivoitunut kielen rakenteen itsenäiseen analyysiin. Esimerkiksi morfosyntaksin

osuudessa operoidaan osin sellaisilla käsitteillä, jotka tähtäävät ennemmin kielen systemaattiseen analyysiin kuin kielen oppimisen helpottamiseen (esim. erotelu yksinkertaisiin ja kompleksisiin lauseisiin). Toisaalta muun muassa puhekielen nosto esimerkkeihin kautta linjan voidaan nähdä ennen kaikkea kielenoppijalle suunnattuna ratkaisuna.

Äänteistä lauseisiin, kirjoituksesta puheeseen

Karlssonin kielioppi on tukeva paitsi sisällykseltään myös fyysiseltä olomuodoltaan: kovakantisen kirjan kesyttämiseen tarvitaan kaksi kättä tai painavia apuvälineitä. Teos sisältää esipuheen ja loppuliitteiden lisäksi 27 päälukua. Suomen sosiohistorialliseen kontekstiin ja kielellisiin ominaispiirteisiin kurkistavan johdannon jälkeen ensimmäisenä käsitteeseen pääsevät ääntäminen ja äännerakenne (luku 2), sanarakenteen yleisesittely (luku 3), äännevaihtelut (astevaihtelu ja *i:n* aiheuttamat vaihtelut, luku 4) sekä nominien ja verbien taivutustyyppit (luvut 5–6). Laajennettu morfosyntaksin osuus alkaa aiheen yleiskatsauksella (luku 7), joka pohjustaa niin ikään uusia lukuja lausekkeista (luku 8) ja lauseista (luvut 9–10). Seuraavina tulevat sijamuoto- ja possessiivisuffiksiluvut (11–16) sekä sanaluokkaluvut (17–18, 25) ovat vanhaa perua. Kirjan lopussa käsitellään verbin taivutuskategorioita (luvut 19–23), komparaatiota (luku 24), sananmuodostusta (luku 26) ja lopulta puhutun kielen erityispiirteitä (luku 27).

Liitteenä on mittava, lähes 30-sivuinen taulukko, jossa eritellään kieliopissa käsiteltujen taivutuspuutteiden kaikki mahdolliset morfologiset yhdistelmät erilaisiin

1. Kiitän Hanna-Ilona Härmävaaraa arvion käsikirjoitukseen saamistaan hyödyllisistä kommentteista. Tekstin puutteet ja epä johdonmukaisuudet ovat luonnollisesti omalla vastuullani.

vartaloihin liitettyinä. Taulukkoon on tiivistetty paljon informaatiota, mutta pienestä kirjasinkoostaan huolimatta se palvelee hyvin referenssinä, kun kielenoppija esimerkiksi törmää vieraaseen sananmuotoon. Hyödyllinen on myös toinen liite, jossa selitetään tiiviisti – ajoittain tosin hieman liikaakin yksinkertaistaen – kieliopin keskeisimmät käsitteet. Viimeisessä liitteessä esitellään suomea vieraana kielenä opiskelevalle soveltuva materiaalia. Listassa on kuitenkin myös teoksia, joiden kohderyhmä on toisaalla. Esimerkiksi rektiikirjallisuudesta mainitaan Pajunen (1999), jota paremmin oppijaa palvelisi Jönsson-Korholan ja Whiten (1997) teos.

Ison suomen kieliopin jäljissä

Teos seuraa ISK:a (2004) infinitiivien, partisiippien ja objektin (sijan) nimityksissä: ensimmäisiä kutsutaan niiden pääteisiin viittaavilla nimillä (esim. *A-infinitiivi* ja *NUT-partisiippi*, vrt. 1. *infinitiivi* ja *perfektipartisiippi*), ja partitiivi-objektille oppositiossa on *totaaliobjekti*, jolloin *akkusatiivi* jää vain pronominiin sijaksi. Infinitiivien (s. 344, 349, 354, 360) ja partisiippien käsittelyssä (s. 362) yhteys kirjoittajan aiemmin käyttämiin – ja partisiippien tapauksessa myös analyttisempiin – termeihin tulee kirjassa havainnollisesti esiin. Objektinimitysten (s. 191–195, 211–218) yhteyttä aiempaan akkusatiivitermin käyttöön ei osoiteta, mikä on myös ehdottomasti lukijaystävällistä, sillä akkusatiivin monimerkityksisyys todennäköisesti vain hämmentäisi lukijaa.

Termimuutosten lisäksi teokseen on päivitetty verbityyppien järjestys siten, että supistumaverbit (oppikirjoissa usein verbityyppi 4) seuraavat *saada*- (tyyppi 2) ja *tulla*-verbejä (tyyppi 3) (vrt. Karlsson 1978: 64–67; 2004: 70–74). ISK:n (2004 § 71–75) tapaan verbityyppien nimitykset perustuvat kuitenkin numeroinnin (1–6) sijaan esimerkkiverbeihin (*antaa*-verbit, *saada*-verbit, *tulla*- ja *nousta*-verbit jne.;

s. 103–110). Kaikki nämä muutokset helpottavat kieliopin käyttöä uudempien, enemmän tai vähemmän ISK:n terminologiaa hyödyntävien oppikirjojen rinnalla. Ennen kaikkea ne ovat kuitenkin osoituksia siitä, että ISK on vakiinnuttanut paikansa ohittamattomana suomen kieliopin termien lähteenä.

Morfosyntaksi ja kielen analyysi

Seuraavaksi luon katsauksen eniten uutta sisältävään morfosyntaksin jaksoon (s. 116–173). Sen aloittaa aiheeseen johdettava luku 7 (”Interplay between Finnish morphology and syntax”), joka suuntaa lukijan huomion eksplisiittisesti siihen, että morfologian ja syntaksin vuorovaikutus on avain suomen kielen rakenteen ymmärtämiseen (s. 116). Esimerkiksi sijaanmerkinnän ja syntaksin yhteispeli tulee havainnollisesti esiin (s. 118). Luvussa 8 (”Phrases”) esitellään suomen lauseketyypit enimmäkseen ISK:n mukaisesti. Lähteestään poiketen Karlsson määrittelee kuitenkin erikseen numeraalilausekkeen havainnollistaakseen nominatiivimuotoisen numeraalin poikkeavaa syntaktista käyttäytymistä (s. 134–136; vrt. ISK 2004 § 789).

Karlsson jakaa lauseet yksinkertaisiin (luku 9) ja kompleksisiin (luku 10), joista jälkimmäinen ei kuitenkaan viittaa vain yhdylauseisiin (vrt. ISK 2004 § 882), sillä jo negatio, liittotempus tai infinitiivitäydennys tekevät lauseesta kompleksisen (s. 150, 161–162). Yksinkertainen lause voi siis Karlssonin kieliopin mukaan sisältää vain yhden verbin (s. 140). Jako on systemaattinen mutta poikkeuksellinen ja palvelee ehkä enemmän kielen rakenteen kuvausta itseään kuin esimerkiksi kielenoppijaa. Oireeksi tästä voi tulkita sen, että vaikka kieltolause analysoidaan kompleksiseksi, käsitellään sitä etenemisjärjestyksen luonnollisuuteen vedoten jo yksinkertaisten lauseiden yhteydessä (s. 159–153).

Syntaktiset lausetyypit Karlsson jakaa ensin tyypillisen sanajärjestyksen mukaan, jolloin (in)transitiivilauseet ovat ryhmässä SV (subjekti + verbi) ja erikoislausetyypit jakautuvat kahtia VS-lauseisiin ja subjektittomiin lauseisiin. VS-lauseista Karlsson nimeää eksistentiaalilauseen, omistuslauseen, elottoman omistuksen lauseen (*inalienable possession clause*), tuloslauseen ja kvantorilauseen (s. 144–147), joista kahden viimeisen käsittely kuitataan pelkillä esimerkeillä. Vaikka on ymmärrettävää, ettei yksittäisiin lausetyyppeihin voi tällaisessa teoksessa syventyä, olisivat lyhyet luonnehdinnat olleet silti paikallaan. Ilman kommenttia jäivät myös eksistentiaalilauseiden alta löytyvät ilmiölauseet (s. 145), joiden erikoisuutena on tyhjä teemapaiikka (esim. *syttyi sota*). Karlsson kommentoi myös sanajärjestyksen variaatioita todeten niiden kantavan painotuksen, informaatiorakenteen ja tekstin jäsentymisen tehtäviä (s. 148). Sanajärjestysvaihtoehtojen merkityseroja havainnollistetaan esimerkein, joiden tulkinta jätetään kuitenkin lukijan vastuulle (lukijajäystävällisemmästä ratkaisusta ks. White 2006: 353–354).

Kompleksisten lauseiden käsittelyssä Karlsson hyödyntää ISK:n termiä *verbi-ketju* (*verb chain*) viitattaessaan finiittiverbiin, joka saa täydennykseksen infinitiivitai partisiippi-lausekkeen (esim. *menen nukkumaan*, s. 162, 166), ja termiä *verbi-liitto* (*verb union*) viitattaessaan merkitykseltään kiteytyneeseen apu- ja pääverbilliseen rakenteeseen (esim. *on oltava*, s. 162, 382–383). Sen sijaan hän poikkeaa ISK:n terminologiasta puhuessaan paljon tutkimistaan, kirjoitetussa suomessa toisinaan vastaantulevista, moninkertaisista lauseiden, infinitiivisten rakenteiden ja nominaalisten upotuksista (s. 170–171; ks. esim. Karlsson 2010). Kokonaisuudessaan morfosyntaksin luvut 7–10 tarjoavat hyvän johdatuksen suomen kielen rakenteeseen, mutta käsittelyä leimaa sisällön runsauden ja tilan vähyyden ristiriita, joka johtaa aika ajoin haastavan tiiviiseen ilmaisuun.

Esimerkit ikkunana kieleen

Esimerkeillä on aina merkittävä rooli kieliopin lukijan omaksuman kielen muotoutumisessa. Kieliopin esipuheessa mainitut lisäykset ja ajantasaistukset näkyvät kielioppia lukiessa: esimerkkejä on paljon, ja ne käsittelevät myös tämän päivän teemoja tietotekniikasta päivänpolitiikkaan. Myös epämuodollinen kielenkäyttö huomioidaan: kieliopissa muun muassa *tekstailtaan* ja *löhötään* (s. 106, 109), valaistaan kirosan *vittu* syntaktista käyttäytymistä (s. 180, 201) sekä johdetaan sana *räkälä* (s. 421).

Esimerkit ovat sisällöllisesti enimmäkseen hyvin havainnollisia ja esittelevät idiomaattista suomen kieltä. Niiden muotoilut ja asetelut antavat kuitenkin aihetta muutamaan huomioon. Ensinnäkin Karlsson soveltaa läpi kieliopin hyvin yksityiskohtaista kielenainesten morfologista merkintätapaa: taivutusainesten erottamisen lisäksi (*kahvi-a*) osoitetaan kannan ja johtimen raja (*tule>va>is>uute-en*, s. 378), yhdyssanan osien raja (*kova=levy; matka=puh>el>ime-t*, s. 143) sekä astevaihtelun heikko aste (*+kaupungi-t*). Plusmerkki juuri heikon asteen osoittimena vaikuttaa ensisilmäykseltä epäintuitiiviselta, mutta sen käyttö merkityksessä 'astevaihtelu on tapahtunut' toimii kyllä. Suuremman haasteen tuottaa merkintöjen valtava määrä, joka saa monet esimerkeistä muistuttamaan jonkinlaista koodikieltä: *itse>näis>yys=päivä-nä +presidenti-llä on vasta-an=ott>o* (s. 256). Tällaisten merkkijonojen sujuva lukeminen edellyttää merkintäteknikan hyvää sisäistämistä. Jos siis esimerkit toimivat ikkunana kieleen, ovat sanojen virran katkaisevat merkit huuruisia kuvioita ikkunalasissa ja kieliopin lukijan on opittava tarkentamaan katseensa tarpeen mukaan joko tämän huuruisen lasin läpi sanojen kokonaisuuteen tai itse lasipinnan yksityiskohtiin eli kielen analyysiin. Hankalinta katkottuja esimerkkisanoja on lukea taulukoissa, joissa väli-

merkit heittävät pieneen tilaan ahdetun sanan osat eri riveille (esim. s. 124).

Toiseksi lukijan työtä lisäävät muut asettelun heikkoudet ja selitteiden puutteet. Leipätekstissä käsitellään monesti erilaisia tapauksia, joita ei kuitenkaan eritellä tekstiä seuraavassa esimerkkilistassa. Näin esitellään esimerkiksi genetiivin ja nominatiivin käyttö yksiköllisen substantiivisen totaaliobjektin merkinnässä (s. 215–217), imperatiivin persoonapäätteet (s. 318–321) sekä *joka-* ja *mikä-*relatiivipronominien työnjako (s. 296–298). Esimerkkien erilaisuuden hahmottamista helpottaisi tapausryhmät erotteleva jäsentely ja niiden nimeäminen. Lisäksi esimerkkien pakottaminen joustamattomiin taulukkoasetteluihin on johtanut edellä mainitun sanojen katkeilun lisäksi paikoin häiritsevän pienen kirjaskoon käyttöön (esim. s. 56, 130). Mietityttämään jää, seuraavatko äärimmäiset asettelut väistämättä suomen pitkistä sananmuodoista vai olisiko taiton huolellisempi viimeistely voinut auttaa asiaa.

Merkittävä parannus esimerkeissä suhteessa kirjoittajan moneen aiempaan kielioppiin (ks. esim. Karlsson 2004) on se, että ne on käännetty. Esimerkkejä ei kuitenkaan ole glossattu, joten lukija tarvitsee jonkin verran suomen taitoa niiden sanatarkkaan ymmärtämiseen. Ilmausten rakentumista avataan kylläkin aika ajoin kirjaimellisilla käännöksillä, mutta näiden käyttö voisi olla vielä systemaattisempaa. Esimerkiksi omistusrakenteellisella ilmauksella *hänellä oli nälkä* on vain käännös 'she/he was hungry', kun taas tuloslause *pojasta kasvoi mies* on selitetty idioomaattisen käännöksen lisäksi kirjaimellisesti 'of the boy grew a man' (s. 146). Esimerkkien täysi glossaaminen palvelisi parhaiten erityisesti kieliopin kohderyhmään kuuluvia kielentutkijoita, mutta ymmärrettävästi se olisi pidentänyt kokonaisuutta huomattavasti ja asettanut vielä suurempia haasteita taittajalle.

Systemaattisesti kielenaineisiin merkityistä ilmiöistä kantasanana ja johdoksen

raja on tulkinnanvaraisin, sillä vastaan tulee väistämättä kysymys johdosten leksi-kaalistumisesta ja merkityksen idioomaattistumisesta (ks. esim. Kytömäki 1992; ISK 2004 § 166). Merkitykseltään idioomaattistuneita johdoksia (esim. *käyttää* ja *ajatella*, s. 304 ja 104) Karlsson ei merkitse johdoksiksi. Sen sijaan vakiintuneet mutta merkitykseltään läpinäkyvät johdotset on merkitty (esim. *puhelin*, s. 143). Tämä linja on varsin systemaattinen, ja vain pieniä kysymyksiä herää: onko esimerkiksi *kannettava* 'kannettava tietokone' niin idioomaattistunut ilmaus, ettei johtosuhdetta kantaverbiin *kantaa* tarvitse osoittaa (vrt. s. 143)?

Oikeeta käytännön kielioppi

Suomen opiskelijat toteavat usein, että suomen yleiskielen jälkeen täytyy opiskella toinen vieras kieli – suomen puhekieli. Karlsson pyrkii silloittamaan tätä kahden kielen dilemmaa nostamalla puhekielen variantteja esimerkkeihin alusta alkaen eikä näin ollen jätä aihetta vain viimeisen luvun varaan kuten aiemmissa kieliopissaan. Hakasulkeissa annetut puhekieliset variantit on varustettu kieliopissa asteriskilla: esim. *tä-tä ei sano-tta-isi* [**sanotta(i)s*], jos ei olisi [**o(l)is*] *aihe-tta* (s. 342). Asteriksia käytetään kielitieteessä perinteisesti epäkieliopillisuuden merkinä, minkä vuoksi sen käyttö puhekielen osoittimena voi herättää tahattomia assosiaatioita puhekielen virheellisyydestä suhteessa ”oikeaan” kirjakieleen. Toisaalta tähän käyttötapaan – kuten myös aiemmin mainittuun heikon asteen merkintään plusmerkillä – tottuu pian teosta lukiessa. Enimmäkseen puhekielissä varianteissa on kyse lausumisen eroista (kuten merkintä kirjassa myös selitetään, s. xiii, xv) mutta aika ajoin myös rakenteellisista eroista, kuten lauseenvastikkeen ja sivulauseen vaihtelusta (s. 167). Edellä mainittu esimerkki havainnollistaa myös puhekielessä väistä-

mättä vastaan tulevaa variaatiota. Vaihtoehtoiset variantit on kieliopissa esitelty sulkeiden avulla. Merkintätapa on tilaa säästävä, joskin jälleen lukijaa kuormittava.

Ennen varsinaista puhekielilukua 27 puhekielen piirteistä esitellään passiivimuotoisen verbin käyttö monikon ensimmäisen persoonan muotona (s. 114), mikä on ilmiön yleisyys huomioiden hyvä ratkaisu. Muut puhekielen fonologiset ja morfologiset ominaispiirteet esitellään luvussa 27, ja aiheesta kiinnostuneen lukijan olisikin hyödyllistä tutustua tähän osioon ennen esimerkkien läpi kahlaamista. Vaikka kielioppia ei välttämättä luetaakaan lineaarisesti, olisi ensimmäisen puhekieltä sisältävän esimerkin kohdalla hyvä olla viite puhekielilukuun.

Luvun 27 alussa (s. 443) Karlsson tarttuu vanhaan väitteeseen ”suomea puhutaan niin kuin sitä kirjoitetaan” ja toteaa sen pätevän foneemien ja grafeemien vastaavuuden osalta muttei yleisemmin. Tämä havainto toimii hyvänä johdatuksena puhekielen ominaispiirteisiin. Lopukahdennuksen ja η-äänteen muodostamat poikkeukset oikeinkirjoituksessa tulevat esiin jo äänteiden yhteydessä luvussa 2, minkä vuoksi on hieman hämmentävää, että myös loppukahdennus on esimerkeissä merkitty suoraviivaisesti puhekielisyysilmiöksi. Toisin kuin muut puhekielen piirteet loppukahdennus ei kuitenkaan ole kielellisen rekisterin ilmiö: vaikka sen käyttö varioikin hieman esimerkiksi alueellisesti, se kuuluu myös täysin yleiskieliseen puheeseen. Niin ikään hieman harhaan johtaa partitiivimuodon *montaa* merkintä muodon *monta* puhekielen variantiksi (s. 294), kun muodolla on myös yleiskielen normien mukainen oma käyttöalansa (Länsimäki 1995). Näistä epäjohdonmukaisuuksista huolimatta puhekielen huomioiminen läpi esimerkistön on pääosin toimiva ratkaisu.

Yleisyys ja kontrastiivisuus punaisina lankoina

Läpi kieliopin kulkee kaksi punaista lankaa, yleisyys ja kontrastiivisuus, joita kommentoin tässä järjestyksessä. Karlsson ohjaa lukijaa suhteuttamaan ilmiöitä ja yksittäisiä muotoja niiden käyttötaajuuksiin. Lukija oppii muun muassa, että astevaihtelu koskee 30:tä prosenttia suomen yhdistämättömistä perussanoista (s. 50), että lähes joka seitsemäs suomen johtamattomista sanoista on perusmuodon pohjalta taipuva *i*-päätteinen nomini (ns. *i-i*-sana, s. 71) ja että pronomini- ja verbi- muotojen (esim. *niiden*, *noiden*, *heidän*) lisäksi yleisimpiin monikon genetiiveihin kuuluvat *ihmisten*, *suomalaisten*, *uusien* ja *naisten* (s. 208). Tieto ilmiöiden yleisyydestä hyödyttää sekä kielestä yleisesti kiinnostunutta että sen oppijaa. Käytännön kielitaidon kehittämisen näkökulmasta se tarjoaa mahdollisuuden fokusoida keskeisimpään. Kaikki kieliopissa ei kuitenkaan heijastele yleisintä kielenkäyttöä, sillä esimerkiksi sananjohdon esittelyssä on joitain varsin uniikkeja tapauksia: sananmuotojen *kiihytyvämmys* ja *luetuttelee* (s. 435) Googlehaut tuottavat arvion kirjoittamishetkellä vain yhden tuloksen – tämän kieliopin. Yleisyystietojen lähteeksi on kerran mainittu *Kielitoimiston sanakirja*, mutta useimmiten lähdetietoa ei ole.

Kontrastiivisia havaintoja Karlsson tekee sekä lausumisesta että kielen rakenteista. Vertailuparina ovat tällöin joko yksittäiset kielet (ääntämisessä enimmäkseen englanti ja välillä saksa) tai indoeurooppalaiset kielet yleisesti. Lausumisen osalta erityisen tärkeä on huomio ensitavun pääpainon pätemisestä myös vierassanoihin (s. 24–25). Kielen rakenteissa suomen ilmaisutapaa verrataan indoeurooppalaisten kielten toisenlaisiin strategioihin muun muassa suomelle tyypillisten genetiivi-ilmausten (esim. *Suomen kansa*, *Niemisen perhe*, s. 209) sekä dynaamisten verbi-ilmausten tapauksessa (esim.

etsiä taskusta, jäää Ruotsiin, s. 252–253). Vaikka kielioppi ei olekaan perustehtävältään kontrastiivinen, lisäävät tällaiset huomiot esityksen havainnollisuutta ja tukevat ennen kaikkea kielen oppimista.

Kieli elää – niin kielioppikin

Kielioppikirja on aina pysäytetty kuva kielen virrasta, niin kuin synkroninen kielen kuvaus yleisestikin. Kielen elävyydestä seuraa väistämättä, että jotkin ilmaukset jakavat äidinkielistenkin mielipiteitä. Nostan seuraavaksi esiin muutamia kieliopin esimerkkejä ja väitteitä, joiden jaettuus on vähintään rajallista.

Aloitetaan futuurin ilmaisukeinoista: Kuulun sukupolveen, jonka äidinkielen aineista *tulla tekemään* -muotoiset tulevaisuuden ilmaukset on merkitty punakynällä. Vaikka tätä rakennetta ei tarvitsakaan enää täysin tyrmätä, tuntuu Karlssonin tapa esittää se tasaveroisena vaihtoehdona preesensille (s. 313) tai jopa futuurin ensisijaisena ilmaisukeinona (s. 41) liiankin sallivalta (vrt. White 2006: 203–204; KK 2015: 354–355). Toinen sallivuudessaan ihmetyttävä sääntö on, että pitkissä numeroissa olisi norminmukaista taiputtaa vain viimeistä numeroa (esim. *kolmetuhatta satakahdella*, s. 269–270). Tässä lienee toki tilanteista ja puhujakohdista variaatiota, mutta nähdäkseni alkusien taipumattomuus voisi sopia lähinnä puhekielisiin varianteihin.

Niin sanotussa *on hauskaa* -lausetyypissä esiintyy variaatiota predikatiivin sijassa: myös nominatiivi on mahdollinen (ks. esim. White 2006: 323). Karlsson ei käytä lauseesta mainittua nimitystä, mikä olisikin sellaisenaan mahdollista, koska kieliopin vastaavissa esimerkeissä adjektiivi on hieman yllättäen lähes aina nominatiivissa: esim. *on hauska uida* (s. 150, 162)², *on vaikea ostaa talo* (s. 217),

on vaikea oppia suomea (s. 346). Linja on yllättävä, koska rakenteen pääsääntönä esitetään yleensä adjektiivin partitiivimuoto, josta lyhyet ja yleiset adjektiivit voivat tehdä poikkeuksen tai olla vapaassa variaatiossa (White 2006: 322–323; KO 2015). Adjektiivit *hauska* ja *vaikea* voi toki tulkita juuri nominatiivinkin salliviksi lyhyiksi ja yleisiksi adjektiiveiksi, mutta tästä huolimatta partitiivivariantti ansaitsisi tulla nostetuksi esille paremmin kuin vain ohimennen muuta aihetta havainnollistavassa esimerkissä (*on halvinta syödä puuroa*, s. 390).

Lopuksi: virheissä on eroja

Olisi epärealistista odottaa, että viiden sadan sivun kielioppi olisi virheetön. Valitettavasti teoksen viimeistelyn puutteet eivät rajaudu pelkkiin harmittomiin lyöntivirheisiin, vaan joukossa on myös oikeasti ymmärrettävyyttä haittaavia virheitä. Jo sinällään vaativien sijamuotojen, monikon genetiivin ja partitiivin, käsitteilyihin on jäänyt sekavuuksia, jotka kenties johtuvat lukujen samanaikaisesta työstämisestä. Esimerkiksi monikon genetiiviä käsittelevässä luvussa annetaan yllättäen useammasta esimerkkisanasta vaihtoehtoisia partitiivimuotoja (s. 207), jolloin genetiivimuodot jäävät lukijalle arvoitukseksi. Kiusallisia ovat myös esimerkkien virheet, jotka muuttavat tarkoitetun muodon toiseksi (esim. *Arto juokse juuri toiseen puhelimeen*, s. 300, lihavointi lisätty). Valitettavia vaikkakin sisällön oikeellisuuden kannalta harmittomampia viimeistelemättömyyksiä ovat leipätekstin ajoittaiset turhat toistot, jotka lienevät seurausta kiireisestä editoinnista (esim. s. 107–108, 202, 205). Mainittakoon vielä, että vaikka internetosoitteet ovat aina riskialttiita painettavia niiden potentiaalisen muuttumi-

la (s. 150) subjektinomaksi lauseeksi ja toisaalla (s. 162) kompleksiseksi lauseeksi, jossa infinitiivi toimii subjektina.

2. Tätä esimerkkiä käsitellään kieliopissa lisäksi ristiriitaisesti, sillä se analysoidaan toisaal-

sen vuoksi, on silti pettymys, ettei esipuheessa (s. xiv) ja lähteissä (s. 496) mainittu kirjoittajan kotisivujen materiaalinkki toimi vain muutama kuukausi kirjan painamisen jälkeen.

Kriittisten huomioiden jälkeen on lopuksi syytä kääntää katse siihen, että terminologialtaan ja esimerkeiltään ajantasaisen suomen kieliopin ilmestyminen kansainväliselle lukijakunnalle Routledgen sarjassa on hieno saavutus. Toivottavasti kirjasta ilmestyy tulevaisuudessa korjattu painos, josta sisältöä sekoittavat lapsukset on siivottu pois ja jonka luettavuutta on parannettu. Silloin paljon painavaa asiaa sisältävä teos pääsee todella oikeuksiinsa ja avaa suomen kielioppia havainnollisemmin kaikille kohderyhmilleen.

JUTTA SALMINEN
juttamaaria.sukunimi@uni-greifswald.de

Kirjoittaja on suomen kielen lehtori Greifswaldin yliopistossa Saksassa ja suomen kielen väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa.

Lähteet

- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JÖNSSON-KORHOLA, HANNELE – WHITE, LEILA 1997: *Tarkista tästä. Suomen sanojen rektioita suomea vieraana kielenä opiskeleville*. Helsinki: Finn Lectura.
- KARLSSON, FRED 1978: *Finsk grammatik*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2004: *Finnische grammatik*. Kääntänyt Karl-Heine Rabe. Muokanneet Cornelius Hasselblatt & Paula Jääsalmi-Krüger. Hamburg: Buske Verlag.
- 2010: Multiple final embedding of clauses. – *International Journal of Corpus Linguistics* 15 s. 88–105.
- 2015 [1999]: *Finnish – An essential grammar*. Routledge Essential Grammars. Kääntänyt Andrew Chesterman. Lontoo: Routledge.
- KK 2015 = KORHONEN, RIITTA – MAAMIES, SARI (toim.) 2015: *Kielitoimiston kielioppiopas*. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 175. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- KO 2015 = Kielitoimiston ohjepankki: Predikatiivi: on mukava vai mukavaa, että tulet? Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 40. www.kielitoimistonohjepankki.fi/ohje/601 (14.4.2018).
- KYTÖMÄKI, LEENA 1992: Mikä on johdosten paikka? – *Sananjalka* 33 s. 7–30.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1995: Montaa-partitiivi. – *Kielikello* 2/1995 s. 18–22.
- PAJUNEN, ANNELI 1999: *Suomen verbirektioista*. Yleisen kielitieteen julkaisuja 1. Turun yliopisto.
- Routledge 2018: Routledge comprehensive grammar -sarjan internetsivu. <https://www.routledge.com/Routledge-Comprehensive-Grammars/book-series/SE0550> (19.3.2018).
- WHITE, LEILA 2006: *A grammar book of Finnish*. Helsinki: Finn Lectura.

VIRITTÄJÄ

2018

122.

KOTIKIELEN SEURAN AIKAKAUSLEHTI

VUOSIKERTA

Päätoimittaja Hanna Lappalainen
Varapäätoimittaja Johanna Komppa

Toimitussihteeri Henna Leskelä

Kirjallisuustoimittaja Mikko T. Virtanen

Kotisivu Johanna Komppa

Taloudenhoitaja Irina Herneaho

Pirjo Hiidenmaa (puheenjohtaja, Helsingin yliopisto)

Maria Ahlholm (Helsingin yliopisto)
Markku Haakana (Helsingin yliopisto)
Helena Halmari (Sam Houston State University)
Suvi Honkanen (Helsingin yliopisto)
Leena Huss (Uppsala universitet)
Vesa Jarva (Jyväskylän yliopisto)
Scott Jarvis (University of Utah)
Lauri Karttunen (Stanford University)
Leelo Keevallik (Linköpings universitet)
Leena Kolehmainen (Turun yliopisto)

Tommi Kurki (Turun yliopisto)
Niina Lilja (Tampereen yliopisto)
Liina Lindström (Tartu Ülikool)
Krista Ojutkangas (Turun yliopisto)
Toini Rahtu (Helsingin yliopisto)
Jari Sivonen (Oulun yliopisto)
Paula Sjöblom (Turun yliopisto)
Mirja Tarnanen (Jyväskylän yliopisto)
Stefan Werner (Itä-Suomen yliopisto)
Jussi Ylikoski (Oulun yliopisto / Sámi allaskuvla)

Sisällys

AALTO, TIINA Perustietoa Unkarin paikannimistä (István Hoffmann, Anita Rác & Valéria Tóth: <i>History of Hungarian toponyms</i>)	454
AARIKKA, LOTTA Murteiden tutkimus väitöskirjojen viitteiden valossa (Dialect study in the light of citations)	387
ARANTOLA, LAURA – HEINOJA, SINI – KOK, MARIA – MASSINEN, HENNA – UUSITUPA, MILLA Sotkamon murretta tallentamassa. Terveisiä murteen-seuruuhankkeen kolmannelta kierrokselta	283
BISKUPSKA, ANNA MAIJA Verbi verbistä. Puolan ja suomen johdetun verbi-leksikon merkitysrakenteen vertailua	www
DUBOIS, GAÏDIG Empiiristä kognitiivista kielitiedettä (Milla Luodonpää-Manni, Esa Penttilä & Johanna Viimaranta (toim.): <i>Empirical approaches to cognitive linguistics. Analyzing real-life data</i>)	461
DUVALLON, OUTI Kielenvälityksestä arkikeskusteluissa (Katariina Harjunpää: <i>Translatory practices in everyday conversation. Bilingual mediating in Finnish–Brazilian Portuguese interaction</i>)	131
ELSAIED, DUHA Agricolan pitää – nesessiiviverbi kielikontaktin ytimessä	www
ERKKILÄ, RIKU Uusi väline vähemmistökielten tilan arviointiin (Johanna Laakso, Anneli Sarhimaa, Sia Spiliopoulou Åkermark & Reetta Toivanen: <i>Towards openly multilingual policies and practices. Assessing minority language maintenance across Europe</i>)	145
HALONEN, MIA Evaluoiminen opettajan työvälineenä suomalaisessa koulussa (Pilvi Heinonen: <i>Evaluointi opettajan vuorovaikutustoimintana. Osallistajuuden ulottuvuuksia luokkahuoneessa</i>)	598
HAMUNEN, MARKUS MATTA-rakenteen kognitiivista semantiikkaa (The cognitive semantics of the MATTA-construction)	356
HEINONEN, PILVI Evaluointi opettajan vuorovaikutustoimintana. Osallistajuuden ulottuvuudet luokkahuoneessa.	www
— Kertomus Kotikielen Seuran 142. toimintavuodesta	287
HERNEAHO, IRINA Maahanmuuttodiskurssit eduskuntapuolueiden vuoden 2015 vaalimateriaaleissa (Discourses of immigration in parliamentary parties' political platforms 2015)	187
HIIDENMAA, PIRJO Suunvuoro	159
— Suomenruotsi painettuna, koulussa ja yhteiskunnassa (Marika Tandefelt (toim.): <i>Språk i prosa och press</i> . Marika Tandefelt (toim.): <i>Språk i skola och samhälle</i>)	304
JOKELA, HANNA Nollien tavanomaisuus ja tarpeellisuus (T. Givón: <i>The story of zero</i>)	457
JUNTTILA, SANTERI Merkkiteos itämerensuomalaisten esihistorian tutkimuksessa (Valter Lang: <i>Läänemeresoome tulemised</i>)	601

KALLIOKOSKI, JYRKI – MÄNTYNE, ANNE – NORDLUND, TARU Suomen- tamisen ideologiat ja normit	477
KARTTUNEN, MIIA <i>No pittää kahtoo</i> . Puhujan tulevan toiminnan ilmausten kieli- oppia ja pragmatiikkaa	www
KOMPPA, JOHANNA – LAPPALAINEN, HANNA – LAURANTO, YRJÖ Suunvuoro	3
KORPELA, EVELIINA Megatrendi. Julkisten hyvinvointialojen tekstualisoituminen (Ulla Tiililä & Kati Karvinen (toim.): <i>Elämän ja kuoleman tekstit. Kirjoittami- nen sosiaali- ja hoitotyössä</i>)	290
KUNNAS, NIINA Tuoretta tietoa Suomessa puhuttavasta karjalan kielestä (Anneli Sarhimaa: <i>Vaietut ja vaiennetut. Karjalankieliset karjalaiset Suomessa</i>)	447
KUPARINEN, OLLI Infinitiivien variaatio ja muutos Helsingissä (Variation and change in the use of infinitives in Helsinki Finnish)	29
KURONEN, MIKKO Suomenruotsin murteista, vaihtelusta ja muuttuvasta kieli- maisemasta (Ann-Marie Ivars: <i>Dialekter och småstadsspråk</i> . Marika Tandefelt (toim.): <i>Gruppspråk, samspråk, två språk</i>)	297
KUURE, LEENA Työyhteisö tukee suomen kielen oppimista siivoustyössä (Maiju Strömmer: <i>Mahdollisuuksien rajoissa. Neksusanalyysi suomen kielen oppimi- sestä siivoustyössä</i>)	436
LAHTI, EMMI Argumentointia monenlaisissa konteksteissa (Cornelia Ilie & Giu- liana Garzone (toim.): <i>Argumentation across communities of practice. Multi- disciplinary perspectives</i>)	608
LAPPALAINEN, HANNA Suunvuoro	319
LAUERMA, PETRI Martti Rapolan 1800-luvun sanakokoelma, sen tausta ja vaiku- tus (The 19 th -century word collection of Martti Rapola, its background and influence)	255
LEHTO, LIISA-MARIA Korpusavusteinen diskurssianalyysi japaninsuomalaisten kielipuheesta	www
MIKKOLA, PIIA Monipuolisesti rakenteiden ja toimintojen yhdistämisestä vuoro- vaikutuksessa (Ritva Laury, Marja Etelämäki & Elizabeth Couper-Kuhlen (toim.): <i>Linking clauses and actions in social interaction</i>)	468
MÄNTYNE, ANNE – KALLIOKOSKI, JYRKI Dialogia käsitteiden valinnasta ja käytöstä. Kieli-ideologiat tiedekirjallisuuden suomennostyössä (Dialogue on the choice and use of concepts. Language ideologies in the process of trans- lating scholarly texts)	493
MÄNTYNE, ANNE – KINNUNEN, TUIJA Avaramille aloille – rajatta ja esteettä. Professori Liisa Tiittulan juhlaseminaari	593
NEUVONEN, JENNI – LAPPALAINEN, HANNA Virittäjän nykytila ja tulevaisuus lukijoiden puntarissa	122
NISSI, RIIKKA Palvelurakennemuutoksen diskurssit. Erikoissanaston käyttö kau- punktiorganisaation suunnittelukokouksissa (Discourses of service structure change. The use of a specialised lexicon in planning meetings of the city organi- sation)	79

NORDLUND, TARU Kääntäjien kirjeenvaihto, suomentamisen normit ja kieli-ideologiat 1800-luvun lopun Suomessa (Norms and ideologies of translation in light of correspondence between publisher and translator in 19th-century Finland)	561
NUMMILA, KIRSI-MARIA – SEPPÄNEN, MINNA J. G. Geitlinin <i>Suomalais-latinainen sanakirja</i> (1883) leksikografian traditiossa (J. G. Geitlin's Finnish-Latin dictionary (1883) in the tradition of lexicography)	5
NUOLIJÄRVI, PIRKKO Toimittaja työssään. Haastattelusta lehtisitaatiksi (Lauri Haapanen: <i>Quoting practices in written journalism</i>)	425
PAIKKALA, SIRKKA Etunimien ajankuva (Minna Saarelma-Paukkala: <i>Etunimikirja. Suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla</i>)	310
PALDANIUS, HILKKA Historiallisen toimijuuden rakentuminen lukiolaisten esseevastauksissa (The construction of historical agency in students' essays)	53
PATRONEN, OUTI Rajakarjalaisen sukunimistön kehittyminen osana Suomen karjalankielisen ortodoksivähemmistön suomalaistumista 1818–1925	www
PITKÄNEN-HEIKKILÄ, KAARINA Mikael Agricolan yhteen kirjoittamien yhdyssanojen rakenteen kuvausta (Tanja Toropainen: <i>Yhdyssanat ja yhdyssanaiset rakenteet Mikael Agricolan teoksissa</i>)	441
— Tiedesanaston suomentamista koskevat normit. Eläintaksonomisen sanaston kehittämistä 1800-luvulla ja 2000-luvulla (Norms in the translation of scientific vocabulary into Finnish. The development of zoological vocabulary in the 19th and 21st centuries)	523
PUURA, ULRIKKA Vähemmistökielen osaaminen, äidinkieli, juuret vai passi? Vepsäläiseksi identifioituminen 2000-luvulla (Knowing the minority language, mother tongue, roots or passport? Identifying as Veps in the 21st century)	224
SAIKKONEN, TAIJA Suomen kielen syntaksin kehitys vuoden ja kahdeksan kuukauden ja kolmen ikävuoden välillä	www
SALMINEN, JUTTA Painavaa kielioppia (Fred Karlsson: <i>Finnish – A comprehensive grammar</i>)	614
SARHIMAA, ANNELI Ei kannettava vezi kaivos pyzy. Oikaisuja tietokirjani arvosteluun	588
SATOKANGAS, HENRI Uskonnon oppikirjojen moniäänistymiskehitys ja muuttuva ryhmäkonstruointi	112
— Monilukutaidosta monitieteisesti (Marjo Räsänen: <i>Visuaalisen kulttuurin monilukukirja</i>)	149
SIIROINEN, MARI Yleistajuista fennistiikkaa kevyellä otteella (Ville Eloranta & Jaakko Leino: <i>Sanaiset kansiot. Suomen kielen vaietut vaiheet</i>)	155
SJÖBLOM, PAULA Katsaus pohjoismaisiin sosio-onomastisiin tutkimusaiheisiin (Terhi Ainiala & Jan-Ola Östman (toim.): <i>Socio-onomastics. The pragmatics of names</i>)	140
SOSA, SACHIKO Morfosyntaksijärjestelmä ja sen funktiot hantinkielisissä kertovissa diskursseissa informaatiokuljetuksen näkökulmasta	www

STRÖMMER, MAIJU Mahdollisuuksien rajoissa. Neksusanalyysi suomen kielen oppimisesta siivoustyössä	www
SUOMALAINEN, KARITA <i>Sinä</i> , konteksti ja monitulkintaisuus. Yksikön 2. persoonan viittaukset arkikeskustelussa (<i>Sinä</i> 'you', context, and ambiguity. Second-person singular reference in everyday Finnish conversation)	320
SYRJÄLÄ, VÄINÖ Nimet – kielet – paikka. Kielenkäyttäjät kaksikielisen Suomen julkisissa tiloissa	www
TIITTULA, LIISA Suunvuoro	475
TOROPAINEN, TANJA Yhdyssanat ja yhdyssanamaiset rakenteet Mikael Agricolan teoksissa	www
UUSITUPA, MILLA Rajakarjalaismurteiden avoimet persoonaviittaukset	www
VAATTOVAARA, JOHANNA – NÄRE, LENA Väitöstutkimus toimijuudesta toisella kielellä (Aija Virtanen: <i>Toimijuutta toisella kielellä. Kansainvälisten sairaanhoitajaopiskelijoiden ammatillinen suomen kielen taito ja sen kehittyminen työharjoittelussa</i>)	135
VILKUNA, MARIA Avoimuus ja persoona (Milla Uusitupa: <i>Rajakarjalaismurteiden avoimet persoonaviittaukset</i>)	430
VITIKKA, ELINA Hyperlinkkien funktiot ja kirjoittaja- ja lukijapositiot (Hyperlinks. Functions, writers-in-the-text and readers-in-the-text)	161

Kirjallisuutta

Ainiala, Terhi – Östman, Jan-Ola (toim.): <i>Socionomastics. The pragmatics of names</i>	PAULA SJÖBLOM	140
Eloranta, Ville – Leino, Jaakko: <i>Sanaiset kansiot. Suomen kielen vaietet vaiheet</i>	MARI SIROINEN	155
Givón, T.: <i>The story of zero</i>	HANNA JOKELA	457
Haapanen, Lauri: <i>Quoting practices in written journalism</i>	PIRKKO NUOLIJÄRVI	425
Harjunpää, Katariina: <i>Translatory practices in everyday conversation. Bilingual mediating in Finnish–Brazilian Portuguese interaction</i>	OUTI DUVALLO	131
Heinonen, Pilvi: <i>Evaluointi opettajan vuorovaikutustoimintana. Osallistajuuden ulottuvuuksia luokkahuoneessa</i>	MIA HALONEN	598
Hoffmann, István – Rác, Anita – Tóth, Valéria: <i>History of Hungarian toponyms</i>	TIINA AALTO	454

Ilie, Cornelia – Garzone, Giuliana (toim.): <i>Argumentation across communities of practice. Multidisciplinary perspectives</i>	EMMI LAHTI	608
Ivars, Ann-Marie: <i>Dialekter och småstadsspråk</i>	MIKKO KURONEN	297
Karlsson, Fred: <i>Finnish – A comprehensive grammar</i>	JUTTA SALMINEN	614
Laakso, Johanna – Sarhimaa, Anneli – Spiliopoulou Åkermark, Sia – Toivanen, Reetta: <i>Towards openly multilingual policies and practices. Assessing minority language maintenance across Europe</i>	RIKU ERKKILÄ	145
Lang, Valter: <i>Läänemeresoome tulemised</i>	SANTERI JUNTILLA	601
Laury, Ritva – Etelämäki, Marja – Couper-Kuhlen, Elizabeth (toim.): <i>Linking clauses and actions in social interaction</i>	PIIA MIKKOLA	468
Luodonpää-Manni, Milla – Penttilä, Esa – Viimarranta, Johanna (toim.): <i>Empirical approaches to cognitive linguistics. Analyzing real-life data</i>	GAÏDIG DUBOIS	461
Räsänen, Marjo: <i>Visuaalisen kulttuurin monilukukirja</i>	HENRI SATOKANGAS	149
Saarelma-Paukkala, Minna: <i>Etunimikirja. Suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla</i>	SIRKKA PAIKKALA	310
Sarhimaa, Anneli: <i>Vaietet ja vaiennetut. Karjalankieliset karjalaiset Suomessa</i>	NIINA KUNNAS	447
Strömmer, Maiju: <i>Mahdollisuuksien rajoissa. Nexusanalyysi suomen kielen oppimisesta siivoustyössä</i>	LEENA KUURE	436
Tandefelt, Marika (toim.): <i>Gruppspråk, samspråk, tvåspråk</i>	MIKKO KURONEN	297
Tandefelt, Marika (toim.): <i>Språk i prosa och press</i>	PIRJO HIIDENMAA	304
Tandefelt, Marika (toim.): <i>Språk i skola och samhälle</i>	PIRJO HIIDENMAA	304
Tiililä, Ulla – Karvinen, Kati (toim.): <i>Elämän ja kuoleman tekstit. Kirjoittaminen sosiaali- ja hoitotyössä</i>	EVELIINA KORPELA	290
Toropainen, Tanja: <i>Yhdyssanat ja yhdyssanomaiset rakenteet Mikael Agricolan teoksissa</i>	KAARINA PITKÄNEN- HEIKKILÄ	441
Uusitupa, Milla: <i>Rajakarjalaismurteiden avoimet persoonaviittaukset</i>	MARIA VILKUNA	430
Virtanen, Aija: <i>Toimijuutta toisella kielellä. Kansainvälisten sairaanhoitajaopiskelijoiden ammatillinen suomen kielen taito ja sen kehittyminen työharjoittelussa</i>	JOHANNA VAATTOVAARA & LENA NÄRE	135

Virittäjän verkkohakemisto

Virittäjässä julkaistujen kirjoitusten hakemistotiedot koko julkaisemisen ajalta eli vuosilta 1886–2018 ovat käytettävissä arkistossa osoitteessa <http://journal.fi/virittaja>.

Arkistossa on kaikista noin yhdeksästä tuhannesta julkaistusta kirjoituksesta vähintään perustiedot eli kirjoittajan nimi, kirjoituksen otsikko ja ilmestymisvuosi. Kirjallisuusarvosteluihin on liitetty tiedot arvioituista teoksista, ja artikkeleiden abstraktit ovat luettavissa vuodesta 1995 alkaen.

Tietoihin sisältyy myös asiasanoja (esim. kielenhuolto, sanajärjestys) sekä kirjoituksissa käsitellyjä suomen- ja vironkielisiä sanoja (esim. suomen *elävä ravinto*, viron *õde*). Muunkielisiä sanoja lisätään tietokantaan myöhemmin itämerensuomalaisista kielistä alkaen. Tätä ennen ovat käytössä päivittämättömät pdf-muotoiset sanaluettelot osoitteessa <http://www.kotikielenseura.fi/virittaja-lehti/kirjoituksia-ja-hakemistoja/>.

Verkossa on luettavissa tällä hetkellä pdf-muodossa tuhatkunta kirjoitusta koko ilmestymisen ajalta, ja määrä kasvaa koko ajan digitoitiprojektin edetessä. Väitöksenalkajaisitelmät ovat ilmestyneet vain verkossa vuodesta 2005 alkaen. Vuosikerrasta 2002 alkaen painettuina ilmestyneet kirjoitukset julkaistaan verkossa avoimesti aina vuoden viipeellä. Jäsentilaajat voivat rekisteröityä verkkolehden lukijoiksi, jolloin lehden sisältö on avoinna heti ilmestymisestä alkaen.

Palautetta voi lähettää osoitteeseen verkko-virittaja@kotikielenseura.fi.

Tulevan osan teemoja: *Eteläsaame ja saamelais-suomalais-unkarilainen *-mpV-suffiksi. Karjalaisten naisten nimet. Eteläsaamelaiset varhaisella rautakaudella. Balttilaisia lainoja mordvassa. Marin kielen tilanne maaseudulla. Vähemmistökielipoliittikka Venäjältä.*

FINNISCH-UGRISCHE FORSCHUNGEN 64

Finnisch-Ugrische Forschungen on aikakauskirja, joka on jo vuodesta 1901 edustanut suomalaisen ja kansainvälisen fennougristiikan kärkeä. *FUF* julkaisee saksan- ja englanninkielisiä artikkeleita (englanninkielisin tiivistelmin) ja katsauksia suomalais-ugrilaisen kielen- ja perinteentutkimuksen alalta, ja sen kirjallisuusosastossa arvioidaan alan uudet julkaisut. Seuraava, 64. nide ilmestyy loppuvuonna 2018.

Päätoimittaja: Sirkka Saarinen (Turku)
Yhteystiedot ja sisällysluettelot: www.sgr.fi/fuf
Toimitus: journal.fi/fuf
Tilaukset: Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki
p. (09) 635 177 • www.tiedekirja.fi • sähköp. tiedekirja@tsv.fi